

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI NÜKLEER KRİZİN İRAN-
ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RAWA MALA NABİ MAHMOOD

KOCAELİ 2020

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI NÜKLEER KRİZİN İRAN-
ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RAWA MALA NABİ MAHMOOD

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP

**Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:
29.07.2020/18**

KOCAELİ 2020

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmalarımı titizlikle takip eden, hatalarımı düzeltmeme yardımcı olan ve çalışmalarımda bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Dr.Öğr.Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte desteklerini ve dualarını esirgemeyen kıymetli aileme değerli katkılarından dolayı en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Rawa Mala Nabi

31.03.2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

GİRİŞ.....	1
1.1. ÇALIŞMANIN KONUSU	4
1.2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	8
1.3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	11
1.4. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI	11

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI, GELİŞME VE EVRİMİ

2.1. İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI	12
2.1.1. Devrim Öncesi Durum (1953- 1979).....	12
2.1.2. Devrim Sonrası Durum (1979- 2019).....	15
2.2. NÜKLEER KRİZİN TIRMANMASI VE YAPTIRIMLARI	22
2.3. İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASININ NEDENLERİ.....	26
2.3.1. Ekonomik Nedenler.....	26
2.3.2. Askeri Nedenler.....	26
2.3.3. Stratejik ve Güvenlik Nedenleri	28
2.3.4. Dini ve İdeolojik Nedenler	29
2.4. NÜKLEER KRİZE TARAF OLAN ÖNEMLİ AKTÖRLERİN TUTUMU	30
2.4.1. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA).....	30
2.4.2. Avrupa Birliği'nin Tutumu.....	31
2.4.3. Rusya'nın Tutumu	32
2.4.4. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tutumu	33
2.4.5. Türkiye'nin Tutumu	34
2.4.6. İsrail'in Tutumu	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. İSLAM DEVRİMDEN ÖNCE İRAN – ABD İLİŞKİLERİ.....	37
3.2. İRAN İSLAM DEVRİMDEN SOĞUK SAVAŞ'IN BİTİMİNE KADAR İRAN – ABD İLİŞKİLERİ (1979- 1991)	40
3.2.1. Rehine Krizi (1979-1980)	41
3.2.2. İran-Irak Savaşı (1980- 1988)	42
3.3. 1991-2001 YILLARI ARASI İRAN-ABD İLİŞKİLERİ	45
3.4. 2001'DEN 2011'E KADAR İRAN-ABD İLİŞKİLERİ.....	47
3.5. ARAP AYAKLANMALARINDAN NÜKLEER ANLAŞMA'YA KADAR İRAN-ABD İLİŞKİLERİ.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
NÜKLEER KRİZİN İRAN- ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

4.1. NÜKLEER ANLAŞMAYA GİDEN SÜREÇ	58
4.2. KRİZE GİDEN SÜREÇ	65
4.3. KRİZİN ABD-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ.....	67
4.4. ABD- İRAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİNE YÖNELİK MUHTEMEL SENARYOLAR.....	69
4.4.1. İran İslam Cumhuriyeti Garantisi Senaryosu	69
4.4.2. Nükleer Silahlara Sahip İran Senaryosu.....	70
4.4.3. İran'ın Hürmüz Boğazı'nı Kapatması ve Petrol Krizi Senaryosu	71
4.4.4. Askeri Müdahale Yolu Senaryosu	73
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ	93

ÖZET

Bu çalışma, İran nükleer krizi çerçevesinde İran ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerini tarihsel bir perspektiften incelemektedir. Ayrıca, mevcut çalışmada, iki ülkenin birbirlerine yönelik olan bakış açılarının nasıl şekillendiği ve nükleer soruna karşı yaklaşımlarının tarihsel olaylardan nasıl etkilendiği ele alınmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma, nükleer kriz ile ilgili ABD ile İran arasında süregelen ilişkileri güncel gelişmeler ve muhtemel senaryolar perspektifinden ele alarak, literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu yönde bir çalışmanın yapılmasında, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin sadece Orta Doğu'ya karşı değil, İran'ın nükleer sorununa olan yaklaşımının da değiştiği düşüncesi etkili olmuştur. Dolayısıyla, mevcut çalışmada, İran'ın nükleer programı ile ilgili krizin, özellikle 2002 yılından itibaren dünya gündemini meşgul ettiği kabul edilmektedir. Ancak, mevcut çalışma, krizin sadece ABD ile İran arasında bir sorun olarak kalmadığını, çok sayıda aktörün dâhil olduğu küresel bir sorun haline geldiğini de vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, ABD ile İran arasında süregelen ilişkilerin, farklı dönemlerde yaşanan tarihsel olaylardan etkilendiğini savunmaktadır. Buradan hareketle, mevcut çalışmanın en temel bulgusu, her iki ülkenin de birbirlerine karşı yaklaşımları değiştikçe, nükleer programa yönelik tavır ve politikalarının da değiştiği yönündedir. Sonuç olarak, Şah döneminde yakın dost olan iki ülke için nükleer gelişmeler hiçbir şekilde tehdit oluşturmazken, İslam Devrimi'nin ardından bakış açıları tamamen değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer programı, İran İslam Devrimi, Nükleer kriz, İran, ABD ve İran-ABD İlişkileri

ABSTRACT

This thesis analyzes the USA-Iran relations in accordance with Iranian Nuclear Crisis from a historical perspective. In addition, the study examines how the two countries perspectives are shaped against each other and how their approach to the nuclear issue is affected by historical events. Therefore, this study aims to contribute to the literature by considering the ongoing relations between the USA and Iran regarding the nuclear crisis from the perspective of current developments and possible scenarios.

The idea that the US changed its approach not only to the Middle East but also to Iran's nuclear problem after the September 11, 2001 attacks, was effective in carrying out a study in that direction. Therefore, this study accepted that the crisis related to Iran's nuclear program has occupied the world agenda especially since 2002. Furthermore, the study also emphasizes that the crisis is not only a problem between the USA and Iran, it has also become a global problem involving many actors.

Consequently, this study argues that the ongoing relations between the USA and Iran are influenced by historical events in different periods. From this point of view, the main finding of the current study, is that as the approaches of both countries change towards each other, their attitudes and policies towards the nuclear program also change. As a result, while the nuclear developments in no way threaten the two close friendship in the Shah period, their perspectives changed completely after the Islamic Revolution.

Key Words: Nuclear program, Iran Islamic Revolution, Nuclear crisis, Iran, USA and Iran-USA Relations

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AB Üçlüsü:	İngiltere, Fransa ve Almanya
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
Bkz:	Bakınız
CIA:	Central Intelligence Agency (Merkezi Haberalma Örgütü)
CENTCOM:	The United States Central Command (ABD'nin Merkez Kuvvetler Komutanlığı)
GK:	Güvenlik Konseyi
İAEK:	İran Atom Enerjisi Kurumu
İUDK:	İran Ulusal Direniş Konseyi
İŞİD:	Irak ve Şam İslam Devleti
JCPOA:	Joint Comprehensive Plan of Action
KOEP:	Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MW:	Megawatt
NCRI:	National Council of Resistance of Iran
NPT:	Non-Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması)
OPEC:	Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	Sayfa No
SS.	Sayfadan Sayfaya
TNAM:	Tahran Nükleer Araştırma Merkezi
UAEA:	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

5+1 ÜLKELERİ:

ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin + Almanya

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Uluslararası sistemde önemi hiç eksilmeyen Orta Doğu coğrafyasında, son zamanlarda gündemden hiç düşmeyen konulardan biri de İran'ın nükleer enerji programıdır. Bu programın temelleri, 1950'lerde ABD'nin başlattığı "Barış için Atom" projesine dayanmaktadır. ABD Başkanı Eisenhower'ın açıkladığı Proje'nin amacı, Soğuk Savaş sırasında ABD'nin en önemli düşmanı olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'ne (SSCB) karşı nükleer güç birliği kurmaktır. İran'ın, 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (NPT) imzalaması ve 1970'de onaylaması ile birlikte, nükleer programı, AB ve ABD tarafından desteklenmiş ve bu durum 1979 yılına kadar devam etmiştir. 1979 yılına gelindiğinde ise İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle ABD destekli Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesi ve aynı yıl yaşanan rehine krizi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinde oldukça önemli olmuştur. Diğer taraftan, Devrim'in lideri Humeyni'nin, nükleer çalışmaları haram ilan etmesi ile birlikte çalışmaların maliyetli olması programın durdurulmasını da beraberinde getirmiştir.¹

İslam Devrimi'nden yaklaşık on yıl sonra, 1989 yılına gelindiğinde, İran-Irak savaşının da etkisiyle, İran, silahlanmaya ve nükleer çalışmalara tekrar ağırlık vermeye başlamıştır. Bu çerçevede, İran, SSCB ile işbirliği anlaşması imzalamış, diğer birçok ülkeyle de işbirliğine girilerek nükleer altyapısını hızla geliştirmeye odaklanmıştır. Diğer taraftan, İran'ın mevcut girişimleri, Batı'nın yoğun tepkisini de beraberinde getirmiş, gerek Avrupa gerekse ABD, İran'ı nükleer silah üretmekle suçlamıştır. Bu tepkilere yönelik İran'ın cevabı ise nükleer silahtan ziyade nükleer

---

¹ İran Nükleer Programı ve Müzakereler, 2 Nisan 2015, <http://www.tuicakademi.org/iran-nukleerprogrami-ve-muzakereler-ben-an-yagisan/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

enerji ürettikleri ve dolayısıyla nükleer enerji faaliyetlerinde barışçıl amaçlar taşıdıkları yönünde olmuştur. İlerleyen süreçte, İran'ın nükleer çalışmalarını Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEA) denetimine açması bile, ABD başta olmak üzere İsrail gibi bölge ülkelerini de endişelerini giderememiştir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, 2002 yılında İran'ın iki gizli nükleer tesisinin açığa çıkması, dünyaya bu korkuların yersiz olmadığını da göstermesi bakımından da önemlidir.²

2006 yılına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) İran'a yönelik ilk defa yaptırım kararı alması da dikkate değer bir başka gelişme olarak görülebilir. İran'ın bu duruma tepkisi de beklendiği üzere oldukça sert olmuş ve BMGK'nin bu kararını deyim yerindeyse yok saymıştır. 2010 yılına kadar geçen sürede Güvenlik Konseyi (GK) çeşitli öneriler sunmuş, kararlar almışsa da sonuç değişmemiştir. 2012 yılında P5+1 ülkeleri olan ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya ile İran arasında İstanbul müzakereleri gerçekleştirilmiştir. P5 ülkeleri ile yürütülen bu müzakerelerde İran'ın uzlaşmaya istekli bir tavır sergilemesi, o dönem bölgede yalnızlaşması ve ekonomisinin kötüleşmesi çerçevesinde açıklanabilir. Olumlu geçen İstanbul görüşmelerine karşılık, aynı yıl, Bağdat'taki görüşmelerin gergin geçtiği gözlenmektedir. İran ise bu durumdan ABD'yi ve Avrupa'yı sorumlu tutmakla kalmamış, hem ABD'yi hem de AB'yi ilişkileri zedelemek ve çıkmaza sokmakla suçlamıştır. Diğer taraftan, 2013 yılında Kazakistan'da yapılan müzakerelere gelindiğinde ise birtakım ilerlemelerin kaydedildiği görülmektedir.³

Bu noktada, Avrupa, İran'dan nükleer çalışmalarını tamamen durdurmasını istemenin yanlış olduğunu belirterek, bir ilerleme kaydedilmediğinin farkına vardığını vurgulamıştır. Ayrıca, ilk defa yaptırımların gevşetilebileceğine ilişkin belirgin göndermeler söz konusu olmuş, altın ve diğer değerli metallerin alınıp

---

² İran Nükleer Programı ve Müzakereler, 2 Nisan 2015, <http://www.tuicakademi.org/iran-nukleer-programi-ve-muzakereler-benan-yagisan/>, (Sinkaya, B. "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü"), (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

³ İran ile Nükleer Müzakereler 26.03.2015, <https://www.haberler.com/iran-ile-nukleer-muzakereler-7123457-haberi/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

satılmasına ilişkin yasağın yumuşatılması ile İran'ın petrokimya ürünleri ithalinin kolaylaştırılması gibi çeşitli girişimlere imkân tanımıştır.⁴

Bu çerçevede, 2014 yılında yapılan görüşmeler 2015 yılında “Kapsamlı Ortak Eylem Planı” (KOEP-Joint Comprehensive Plan of Action) ile sonuç vermiştir. KOEP ile İran'ın, uluslararası pazarlara yeniden petrol satabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, yurt dışında olan yaklaşık 100 milyar dolar değerinde dondurulmuş varlıklarına da erişim hakkı kazanmıştır. Ayrıca, İran yönetiminin ticaret için küresel finansal sistemi kullanabilme imkânı elde etmesi, ekonomisinin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için yolların açılmasını da beraberinde getirmiştir.⁵ Tüm bu yaşanan gelişmelere karşılık, ABD Başkanı Trump'ın, İran'ın nükleer programına ilişkin soruna çözüm bulmak amacıyla, Temmuz 2015 tarihinde P5+1 ile İran arasında imzalanan KOEP'den 8 Mayıs 2018'de tek taraflı olarak çekildiğini açıklaması, İran ile süregelen nükleer sorunun yeni bir dönemin habercisi olmuştur.⁶

---

⁴ Lyse Doucet, İran'ın Nükleer Programında Dönüm Noktası Mı? 1 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130206_iran_nukleer_diplomasi.shtml, (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

⁵ Dünden bugüne İran nükleer anlaşması, 09/5/2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503>, (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

⁶ Selim Yeşiltaş, İran Nükleer Krizi ve Müzakereleri, International Sciences and Studies Journal, Volu:5, Issue:40, 2019, s.3969.

1.1. ÇALIŞMANIN KONUSU

İran, ilk nükleer programını 1957 yılında barışçıl bir amaç için nükleer işbirliği amacıyla ABD ile imzalamış olduğu “Barış İçin Atom Programı” ile başlatmıştır. Programın ortaya çıkmasının en önemli unsurlarından biri, Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin nükleer enerjiye duyduğu ilgi ve bu ilgi çerçevesinde İran'ın nükleer faaliyetler geliştirmesi gerektiğine olan isteğinden ileri gelmektedir. Bu istek doğrultusunda, Tahran Yönetimi, 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin (TNAM) inşasını gerçekleştirmiş ve 1967 yılına gelindiğinde de ülkenin ilk nükleer araştırma reaktörünü faaliyete geçirmiştir.⁷

Ne var ki, 1968 yılında İran, BMGK daimi üyeleri olan ABD, SSCB (Rusya)⁸, Çin, Fransa ve İngiltere öncülüğünde yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı (Non-Proliferation Treaty-NPT) kabul etmek durumunda kalmıştır. Uzun tartışmalar neticesinde kabul ettiği bu Antlaşma ile İran, NPT'ye taraf olan her devlet gibi, nükleer kapasiteye sahip olma hakkından vazgeçmiştir. Bu çerçevede, konunun daha net açıklığa kavuşturulabilmesi adına NPT'ye kısaca değinilecek olursa, mevcut Antlaşma, yukarıda da bahsedildiği üzere, BMGK'nin daimi üyeleri olan ABD, SSCB (Rusya), Çin, Fransa ve İngiltere öncülüğünde başlatılan faaliyetler sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre, BMGK'nin daimi üyeleri, nükleer silah ve teknolojilerin yaygınlaşmasının önlenmesi ile nükleer silahlara sahip olmak için faaliyetlerde bulunan ülkelerin yaratmış olduğu tehlikeyi bertaraf edebilmek amacıyla bir kontrol sistemini gerekli görmüşlerdir. Dolayısıyla, bahsi geçen kontrol sisteminin oluşturulabilmesi adına bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiş ve nihayetinde 1968 yılında NPT imzaya açılmıştır.

1970 yılında yürürlüğe giren NPT, “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi”, “nükleer enerjiden barışçıl amaçlar doğrultusunda yararlanmak için hakların garanti altına alınması” ve “nükleer silahsızlanma” olmak üzere üç amaç çerçevesinde oluşturulmuştur. 187 ülke tarafından imzalanana NPT, temelde Antlaşma'ya taraf olan ülkelerin belirtilen hedefler doğrultusunda UAEA'nın takip

⁷ Sara Kutchesfahani, “Iran's Nuclear Challenge and European Diplomacy”, EPC Issue Paper No.46, https://www.epc.eu/documents/uploads/89544050_IranIP.pdf, (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

⁸ SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süreye kadar, BMGK'nin beş daimi üyesinden birisi SSCB'yd. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından BMGK'nin daimi üyesi Rusya olmuştur. Günümüzde de BMGK'nin daimi üyesi halen Rusya'dır.

ve denetimine açılmasını ifade etmektedir. Ancak, NPT'ye çok fazla devletin taraf olması nedeniyle, Antlaşma'nın hedeflediği noktalarda bütüncül bir başarımın sağlanmış olduğunu söylemek oldukça zordur. Daha açık bir ifadeyle, Pakistan, İsrail, Hindistan, Kuzey Kore ve İran gibi ülkelerin ulusal güvenlik doktrinleri ile uyumlu nükleer silah elde etme girişimleri ve bu amaçlarına ulaşma potansiyelleri göz önüne alındığında, Antlaşma'nın caydırıcılık ilkesinin etkin bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, BMGK'nin daimi üyelerinin nükleer silah kapasitelerinin bu Antlaşma ile varlığını kanıtlaması da oldukça dikkat çekicidir.⁹

İran özelinde mevcut konu ele alınacak olursa, Orta Doğu bölgesinin stratejik bir aktörü olan İran, aynı zamanda petrol ve doğalgaz rezervleri açısından önemli bir konumdadır. Bu noktada, petrol rezervleri bakımından dördüncü sırada olan İran, doğalgaz rezervleri açısından da üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer taraftan, Orta Doğu bölgesinin kadim bir ülkesi olan İran'ın nükleer güç unsurlarına sahip olma isteği, uluslararası alanda iyi niyetli bir yaklaşım olarak algılanmamaktadır. Burada, özellikle, İran'ın nükleer güce sahip olmak istemesinin altında yatan temel neden olarak “zorlayıcı bir güce sahip olma arzusuyla nükleer silah üretmesi” iddia edilmektedir.¹⁰

Bu doğrultuda gelişen İran'ın nükleer programının 1990'lı yıllara kadar endişe verici boyutta görülmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, İran'ın nükleer enerji ile ilgili faaliyetleri 1990 yıllardan itibaren küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatini çekse de uluslararası güvenlik endişelerinin ön plana çıktığı yıl 2000'lerin başıdır. Buna göre, 2002 yılında ABD merkezli İran Ulusal Direniş Konseyi (NCRI) temsilcilerinden, aynı zamanda yazar da olan, Ali Rıza Caferzade'nin düzenlediği basın toplantısında İran'ın İsfahan Eyaleti'nde yer alan Natanz şehrinde uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak Eyaleti'nde ağır su reaktörüne sahip olduğuna ilişkin iddiaları önemli bir kırılma noktası olarak görülmektedir.¹¹ Bu iddiaların ardından ABD, İran'ın nükleer programına yönelik çok sert açıklamalar yaparak, İran'ın

⁹ Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli – II, Ekonomi ve Dış politika Araştırma Merkezi (EDAM), 1. Baskı İstanbul, Aralık 2012, s.54-57.

¹⁰ Çağla Gül Yesevi, İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s.442.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz: Alireza Jafarzadeh, The Iranian Threat: President Ahmedinejad and the Coming Nuclear Crisis, New York: Palgrave Macmillan,2007.

NPT'yi ihlal ettiğini vurgulamış ve böylece iki ülke arasındaki gerilim gittikçe tırmanan bir sürece girmiştir.¹²

İran ise nükleer silah bulundurmanın ülkenin çıkarları açısından uygun olmadığı görüşünü savunmakla birlikte, nükleer enerji çalışmalarının barışçıl yollarla sürdürülebileceğinin de altını ısrarla çizmektedir. Burada İran, öne sürdüğü argümanı, NPT'nin dördüncü maddesini dayanak göstererek açıklamaktadır. NPT'nin dördüncü maddesi gereğince, Antlaşma'yı imzalamış ülkeler arasında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, bu ülkeler barışçıl hedeflerle nükleer faaliyet yürütebilme, araştırma ve üretim olanaklarında yararlanabilme ve bu bağlamda gereken malzeme ve teknolojiyi de elde edebilme hakkına sahiptir.¹³

Dolayısıyla, Tahran Yönetimi nükleer enerji faaliyetleri konusunda gizli faaliyetlerde bulunmadığını, NPT'de yer alan kurallar çerçevesinde hareket ettiklerini ve NPT'yi ihlal etmediklerini ileri sürmektedir. Bu noktada, 2002 yılından itibaren pek çok görüşme ve müzakereler söz konusu olmuşsa da krizin çözümüne yönelik istenilen başarı sağlanamamıştır. Burada, her ne kadar Tahran Yönetimi nükleer programı barışçıl amaçlarla geliştirdiklerini vurgulamış olsa da ABD başta olmak üzere, uluslararası toplumu kritik düzeyde endişelendiren, uranyum zenginleştirme programının bir parçası olarak, zenginleştirilmiş uranyum sahibi olduğunu kabul etmesi oldukça önemli olmuştur. Bu durum, İran'ın mevcut nükleer programının nükleer silah üretmeyi hedefleyip hedeflemediğinde ilişkin tartışmaları tetiklemiş ve ülkenin nükleer silah için motive olduğunu savunan başta ABD olmak üzere bölgesel ve küresel aktörlerin İran'a yönelik yaptırımları hayata geçirmesine imkân sağlamıştır.¹⁴

Tüm bu genel çerçeveden hareketle, bu tezin konusu nükleer krizin İran ile ABD arasındaki ilişkilere etkisini tartışmaktır. İran'ın nükleer enerji programına ilişkin bu kriz, mevcut uluslararası sistemin en karmaşık krizleri arasında yer almaktadır. Bu noktada tezin araştırma soruları şu şekildedir:

---

¹² Talha Köse, İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, SETA Yayınları, Ankara, 2008, s.13.

¹³ Arzu Celalifer Ekinci, "İran Nükleer Krizi", Birinci Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, 2009, s.31.

¹⁴ Saira Khan, Iran and Nuclear Weapons Protracted conflict and proliferation, Routledge Global Security Studies, Routledge, London and New York, 2010, s.1-2.

- İran neden nükleer güç olma arzusu taşımaktadır?
- ABD nükleer enerji konusunda İran'ı neden bir tehdit olarak değerlendirmektedir?
- İran'ın nükleer programından ABD'nin tehdit algılaması mevcut ilişkileri nasıl etkilemiştir?
- Nükleer enerji krizi İran ile ABD arasındaki ilişkileri nasıl etkilemiştir?
- Krizin çözümüne yönelik İran'ın ve ABD'nin yaklaşımları nasıl gelişmiştir?

Mevcut araştırma soruları ile uyumlu olarak, bu çalışma dört bölüme ayrılmaktadır. Buna göre, çalışmanın konusunun, öneminin, yönteminin ve sınırlılıklarının ele alındığı ilk bölümün yanı sıra, ikinci bölümde İran'ın nükleer programının başlangıcı ve nükleer enerjin önemi analiz edilmektedir. İran'ın nükleer planının tarihsel olarak ele alındığı bu bölümde, 1979 İslam Devrimi'ne kadar AB ve ABD tarafından desteklenen, İslam Devrimi sonrası ise farklılaşan İran'ın nükleer programı kısaca ele alınmaktadır. İran'ın nükleer programının nedenlerine de yer verilen bu bölümde, AB üyesi ülkeler, BMGK ve ABD başta olmak üzere İran'in nükleer programına uygulanan çeşitli ambargo kararları ile nükleer krize taraf olan önemli aktörlerin tutumları ve davranışlarına da kısaca incelenmiştir. Üçüncü bölümde de Nükleer krizin ABD-İran ilişkilerine etkisinin ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise ABD-İran ilişkilerinin geleceğine yönelik muhtemel senaryolar da yer almaktadır. ABD ile İran arasındaki ikili ilişkileri nükleer kriz bağlamında ele alan mevcut çalışma, sonuç kısmı ile sonlandırılmaktadır.

1.2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Günümüzde nüfusun hızlı bir şekilde artması, devletlerin vatandaşlarına, yalnızca ekonomik alanda değil, sosyal alanda da kalkınma imkânı sunmasını gerektirmiştir.¹⁵ Bu doğrultuda, devletler, hem sürdürülebilir bir ilerleme sağlayabilmek, hem de iktisadi açıdan kalkınmayı benimseyebilmek için mevcut politikalarını şekillendirme ihtiyacı hissetmektedirler. Ayrıca bu politikaların şekillendirilip, geliştirilmesinde günümüzün koşulları kadar bir sonraki kuşakların ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması oldukça önemli hale gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın benimsenmesi, çevrenin daha az tahrip edilmesi ile ekonomik ve sosyal gelişmenin desteklemesi noktasında dikkate değer bir politikadır. Buna göre, ekonomik, sosyal ve çevresel düzeyde bütünsel bir yaklaşımın benimsenmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir kalkınma için bütünsel kalkınmanın sağlanması hayati önemdedir.¹⁶

Bu genel çerçeveden hareketle, bütünsel kalkınma anlayışında yer alan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların kesişim noktasını enerji oluşturması nedeniyle bu çalışmanın odak noktası enerji olgusudur. Buna göre, enerji konusu, ulaşım, sanayi ve konut başta olmak üzere, birçok alanda ihtiyacı beraberinde getirmekle birlikte, ekonomik kalkınmanın hız kazanması da bu ihtiyacı arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Bununla birlikte, devletler de enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına dönüştürülebilirliklerine göre kömür, petrol, doğal gaz gibi birincil kaynaklar ile elektrik, benzin ve mazot gibi ikincil kaynaklar başta olmak üzere çok sayıda enerji kaynaklarından yararlanmaktadır.¹⁷

Dolayısıyla, enerji kaynaklarının yoğun kullanımı çevresel tahribatı arttırmakta, insan sağlığına ve doğaya ciddi zarar vermektedir. Daha açık bir ifadeyle, birincil enerji kaynaklarının kullanılması sonucu ortaya çıkan kömür ve

---

¹⁵ Emre İşeri, ve Cem Özen, Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 47, 2012, s. 161.

¹⁶ Hatice Selcen Seydioğulları, Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji, Planlama, Cilt 23, Sayı 1, 2013, s.19-25.

¹⁷ Erdem Koç ve Mahmut Can Şenel, Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme, Mühendis ve Makina, Cilt 54, Sayı 639, 2013, s. 32-44.

doğal gaz gibi gazlar sera etkisine neden olmakta ve bunun sonucunda küresel ısınmayı beraberinde getirerek, çevreye zarar vermektedir. Mevcut sorunlara çözüm olarak devletler, bu olumsuz etkileri en az düzeye indirmek amacıyla, birincil enerji kaynaklarını kullanmak yerine, alternatif bir diğer enerji kaynağı olan nükleer enerji kullanımına yönelmeyi tercih etmektedirler.¹⁸ Bu sayede, alternatif bir güç olarak ortaya çıkan nükleer enerjinin yaygınlaşması ile bahsi geçen zararların en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Diğer taraftan, devletlerin nükleer enerjiyi tercih etmesinin altında yatan nedenler arasında çevresel koşulların olumsuz etkilenmesinin önüne geçme ve bu sayede enerji ihtiyacını büyük oranda karşılamayı istemenin yanı sıra, nükleer enerjinin devletlere yarattığı maliyetin daha düşük olmasının da etkisi yer almaktadır.¹⁹ Ayrıca, devletler nükleer enerjiyi kullanılarak petrol fiyatlarındaki yükseliş ile başa çıkmayı da amaçlamakta ve bu sayede, enerji anlamında dışa bağımlılığını en aza indirebilmeyi mümkün hale getirmek istemektedir.²⁰

Diğer taraftan, nükleer enerji kullanımına bağlı olarak, gelişmesi muhtemel olumlu durumların varlığı, konuya ilişkin olumsuz yanların olmadığı anlamına gelmemektedir. Daha açık bir ifadeyle, nükleer enerji kullanımına bağlı olarak ortaya çıkabilecek olumsuzluklar göz önüne alındığında, nükleer santrallerin patlama ihtimalleri ile daha önce kullanılan yakıtların tekrar kullanılmak istenmesi sonucunda oluşabilecek yüksek orandaki radyasyon tehlikesi başta olmak üzere, pek çok sorun ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla, gerçekleşmesi muhtemel bu tarz sorunların ortaya çıkmasını engellemek adına, devletlerin gerekli önlemleri alması oldukça önemlidir.²¹

Bu açıdan nükleer enerji konusu oldukça tartışılmakta ve mevcut durumda kimi kesim tarafından tamamen kabul edilirken; kimi kesim tarafından da reddedilmektedir. Yeni santraller inşa etme ve nükleer enerji kullanımı ile ilgili gelişmeler, kimi gelişmiş ülkelerde azalmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde bu

---

¹⁸ İslam Safa Kaya, Nükleer enerji dünyasında çevre ve insan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2012, s. 71-90.

¹⁹ Nevin Özdemir ve E. Omca Çobanoğlu, Türkiye’de Nükleer Santrallerin Kurulması ve Nükleer Enerji Kullanımı Konusundaki Öğretmen Adaylarının Tutumları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34, 2008, s. 218-232.

²⁰ Suzan Ergün ve Melike A. Polat, Nükleer enerji ve Türkiye’ye yansımaları, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), 2012, s. 34-58.

²¹ Ferruh Ertürk, Nükleer Enerji ve Çevre, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.143.

durum, tam tersi yönde işlemektedir.²² Buna göre, günümüzde pek çok ülke, petrol fiyatlarının artması ve alternatif bir arayış çerçevesinde dış ülkelere bağımlılıklarını azaltmak ve/veya mevcut enerji kaynaklarının çeşitlenmesi amacıyla nükleer enerjiye sıcak bakmaktadır.²³ Bu durumun en somut göstergelerinden birisi, 2020 yılı itibariyle, dünya üzerinde enerji ihtiyacının karşılanması için otuz bir ülkede 450 nükleer reaktörün aktif olarak işletilmesidir.²⁴

450 reaktörün aktif olarak işletiliyor olması, enerji ile ilgili yoğun tartışmaların merkezinde yer alan nükleer enerji konusunun sağlayabileceği imkânlardan daha fazla ciddi riskler taşıması nedeniyle de oldukça dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu alanda hâlihazırda yapılan ve/veya yapılması planlanan çalışmalar, fırsatların ve tehditlerin neden olacağı sonuçların verimli bir şekilde değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede, nükleer enerji ile ilgili faaliyetler konusunda tartışmaların odağında İran'ın yer alması ve bu durumun karşı cephesinin liderliğini de ABD'nin üstlenmesi, her iki ülkenin de nükleer enerji konusunda birbirine dönük faaliyetlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu noktada, mevcut çalışmanın yapılmasındaki neden, nükleer kriz durumunun bölgesel ve küresel düzlemde kritik bir eşik oluşturmamasından ileri gelmektedir. Belirtilen bu neden çerçevesinde, nükleer enerji konusunda, son dönem tartışmaların merkezinde yer alan İran'ın nükleer enerji faaliyetleri ve bu faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kriz durumunun, ABD ile olan ilişkilerine etkisinin tartışıldığı mevcut çalışma, iki ülke arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan krizi ve muhtemel senaryoları ele alması bakımından önemlidir. Bu önemden hareketle, bu çalışma güncel bilgiler ışığında, tarafların yaklaşımlarını sunarak literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

---

²² H. Palabıyık, H. Yavaş, ve M. Aydın, Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul, USAK Yayınları, 2010, s.21.

²³ Ömer Ersoy, "Uluslararası Politikada Nükleer Güç Etkisi ve Güncel Sorunlar", Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/newsdetail/uluslararasi-politikada-nukleerguc/1550>. (Erişim Tarihi:13.10.2019).

²⁴ The Power Reactor Information System (PRIS), "The Database on Nuclear Power Reactors", <https://pris.iaea.org/pris/> (Erişim Tarihi: 26.10.2019).

1.3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, konuya ilişkin akademik düzeye yazılan kitap, makale ve akademik tez ile alanda faaliyet gösteren uluslararası kurumlar tarafından hazırlanan raporlardan yararlanmıştır. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı mevcut çalışma, bahsi geçen kaynaklarda yer alan konuya ilişkin verileri detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Bu anlamda, Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde soruna ilişkin yazılmış olan kaynaklardan yararlanılmıştır.

1.4. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Mevcut çalışmada, İran nükleer krizinin başladığı dönemden günümüze kadar İran'ın nükleer enerji siyaseti incelenmiş olmakla birlikte, çalışma, 1979 İran Devrimi sonrası nükleer çalışmaların ABD-İran ilişkilerine etkisine odaklanmaktadır. Çalışmada, bir sınırlılık olarak sadece nükleer kriz bağlamında ABD ile İran arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışma konusu ile ilgili olarak, hem bölgesel(Orta doğu özelinde) hem de küresel düzeyde yer alan aktörlerin soruna bakışları tek tek ele alınmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI, GELİŞME VE EVRİMİ

2.1. İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

2.1.1. Devrim Öncesi Durum (1953- 1979)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin ABD ve SSCB öncülüğünde iki kutuplu düzene evrilmesi, her iki ülkenin de güç ve kontrol mücadelesi açısından birbirlerine karşı sürekli meydan okumasını da beraberinde getirmiştir. Bu güç ve kontrol mücadelesinin en çok hissedildiği sahalardan birisi de Orta Doğu bölgesidir. Buna göre, stratejik konumu ve sahip olduğu doğal kaynakları nedeniyle Orta Doğu, hem ABD'nin hem de SSCB'nin ittifaklar yoluyla çıkarlarını korumada önemli bir bölge olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca her iki ülkenin de Orta Doğu'da odak noktası ise İran'dır.²⁵

Soğuk Savaş döneminin bu ilk yılları, İran'ın nükleer teknoloji alanında da ilk girişimlerini başlatması bakımından dikkat çekicidir. Bu çerçevede, her ne kadar Başbakan Muhammed Musaddık (1951-53), Batı ve SSCB ile ilişkilerini sürdürse de temelde Batılı devletlerin İran'a zarar verdiklerini düşünmektedir. Ne var ki, bu düşüncesine paralel olarak, Anglo-İranean petrol şirketini 1951'de millileştirmiş, fakat 1953 yılında İngiltere-ABD darbesiyle iktidardan düşürülmüş ve sonrasında Rıza Pehlevi Dönemi başlamıştır. Musaddık devrildikten sonra başlayan Şah Dönemi'nde ise İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Şah 1955'de SSCB karşıtı Bağdat Paktı'na dâhil olmuş, ordusu ABD

---

²⁵ Fatih ÖZBAY, Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri, BİLGESAM, PDF, s.161.

tarafından modernleştirilmiş ve İran'ı Batı desteğiyle bölgesel lider haline getirmek istemiştir.²⁶

Şah Rıza Pehlevi döneminde, İran ile ABD arasında varolan ilişki, daha çok zorunlu bir stratejik birliktelik olarak görülmüştür. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, Şah'ın, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezi'nde ABD çıkarlarının korunması için İran topraklarının kullanılmasına izin verdiği, buna karşılık ABD'nin de İran'ın bölgesel güç haline gelebilmesi için tüm modern askerî teçhizat ve silahları sağladığı görülmektedir.²⁷

İslam Devrimi öncesi bu dönemde, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin nükleer programının temeli; bilimsel, teknolojik, ekonomik, askeri ve kültürel düzeyde İran'ın mevcut gücünün Batılı devletlerle mukayese edebilecek seviyeye çıkmasını sağlamak ve bu sayede, Basra'da bölgesel bir güç olacak İran'ın, uluslararası arenada da söz sahibi olmasının önünü açmaktır.²⁸

Dolayısıyla, İran'ın hem bölgesel olarak güçlenmesini hem de uluslararası alanda söz sahibi olmasını amaçlayan Şah Pehlevi, bu amacını gerçekleştirmek için oldukça kapsamlı bir reform süreci başlatmıştır. Bu noktada, Şah'ın nükleer enerjiye duymuş olduğu ilgi de bu vizyonun bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu genel çerçeveden hareketle, İran, nükleer teknolojinin kullanımı konusunda ilk adımı 1956 yılında atmıştır. Mart 1957'de de ABD ile nükleer enerjinin sivil kullanımına dayanan bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, ABD'nin Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı tarafından imzalanmış ve Ulusal Meclis 12 Şubat 1958 tarihinde onaylamıştır.²⁹

1957 yılında İran'da ABD destekli nükleer programın başlatılması sonucunda Tahran Üniversitesi'nde ilk nükleer araştırma tesisi açılmış ve ABD'den alınmış olan

²⁶ Murat Jane, İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerininin Analiz, Iran Special Issue, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s.264-265.

²⁷ Dilek Aydın ve Arif Tekbıyık, "İran'ın Nükleer Programı'nın Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri, 2007, Pdf, s.109.

²⁸ Ahmed İbrahim Mehmed, Barnamj Al Nawawy alİrani Afaq AL azma bayna Al taswya al Sahba wa maxatırı al tashid, Markaz Al dirasat Al Siyasia wa Al Stratijia, AL Ahram, Sebtember 2005, s.25. (Ahmed İbrahim Mahmoud, İran'ın Nükleer Programı Zor Bir Çözüm İle Tırmanma Riskleri Arasındaki Krizin Beklentileri, Al-Ahram Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi,s.25 Eylül 2005).

²⁹ Kazim Gharib Abadi, Mawzwh hestaey İran bi Riwayat Esnade, Muasasa chap wa İntisharat Wazaret Umur Khariji, Bihar 1386, s.13. (Kazem Gharib Abadi, Belgelere Göre İran Nükleer Örneği, Dışişleri Bakanlığı Basın ve Yayınları, Bahar 2007, s.13).

nükleer reaktörlerin çalıştırılmasına başlanmıştır. Bu dönemde ABD'nin asıl amacı, SSCB tehdidine karşı İran'da nükleer çalışmaların gelişmesine destek vermek ve böylece Orta Doğu bölgesinde kendisine müttefik bir güç geliştirmektir. Bu amacını açıkça deklare etmeyen ABD, bu dönemde, İran'ın nükleer çalışmalarını barışçıl bir zeminde yürüttüğünü savunmuş ve bu noktada, İran taraftarı bir tutum sergilemiştir. İran da ABD'nin mevcut desteğine karşılık yürütmüş olduğu nükleer çalışmaların barışçıl amaçlar taşıdığını ispatlamak amacı ile 1958'de Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na üye olmuştur.³⁰

Diğer taraftan, NPT 1 Temmuz 1968 tarihinde SSCB, ABD ve İngiltere arasında imzalanmış ve 1970'te yürürlüğe girmiştir. Anlaşma'ya sonradan Çin ve Fransa da dâhil olmuştur.³¹ Hindistan, İsrail ve Pakistan ise Anlaşma'ya yanaşmamış, Kuzey Kore de Anlaşma'yı imzaladıktan sonra uzak durmuştur. Bu mutabakata göre 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer silah ve patlayıcı bulunan SSCB, ABD, İngiltere, Çin ve Fransa “nükleer silah sahibi” ülkeler olarak kabul etmekle birlikte, nükleer silahlanmanın, 1 Ocak 1967'den önce nükleer silah bulundurmayan devletlere yayılmasını engelleme amacı gütmektedir. Bu minvalde, mutabakatın temel amaçları olarak “nükleer silahsızlanmayı başarmak”, “nükleer silahların yayılmasını engellemek” ve “nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımına olanak sağlamak” gösterilmektedir. İran da NPT 'yi 1970'de onaylayarak NPT rejimine taraf olmuştur.³²

1973 yılına gelindiğinde, İran Atom Enerjisi Kurumu (İAEK) kurulmuş ve akabinde nükleer güç sistemlerine ilişkin görüşmeler başlatılmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrasında petrol fiyatlarının artması, petrol ithal eden ülkelerin ekonomik yönden ciddi bir kazanım elde ederek, kalkınmalarına neden olmuş ve İran bu durumdan kazançlı çıkarak, çalışmalarını devam ettirme imkânı bulmuştur. Bu çerçevede, 1974 yılında İran Atom Enerjisi Teşkilatı kurulmuş ve Tahran Üniversitesi'nde bulunan Atom Araştırma Merkezi denetim faaliyetleri Atom Enerjisi

---

³⁰ Fatih Özbay, a.g.m, s.162.

³¹ Günümüzde ise 189 ülke Anlaşma'ya taraftır.

³² Ekinci: 2009, a.g.e, ss. 16-19.

Teşkilatı tarafından yürütülmüştür.³³ Bu teşkilatın esas amacı ise İran'daki nükleer programın organize edilmesinin sağlanması olmuştur.

1977 yılına kadar İran, nükleer açıdan birçok ülke ile anlaşmalar imzalayarak ikili ilişkilerini genişletme yolunu tercih etmiştir. 1974'te ABD, 1976'da Almanya ve 1977'de Fransa ile anlaşmalar imzalaması bu anlamda dikkat çekicidir. Ayrıca 1975 yılında İspanya, Fransa, Belçika ve İtalya'nın yer aldığı bir konsorsiyumun şirketi olan Eurodif'in hisselerinin %10'unu alması ve şirketin sahip olduğu nükleer teknolojiden yararlanma ile zenginleştirilmiş uranyum payına sahip olma yönünde anlaşma imzalaması da oldukça önemli bir gelişmedir.³⁴ Bunların yanı sıra, 1977 ve 1978 yıllarında ABD ile nükleer teknoloji değişimi ile nükleer güvenlik işbirliğine dair anlaşmalar da yapılmıştır. Bu dönemde İran'ın, nükleer santral inşaatlarını gerçekleştirmesi de önemli bir diğer gelişmedir.³⁵

2.1.2. Devrim Sonrası Durum (1979- 2019)

2.1.2.1. Devrim Döneminin Başlangıcı ve İran-İrak Savaşı

Şah Pehlevi dönemi içerisinde nükleer programa oldukça önem verilmiş olsa da 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından izlenen politikalar ve bu doğrultuda yürütülen ikili ilişkiler, programın duraklama evresine girmesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca İslam Devrimi'nin mimarı Dini Lider Humeyni de İran'ın dış ülkelere olan bağımlılığını arttıracak düşüncesiyle, bu zamana kadar gelişim gösteren nükleer programları askıya alarak, tesis kurulumlarının tamamlanması yönünde isteksiz davranmıştır. Devrim sonrası ülkede kurulan yeni rejimin öncelikli amacı, nükleer programı geliştirmekten ziyade, yeni rejimin temellerini sağlamlaştırmak ve Devrim'in çevre ülkeler ile dünya geneline yayılmasını sağlamak olmuştur. Devrim'den çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan

³³ Berna Gürkaş, İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği; [http://www.tasam.org/index.php?altid=101,%20\(24%20Ocak%202008\)](http://www.tasam.org/index.php?altid=101,%20(24%20Ocak%202008)), (Erişim Tarihi:11.10.2019).

³⁴ Yavuz Cankara, Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Enerji Politikası, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.79.

³⁵ Mehdi Alikhani, Shah wa Atom, Chagungi Aghaz Fahaliyet Hay Hestey İran, Paygah Khaberi Sherif News, Şubat 2005, s.11.(Mehdi Alikhani, Şah ve Atom: İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Nasıl Başlanır, Sharif News, Şubat 2005, s.11).

İran-İrak savaşı sonucunda ise nükleer projelerle bağlantısı olan yabancı firmalar İran'dan çekilmişlerdir.³⁶

İki ülke arasında yaşanan bu savaşa kısaca değinmek gerekirse, 1973 Petrol Krizi sonrasında Irak'ın, petrolden büyük bir gelir elde etmesi ve yaklaşık 35 milyar dolarlık bir döviz kazanımı sağlayarak, Suudi Arabistan'ın ardından en çok petrol üreten ikinci ülke olması bölgede önemli bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte, İran'da İslam Devrimi'nin meydana gelmesiyle Irak, Baas rejimine karşı Şii ideolojisini destekleyen bir ülke görünümünü almış ve böylece Irak'ta yaşayan Şii'ler de harekete geçmiştir. Dahası, İran'daki yeni rejimin Saddam Hüseyin iktidarını bir tehdit olarak algılaması iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir.³⁷

Saddam Hüseyin'in özellikle Ahvaz, Bender Humeyni, Abadan, Hürremşehr gibi enerji üretiminin gerçekleştiği Huzistan Bölgesi üzerinde etki alanını genişletmesi ve ardından 1975'te İran ile imzalamış olduğu Cezayir Anlaşması'nı feshetmesi ise durumu daha da zorlaştırmıştır. Burada, Irak yönetiminin düşüncesi, olası bir savaş durumunda, İran'ın ABD ile yaşadığı Rehineler Krizi nedeniyle Batı ülkelerinden destek bulamayacağı, buna karşılık, Irak'a ise arzu edilen desteğin geleceği yönündedir. Bu şartlar altında Irak yönetimi İran'a karşı savaş ilan etmiştir.³⁸

İran-İrak Savaşı esnasında, ABD menşeli silahların yedeklerine ulaşım imkânı zorlaşan İran, silah ihtiyacının karşılanabilmesi için SSCB ve Çin gibi ülkelere de başvurmak durumunda kalmıştır.³⁹ Ancak, savaş sırasında SSCB'den umduğu yardımı alamayan İran, nükleer ve balistik füze çalışmalarına hız vermiştir.⁴⁰ Buna göre, Devrim sonrasında meydana gelen bu savaş, İran'ın silah kullanımının artmasına ve savunma ihtiyacı nedeniyle nükleer programa tekrar dönüş yapmasına neden olmuştur. İran'ın savaş sırasında Batı tarafından yalnız bırakılması

---

³⁶ Keneş, a.g.e., s.305.

³⁷ Tayyar Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 403.

³⁸ Arı, a.g.e., s. 404.

³⁹ Ramazan Özdamar, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar", Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yücel Acer, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, "Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.9.

⁴⁰ Zbigniew Brzezinski ve Robert M. Gates, İran'ın Zamanı Geldi, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.39.

ve bölge ülkelerinden görmüş olduğu tepkilerin sonucu olarak nükleer enerjiyi tekrar değerlendirme ihtiyacı hissetmiştir.⁴¹

Bu açıdan, 1980’li yıllarda nükleer çalışmalara devam etmeye başlayan İran, Devrim öncesinde ABD ve AB ile yürütmüş olduğu çalışmalarını Devrim sonrasında Brezilya, Çin, Arjantin, Çekoslovakya gibi ülkelerle devam ettirmiştir. Dolayısıyla, nükleer enerji faaliyetleri, savaş sonrasında İran için Batı’ya karşı bir tepki unsuru olarak değerlendirilmiş ve caydırıcılık bakımından önemli görülen bir konu haline gelmiştir.⁴² Sonuç olarak, Şah Pehlevi döneminde oldukça olumlu bir seyir izleyen İran’ın ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri ile olan ilişkileri Devrim sonrasında olumlu seyrini kaybetmiştir. Bu açıdan, İslam Devrimi, esasında İran’ın, Batı ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak ifade edilebilir.⁴³

1980’li yılların sonlarına gelindiğinde ise İran ile Irak arasında süregelen savaş, iki tarafın da kabul ettiği BMGK’nin 598 sayılı kararıyla 20 Ağustos 1988’de sona ermiştir. Diğer taraftan, İran, bu süreçte nükleer program dâhilinde çalışmalarına hız vermiştir. Batı’nın uygulamış olduğu ambargo ve izolasyon politikalarına karşılık, nükleer teknolojisini geliştirmeye yönelik olarak İran, SSCB’nin başat aktör olduğu Doğu Bloku’na yönelmiş ve programı yürütebilmek adına ihtiyacı olan teknolojik imkanları SSCB’den sağlamıştır.⁴⁴ Bu noktada, Şah dönemi ile başlamış olan ve Devrim’in ilk yılları sekteye uğrayan nükleer çalışmalar, 1980’lerin sonlarına doğru yeniden ivme kazanmıştır. Bu tarihten itibaren yürütülen nükleer faaliyetler, gerek iç gerek dış politika bağlamında, İran açısından bir devamlılık göstergesi haline gelmeye başlamıştır. Devrim lideri Humeyni tarafından başlatılan ve İran’ın siyasi kültürünü şekillendiren Batı’ya karşı duruş ile bağımsızlık ve bölgesel liderlik gibi kavramlar, ülkenin dış politika tavrının temelini oluştururken, nükleer program da bu dış politika tavrının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu anlamda, İran yönetimi, artık nükleer programı birleştirici bir unsur

⁴¹ M. Hakan Keskin, Nükleer Krizde AB’nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 9, Sayı: 34, 2013, s.87-118.

⁴² Arı, a.g.e., s. 410.

⁴³ Hazar Vural, “İran İslam Cumhuriyeti ve Bölgesel Barış İnşası”, V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı “Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası” Konferans Tam Metin Kitabı, Uludağ Üniversitesi, Bursa 11-12 Aralık 2013, s. 128.

⁴⁴ İran’ın 58 Yıllık Nükleer Serüveni, <https://onedio.com/haber/iran-in-58-yillik-nukleer-seruveni-482775>, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

olarak değerlendirmeye başlamış ve rejimin devam etmesi için önemli bir dayanak noktası olarak görmüştür.⁴⁵

Dolayısıyla, nükleer enerji faaliyetleri, savaş sonrasında İran için Batı'ya karşı bir tepki unsuru olarak değerlendirilmiş ve caydırıcılık bakımından önemli görülen bir konu haline gelmiştir.⁴⁶ Sonuç olarak, Şah Pehlevi döneminde oldukça olumlu bir seyir izleyen İran'ın ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri ile olan ilişkileri Devrim sonrasında olumlu seyrini kaybetmiştir.⁴⁷

Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından ise İran, Çin ile Rusya gibi ülkelerle nükleer enerji faaliyetleri ile ilgili anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bu noktada İran, 1990-1992 arasında nükleer enerji elde edebilmek için, Çin'den gerekli malzemeler, laboratuvarlar ve araştırma reaktörleri temin etmiştir. Ancak, Çin'in mevcut desteği burada sınırlı düzeyde kalmıştır. Diğer taraftan, ABD bu süre zarfında, Hindistan, Arjantin, Fransa ve İspanya gibi ülkelerin İran'ın nükleer programına destek verme amacı taşıyan satışları yapmalarını yasaklamıştır. Rusya ise ABD'nin bu politikası karşısında tam tersi bir tutum takınmıştır. Buna göre, 1992 yılında İran-Irak Savaşı sırasında hasar görmüş olan reaktörlerin onarımı için Rusya ile İran anlaşmaya varmış, 1995'te ise İran'da bulunan bir reaktörün dört yıl içerisinde tamamlanmasını sağlamak amacıyla 800 milyon dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸

Bu dönemde Rusya ile yapılan işbirliği anlaşmalarının yanı sıra, diğer birçok ülke ile de anlaşmaya gidilmiştir. Bu çerçevede nükleer altyapı faaliyetleri artarken nükleer tesislerin sayısı da artış göstermiştir. Bu durum, ABD'nin tepkisini çekmiş ve sonuç olarak hem Avrupa hem de ABD, İran'ı nükleerleşme ve silah üretimi ile ilgili olarak suçlamışlardır. İran ise bu suçlamaları kabul etmemiş, mevcut programın nükleer silah amacıyla değil, nükleer enerji üretilmesine ilişkin olduğunu beyan ederek, barışçıl amaçlar taşıdığını vurgulamıştır. Bununla birlikte, İran nükleer faaliyetlerini UAEA denetimine açmış olsa da ABD ile İsrail'in düşünceleri

---

⁴⁵ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emekler, İran nükleer krizinin Türkiye'ye olası etkileri, Bilgesam, 2012, s.40.

⁴⁶ Arı, a.g.e., s. 410.

⁴⁷ Hazar Vural, a.g.m., s. 128.

⁴⁸ Brzezinski ve Gates, a.g.e., s.39.

değiştirmemiş ve İran'ın nükleer silah üretimi konusunda faaliyetler yürüttüğü sıklıkla vurgulanmıştır.⁴⁹

2.1.2.2. 2000'den Günümüze İran'ın Nükleer Politikaları

2001 yılına gelindiğinde İran'ın Buşehr şehrinde de enerji üretimine başlaması, nükleer teknoloji alanında güçlü bir altyapıya kavuşmasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında, coğrafi olarak nükleer faaliyetleri gerekli gören İran'ın, bu alanda çalışmalarına devam etme yolunu tercih ettiği görülmektedir. İran'ın nükleer enerji programının bir sorun olarak değerlendirilmeye başlaması ise 2000'lerin başıdır. Buna göre, İran'ın nükleer enerji ile ilgili faaliyetleri, özellikle İran'ın ABD ile ilişkilerinde gerginlik yaratmış, 2002 yılından itibaren de daha belirgin bir sorun olarak varlığını göstermiştir. Burada, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin ifade ettiği durum, İran'ın nükleer gelişmelerinde barışçıl amaç gütmeye, askeri amaçlar doğrultusunda bu faaliyetlerini yürüttüğü ve dolayısıyla tehlike arz ettiği yönündedir.⁵⁰ İran ise bu iddialara karşılık her seferinde, yürütmüş olduğu faaliyetlerin barışçıl amaçlar taşıdığını vurgulamaktadır.

2002 yılında ABD merkezli İran Ulusal Direniş Konseyi (NCRI) temsilcilerinden Ali Rıza Caferzade'nin düzenlediği basın toplantısında İran'ın İsfahan Eyaleti'nde yer alan Natanz şehrinde uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak Eyaleti'nde ağır su reaktörüne sahip olduğuna ilişkin iddialar öne sürmesi nükleer krizin habercisi olması bakımından önemlidir.⁵¹ Bu iddiaların gündemde yarattığı etkiyle birlikte ABD, İran'ın nükleer programına yönelik çok sert açıklamalar yapmış ve nükleer silahların ve silah teknolojisinin yayılmasını önleme amacıyla imzalanan NPT'yi ihlal ettiğini ifade etmiştir. Buna göre, ABD, İran'ın NPT anlaşması çerçevesinde UAEA'na nükleer faaliyetlerini bildirmediğini gerekçe göstererek

⁴⁹ Bayram Sinkaya, İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü, Orta Doğu Analiz, Cilt 1, sayı 12, Aralık 2009, s.70.

⁵⁰ Emeklier, a.g.m., s. 39.

⁵¹ Alireza Jafarzadeh, a.g.e.

İran'ı gizli nükleer silah üretmekle itham etmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki gerilim gittikçe tırmanan bir sürece girmiştir.⁵²

Bu gelişmeler üzerine UAEA ve BM, İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin araştırmalar yapmaya başlamış ve UAEA Başkanı Muhammed El Baradey beraberindeki heyet ile birlikte İran'ı ziyaret etmiştir. İran, her iki bölgede yer alan tesisler hakkında bilgilendirme yapmış olsa da UAEA yetkilileri yeterli düzeyde tatmin olmamıştır. İran'ın yürütmüş olduğu uranyum zenginleştirme faaliyetleri konusunda araştırmayı derinleştirmek isteyen UAEA'nın bu teklifi başlangıçta İranlı yetkililer tarafından reddedilse de daha sonra kabul edilmiş ve araştırmaya izin verilmiştir. UAEA'nın Arak'ta yoğun miktarda zenginleştirilmiş uranyum tespit etmesinin ardından, ABD konuyu BMGK çatısı altına taşımak istese de bu durum mümkün olmamıştır.⁵³

ABD'nin İran ile müzakere sürecini reddetmesi, sürecin AB-3 ülkeleri olan Fransa, Almanya ve İngiltere arasında yürütülmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, İran yönetimi Fransa, İngiltere ve Almanya'nın öncülüğünde kapsamlı diyalog sürecini başlatmış ve bu süreç sonucunda önce 21 Ekim 2003 tarihinde Tahran Deklarasyonu, bu Deklarasyon çerçevesinde de Aralık 2003 yılında NPT'nin Ek Protokol'ü imzalanmıştır. Buna göre, İran 2004 yılında uranyum zenginleştirme çalışmalarını kendi isteği ile bir süreliğine duraklatmıştır.⁵⁴ Bu dönemde, İran'ın bu yumuşayıcı tavrında Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin de payı önemlidir. Buna göre, Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin öne sürülen sorunların çözümüne dair daha ılımlı tavır alındığı gözlenmektedir. Ne var ki, Tahran Deklarasyonu'nda askıya alınacak faaliyetlere ilişkin hükümlerin tanımının belirgin

---

⁵² Talha Köse, İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, SETA Yayınları, Ankara, 2008,s.13; Arzu Celalifer Ekinci, İran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, Ankara 2009, s. 42-43.

⁵³ Saira Khan, Iran and Nuclear Weapons, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2010, s. 97; Murat Jane, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", İran Özel Sayısı, 4 Ekim 2017, Cilt 1, Sayı 2, s.274.

⁵⁴ M. Keskin, a.g.m., s.96.

olmayışı mevcut politikaların uygulanmasını mümkün kılmamış ve süreç istenilen düzeyde olumlu seyretmemiştir.⁵⁵

Bu durumun neticesinde, İran ile oluşan yumuşama sürecinin sıkıntıya düşmemesi adına yeniden müzakereler gerçekleştirilmiş ve bunun üzerine 15 Kasım 2004 tarihinde Paris Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, İran, nükleer enerji politikalarının önemli bir parçası olan uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve yeniden işleme faaliyetlerini durdurma kararı almıştır. Bu sayede nükleer enerji faaliyetlerini barışçıl yollarla sürdüreceğini deklare eden İran'ın mevcut tavrına karşılık, dönemin AB-3 ülkeleri de uzun vadeli işbirliği önermiştir.⁵⁶

Ancak bu ülkelerin önerilerinin İran yönetiminde beklenen karşılığı bulmaması ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yönelik artan baskı, İran'ın 2005 yılına gelindiğinde nükleer faaliyetlerine ilişkin çalışmalarına yeniden devam etme kararı almasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, İran'ın faaliyetlerini yeniden hayata geçirmesinde Muhammed Hatemi sonrasında yerine gelen Mahmud Ahmedinejad'ın (2005-2013) da etkisi önemlidir. Buna göre, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Hatemi döneminin ılımlı politikalarının terk edildiği ve daha çatışmacı, sert bir politika anlayışının benimsendiği görülmektedir.⁵⁷

---

⁵⁵ Gary Samore, *Iran's Strategic Weapon's Programmes: A Net Assessment*, (New York: Routledge, 2005, s.20-22.

⁵⁶ Ekinci, a.g.e., s.61, Jane, a.g.m., s.275.

⁵⁷ Sinkaya, a.g.e., s.72.

2.2. NÜKLEER KRİZİN TIRMANMASI VE YAPTIRIMLARI

Ağustos 2005’de Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanı olmasının ardından, Devrim Muhafızları’nın da aralarında bulunduğu grup, nükleer program siyasetini, büyük ölçüde tekellerine geçirmişlerdir. Bu çerçevede, UAEA, 2006 yılında Tahran Yönetimi’nin nükleer faaliyetlerine yeniden başladığını ifade etmiş ve gündeme getirdiği İran nükleer dosyasını, BMGK’nin onayına sunmuştur.⁵⁸

ABD, 2002’den itibaren İran’ın nükleer programı nedeniyle devam ettiği yaptırımları 2006’da GK’nin gündemine getirerek çok taraflı yaptırımların uygulanması kararını almıştır. Bu durum karşısında İran, nükleer programının elektrik gücü üretme ve sağlık gibi amaçlarla kullanılacağını savunmuştur. Fakat ABD öncülüğündeki Batı ülkeleri bu programın BM yasalarındaki şeffaflık şartına uymadığını ve amaçlarının nükleer silah üretmek olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, 2006 yılında başlatılan BM yaptırımlarının kapsamı 2010 yılından itibaren genişletmiş, ABD ve AB başta olmak üzere diğer ülkeler de yaptırım uygulamaya başlamışlardır. 2006’da GK’nde kabul edilen 1737 sayılı karar ile başlatılan BM yaptırımları, 2007’de 1747 sayılı, 2008’de 1803 sayılı ve 2010’da 1929 sayılı kararlarla genişletilerek devam etmiştir. Bu yaptırımlarla halı, yiyecek gibi İran ürünlerine ambargo getirilmiştir. Bunun dışında, Çin, Avustralya, Kanada, Hindistan, İsrail, Japonya, Güney Kore ve İsviçre de İran’a yönelik bazı yaptırım kararları almışlardır.⁵⁹

Bununla birlikte, altın karşılığı ticareti de yasaklayan yaptırımlar, İran ekonomisini adeta durma noktasına getirmiştir. İran’ın uluslararası finansal sisteme girişinin engellenmesi ve yabancı yatırımların azalması, İran ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Yaptırımların bu olumsuz etkilerini sona erdirmek isteyen İran, 2013’te P5+1 ülkeleriyle birlikte nükleer müzakerelere başlamıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda İran, 2015’te imzalanan KOEP ile nükleer faaliyetlerini sınırlandırma karşılığında, yaptırımların kaldırılması için P5+1 ülkeleriyle anlaşmış ve bunun sonucunda yaptırımlar aşamalı olarak kaldırılmıştır. Bu bağlamda İran, nükleer çalışmalarını dondurma kararı almış ve İran ile geçici bir anlaşmaya

⁵⁸ Halide Özbey, İran’a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye - İran Enerji İlişkilerine Etkisi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı 8, 2019, s.101-102.

⁵⁹ Halide Özbey, a.g.e., s.103.

varılmıştır.⁶⁰ Cenevre ve Viyana’da belirli dönemlerde gerçekleştirilen ve yirmi ay boyunca süren müzakereler neticesinde 14 Temmuz 2015 yılında anlaşma sağlandığı belirtilmiştir.⁶¹ Bu anlaşma, birçok ülke tarafından iyimser karşılanırsa da İsrail tarafından olumlu karşılanmamış, Suudi Arabistan ile Körfez ülkelerinin ise tedirgin olmalarına neden olmuştur.⁶² Yaptırımların kaldırılması sonucu, İran’ın küresel enerji piyasasına dönmesi, yeni rekabet ve fırsat alanlarının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu noktada, İran’ın enerji ihracatının etkinleştirilmesi, ülkenin uluslararası finansmana erişimine katkı sağlaması açısından da değerli görülmüştür.⁶³

Anlaşma’ya taraf ülkelerin de meclislerinde kabul edildikten sonra kademeli olarak yürürlüğe girecek olan Anlaşma, 5-10-15 senelik dönemleri hedef almıştır. Antlaşma metnindeki maddelere bakıldığında, ana hedefin Tahran yönetiminin nükleer silah üretimini sınırlandırma ya da geciktirme üzerine kurulu olduğu vurgulanmakla birlikte, sivil amaçlı nükleer enerji üretiminin kabul edildiği bir anlayış da söz konusudur. Askeri amaçlı nükleer faaliyetler için gerekli olan belli orandaki zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyumu yasaklayan, yasal oranın üzerinde depolanan uranyum ve plütonyumun %98’inin imha edilmesi ya da yurt dışına çıkarılmasını hedefleyen Anlaşma’nın ağırlık merkezi, uranyum zenginleştirmede kullanılan santrifüj sayısı olduğu görülmektedir.⁶⁴

Diğer taraftan, Antlaşma çerçevesine, Tahran’ın 2031 yılına kadar yeni bir ağır su reaktörü yapmaması dâhil edilmiştir. 2009-2017 arasında ABD yönetimine gelen Obama, bu koşullar çerçevesinde, Tahran’ın gizlice nükleer silah üretimi yapamayacağını öngörmüştür. Burada öne sürülen ise İran’ın bu Antlaşma ile nükleer tesislerini uluslararası denetime açmayı kabul etmesidir. İran ile imzalanan nükleer anlaşmaya rağmen, 2016’da ABD’de başkanlık seçimlerini Donald Trump’ın

---

⁶⁰ Büşra Zeynep Özdemir, İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı 260, Ankara, 2018, s.9-10.

⁶¹ Gülriş Şen, “İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, Orta Doğu Etütleri, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s.101.

⁶² Ercan Çitiloğlu, İran’ı Anlamak, Başken Üniversitesi Basın yayın ve Halkla İlişkiler Bürosu, 2015, s.107.

⁶³ İran’ın Nükleer Programının Tarihçesi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648>. (Erişim Tarihi: 09.11.2019).

⁶⁴ Çitiloğlu, a.g.e., s.114.

kazanması, ABD'nin İran'a yönelik politikalarının yeniden sertleşmesi sonucunu da berbareinde getirmiştir.⁶⁵

Donald Trump 2015 yılında ABD Başkanı seçildiğinde, İran ile yapılmış olan anlaşmaya itiraz ettiğini ifade etmiştir. Obama döneminde imzalanmış olan anlaşmayı kabul etmeyen ABD Başkanı Trump, Anlaşma'yı "dünyanın en kötü anlaşması" olarak ifade etmiştir. ABD Başkanı Trump, Mayıs 2018'de tek taraflı aldığı kararla İran'la yapılan anlaşmadan çekilmiştir.⁶⁶ Bu süreçte ABD'den gelen açıklamalarda İran'a yönelik geçmişteki yaptırımlardan daha ağır yaptırımların uygulanacağı belirtilmiştir. İran'ın ABD doları, altın, gümüş ve diğer kıymetli madenlere olan erişiminin engellenmesinin yanı sıra, otomotiv ve havacılık endüstrisinin de uluslararası sistemden men edilmesi istenmiştir.

Anlaşma'ya taraf olan ülkelerden Fransa ile Almanya, Trump'ı bu kararından vazgeçirmeye çalışmışlarsa da ikna edememişlerdir. Trump'ın gerekçeleri ise Anlaşma içeriğinde İran'ın balistik füze denemelerinin yer almadığı, Anlaşma sona erdikten sonra İran tarafından tekrar bir nükleer silahlanma durumunun söz konusu olabileceği ve daha iyi bir anlaşmanın yapılabileceği yönündedir. Bu noktada, KOEP'e tepki gösteren Başkan Trump, Anlaşma'dan ayrılacaklarını ve İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların kapsamlı bir şekilde devam edeceğini bildirmiştir. Bu duruma ek olarak da ABD Başkanı Trump, İran ile yeni bir anlaşmaya gidebileceklerini de ifade etmekten geri kalmamıştır.⁶⁷ AB Parlamentosu da 2007-2008 yılları arasında Tahran Yönetimi'nin nükleer faaliyetlere destek vermek için yaptığı ticareti, teknik eğitimi ve yatırımları engellemeyi öngören yaptırımları onaylamıştır.⁶⁸

Rusya ve Çin başta olmak üzere, Hindistan ile Pakistan da yaptırımları tanımadıklarını ve İran'la ticarî ilişkilerini sürdüreceklerini açıklamışlardır. Bu gelişmeye karşın, İran ekonomisi yaptırımlardan olumsuz yönde etkilenmiştir. ABD

⁶⁵ Zeynep Özdemir, a.g.m., s.9-10.

⁶⁶ Zeynep Özdemir, a.g.m., s.10.

⁶⁷ Dünden bugüne İran nükleer anlaşması, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/113950309.05.2018>. (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

⁶⁸ Dışişleri Bakanlığı, İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf (Erişim Tarihi 26.10.2019).

yönetimi, sekiz ülkeye muafiyet uygulayacağını ve bunun altı ay olacağını belirtmiştir. Bu ülkeler Çin, Hindistan, Japonya, Türkiye, Güney Kore, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Tayvan'dır. Ayrıca, ABD'nin yaptırım kararlarının ardından bazı Avrupa ve Asya ülkeleri özellikle İran'dan petrol ithalatı konusunda getirilecek yaptırımların dışında kalacaklarını duyurmuşlardır. İran'da, 2018 Ağustos ve Kasım aylarında iki aşamalı olarak uygulanmaya başlayan yaptırımlar, İran ekonomisinin en önemli gelir kaynağını oluşturan petrol satışlarına ciddi bir darbe vurmuştur. Yaptırımların yalnızca petrol ihracatını değil diğer bazı sektörleri de etkilemesi beklenmektedir. En önemlisi de İran Ulusal Petrol Şirketi veya herhangi bir İran şirketi ile yapılan ve petrol ile ilişkili olabilecek tüm ilişkileri kapsayıcı bir yapı seçilebilecek olmasıdır. Bu bağlamda, İran limanları, deniz taşımacılığı ve gemi yapım sektörü, İran deniz hatları, deniz kargo hatları ve yan kuruluşları da mevcut durumdan ciddi düzeyde etkilenmektedir. Bankacılık sektörünün de yaptırımlara dâhil edilmesi İran'ı oldukça etkilemiştir 2018'de yapılan yaptırımların etkisi gün geçtikçe daha somut bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır.⁶⁹

---

⁶⁹ Hakkı Uygur, İran'a Yaptırımlar ve Muhtemel sonuçları, 12.08.2018, <https://iramcenter.org/irana-yaptirimlar-ve-muhtemel-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

2.3. İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASININ NEDENLERİ

İran'ın nükleer enerji programının perde arkası; ekonomik, askeri, stratejik ve ideolojik olarak kısaca detaylandırılabilir. Bu noktada, her bir nedenin ayrı ayrı kendi iç dinamikleri çerçevesinde ele alınması, konunun anlaşılabilir olmasında oldukça önemlidir.

2.3.1. Ekonomik Nedenler

Yeraltı kaynakları bakımından verimli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan İran, nükleer enerji kaynaklarını da oldukça önemsemektedir. İran'ın bu tavrının temel nedeni ise petrol ve doğalgaz ihraç eden bir ülke olmasından ileri gelmektedir. Burada öne çıkan unsur ise İran'ın mevcut kaynaklarının tükenmesi riskiyle karşı karşıya kalması durumunda, ihraç eden ülke konumundan ithal eden ülke konumuna düşmesinden ileri gelmektedir. Söz konusu neden çerçevesinde, İran'ın artan nüfusu ve yeraltı kaynağına bağlı olarak gelişen ekonomisinin bu açıdan tehlikeye girme ihtimali oldukça önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, fosil yakıtların da İran'da giderek artan çevre kirliliğine sebep olduğu bilinmektedir.⁷⁰

Diğer taraftan, Tahran Yönetimi, nükleer enerji programını, mevcut doğalgaz tüketimini minimuma düşürmek ve elektrik enerjisinin %20'sini elde etmek için reaktörleri kullanmayı amaçlamaktalar. Ayrıca, ekonomik getiri sağlamak amacıyla, mevcut petrol ve doğalgaz serveti ile ihracat eğilimini desteklemek için mevcut oranları minimum seviyeye çekmeyi hedeflemektedir.⁷¹

2.3.2. Askeri Nedenler

İran'da yatırımların ve teknolojinin en fazla yönlendirildiği alan kuşkusuz savunma sektörüdür. Bu nedenle, İran'ın nükleer güç olma arzusu, Şah Pehlevi zamanında başlamış ve bu dönemden itibaren İran yönetimi bölgede en büyük askeri

⁷⁰ Ekinci, a.g.e., s. 84.

⁷¹ Mihemed Al-Fayez, Tadahiyyat Barnamij İran Al nawawey, Mawqih Al İstratijiah, Abhas Al Siyasia, 2003, s.21. (Muhammed El Fayez, İran Nükleer Programının Etkileri, Strateji Sitesi, Politik Araştırma, 2003, s. 21.

güç olmak istemiştir. Bu amaçla, Şah Pehlevi dönemiyle birlikte, İran'ın nükleer güç olması için büyük çabalar verilmiştir.⁷²

İran'ın nükleer enerjiden farklı olarak nükleer silahlara sahip olma hedefi hem bölgesel hem de küresel çapta büyük bir güç olmasını sağlaması bakımından önemlidir. İslam Devrimi'nden önce ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin verdiği destekle nükleer enerji programını başlatan İran, İslam Devrimi'nin hemen ardından bu desteği görememiş ve bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar İslam Devrimi'nin ilk yıllarında nükleer faaliyetlerde duraksama söz konusu olsa da ilerleyen süreçte mevcut politikaların hız kesmeden devam ettiği görülmüştür. Söz konusu bu durum, ABD'yi, Körfez ülkelerini ve İsrail'i oldukça kaygılandırmıştır.

Bu minvalde, İran'ın nükleer silahlara sahip olması, bahsi geçen ülkeler tarafından bir tehdit olarak düşünülmüştür. Tahran Yönetimi'nin nükleer enerji programının barışçıl amaçlarla yapıldığına ilişkin açıklamaları, ne İsrail'i ne ABD'yi ne de ABD'nin müttefiklerini tatmin etmiştir. Bu durum İran'ın özellikle, ABD ve İsrail nezdinde “büyük düşman” olarak nitelendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Söz konusu devletler, İran'ın artmakta olan nükleer güç potansiyelinin ve Tahran Yönetimi'nin nükleer enerji girişimlerinin, nükleer güce sahip ülkeler kulübüne dâhil olma amacı taşıdığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, mevcut durum ile İslam rejiminin bölgesel ve küresel çapta çok daha fazla öneme sahip olacağını altını çizmişlerdir.⁷³

Diğer taraftan, İran-Irak Savaşı'nda Tahran Yönetimi'nin Irak'a karşı kimyasal silah kullandığına ilişkin iddialarda olduğu gibi, İran'ın biyolojik ve kimyasal silah üretme gayretine giriştiği yönünde de ciddi görüşler söz konusudur. Bu çerçevede, askeri, teknolojik ve ekonomik perspektiften bakıldığında kimyasal veya biyolojik silah, üretimi ve depolanması bakımından nükleer silah üretimine göre oldukça kolaydır. Bu sebeple Batılı devletler, İran'ın kimyasal ve biyolojik silah üretimine

---

⁷² Keneş, a.g.e., ss.303-304.

⁷³ Mamdouh Hamed Attia, Al Barnamij Alnawawey Al İrani wa Al mutaghayrat fe Amn Al khalij, Al Haya Al Msırya Al hama Lilkitab, 2003, s.46.(Mamdouh Hamed Attia, İran'ın Nükleer Programı ve Körfez Güvenliğinde Değişkenler, Mısır Genel Kitap Örgütü, 2003, s.46).

verdiği ağırlığın, nükleer güç çalışmalarından çok daha önce başladığını düşünmektedirler.⁷⁴

2.3.3. Stratejik ve Güvenlik Nedenleri

Tahran Yönetimi'nin nükleer enerji sahibi olma arzusunu kavrayabilmek için İran'ın güvenlik kaygılarını da incelemek gerekmektedir. Çünkü güvenlik çevresini genişletmek ve derinleştirmek isteyen İran için nükleer enerjiye sahip olmak bu anlamda oldukça önemlidir. Daha açık bir ifadeyle, İran'ın nükleer güce sahip olması, uluslararası anlamda prestij ve ulusal moral elde etmesinin yanı sıra, caydırıcı bir güç olması anlamı da taşımaktadır. Burada İran, bahsi geçen caydırma etkinliğini bölgede İsrail'e karşı silahlanma yarışının bir unsuru olarak görmektedir. Çünkü Tahran yönetiminin en büyük kaygısı, Irak'la giriştiği savaştaki gibi bir durumla tekrar karşılaşmaktır.⁷⁵

İran'ın nükleer gücü, dış politikası ile uyumlu bir perspektifte gelişim göstermektedir. İran'ın Orta Doğu'ya ilişkin çoklu ve etkili dış politikasındaki gelişimler tamamıyla politik kültürüyle alakalıdır. Körfez bölgesinin güvenliği adına yapılan görüşmelere katılan İran, aynı zamanda, Kuzeybatı Asya'daki yapısal düzenlemelerden de istifade etmeye çalışmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, nükleer faaliyetlerin, Tahran'ın hem bölgesel hem de küresel çaptaki pozisyonunu kuvvetlendirmesine imkân sağlamada etkili olduğu gözlenmektedir.⁷⁶

İran'ın çevresinde yer alan Irak, Pakistan ve Rusya gibi ülkelere duyduğu güvensizliğin yanı sıra, ABD ve müttefikleriyle çevrili olması, nükleer güç çalışmalarını artırmada gözle görülür bir hız kazanmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, ABD'nin Türkistan bölgesi ve Kafkasya'daki mevcut durumu ile İran'a yönelik izlediği dış politika tavırları da bölgenin istikrarında önemli gelişmelerdir. Dolayısıyla, İran ordusunun silah donatmasını arttırmakla beraber, savunmacı dış politikasını bu engelleri ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanmaktadır.

---

⁷⁴ Mustafa Kibaroglu, Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği, Avrasya Dosyası, Cilt: 5, Sayı: 2, 1999, s.23.

⁷⁵ Keneş, a.g.e., s.306.

⁷⁶ Hind Mustafa Ali, Al Dawafih Al Askaria Al Nawawya Al İrania wa Al Tatbiqat Al Silmya, Mukhtarat İranya, 2000 s.86.(Hind Mustafa Ali, "İran Nükleeri" Askeri Motivasyonlar ve Huzurlu Uygulamalar Arasında, İran Seçilken grubu, 2000, s. 86.)

2.3.4. Dini ve İdeolojik Nedenler

İran'ın ideolojik perspektifi İslami reformist ve devrimci yorumla birlikte, İran milliyetçiliği oluşturmaktadır.⁷⁷ Eğer bir gün İran nükleer silah üretirse, bu durum bölgedeki Şii azınlıkların cesaretlenmesine ve İran'a komşu olan ülkelerin iç siyasetinde istikrarsızlığın baş göstermesini de beraberinde getirebilir. 2004 yılındaki Yemen iç savaşında Tahran Yönetimi'nin Şii olan Zeydi'lere verdiği destek, benzer şekilde 2006 yılında Hizbullah'a verdiği destekle Hizbullah'ın İsrail'e saldırması ve Sadr grubunu destekleyerek "Mehdi Ordusu'nun Irak'taki Şii'lere hamilik yapması" İran'ın, çevresindeki Şii grupları ne ölçüde etkilediğini gösteren örneklerdir.⁷⁸ İran'ın komşusu Arap devletlerinin, yüzünü Batıya ve özellikle de ABD'ye dönmesi, İran özelinde nükleer gücün caydırıcı özelliğini bir an önce elinde bulundurmasını gerektirmektedir. Sonuç olarak, İran'ın nükleer gücü merkezine almasındaki amaçları şu şekilde ifade edilebilir:

- Kendi kendine yetme ve bölgede hâkim güç olma,
- Ulusal güvenliği sağlayarak ABD ve İsrail'in İran'a yönelik tehditlerini bertaraf etme,
- Ani bir saldırıya karşı koyabilme ve caydırabilme kabiliyeti,
- Bölgesel güç olarak kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bölgeyi yönlendirebilme,
- Basra Körfezi'nde İran ulusal çıkarlarına ters düşen herhangi bir duruma karşı nükleer gücün sağladığı imkânlardan faydalanarak oluşabilecek gerilimi kendi adına olumlu hale getirme ve
- İran'ın, dışa bağımlılığını en aza indirmek ve mevcut çevresel kirliliği minimum seviyede tutmaktır.

⁷⁷ Murat Jane, a.g.m., s.284.

⁷⁸ Burak Bilgehan Özpek, En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Orta Doğu, Orta Doğu Etütleri, Cilt: 3, No: 2, Ocak 2012, s.197.

2.4. NÜKLEER KRİZE TARAF OLAN ÖNEMLİ AKTÖRLERİN TUTUMU

2.4.1. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)

İran'ın nükleer faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmasının ardından mevcut durumun uluslararası kamuoyunda infial yaratmaması için UAEA'nın çaba gösterdiği ifade edilebilir. Buna karşılık, İran ise her defasında NPT anlaşmasına atıf yaparak, barışçıl amaçlarla nükleer girişimlerde bulunabilme hakkının olduğunu savunmuştur. Nitekim tüm girişimlere rağmen İran, UAEA ile mutabakat sağlamayı reddetmiştir. Bu sürecin uzaması ve süreç içerisinde olumlu bir netice alınamamasının belirli nedenleri bulunmaktadır. Buna göre, UAEA'nın yetkilerinin kapsayıcı ve geniş olmamasının bu süreçte oldukça etkili olduğu gözlenmektedir. Tetkik ve denetleme yapma yetkisi, devletlerin onayına bağlı olan UAEA'nın krizde başarısız olması bu anlamda kabul edilebilir.⁷⁹

İkinci olarak, UAEA yetkililerinin İran'da yaptığı incelemeler sonucu oluşturulan raporlar ne kadar açık olsa da bu raporların önemli yaptırımlara dönüşmesi, İcracılar Kurulu'nun kararına bağlıdır. Kurul'un alabileceği en önemli karar da krizi, BMGK'nin gündemine taşımaktır. Bununla birlikte, bu durumun gerçekleşmesi ise oldukça zordur. Bu zorluğun nedeni ise Kurul'un kimyasından ileri gelmektedir. Üye sayısının otuz beş kişiden oluştuğu bir icra yapısında hızlı ve doğru karar almak oldukça zor olmaktadır. Burada, özellikle, alınması planlanan kararlara ilişkin siyasi şüphe ve endişelerin olması, hukuki boyutların alaşağı edilmesini de beraberinde getirmektedir. Örneğin, ABD sürekli ağır yaptırımlar uygulanması şeklinde baskı uygularken Küba, Suriye ve Venezuelâ gibi ülkelerin İran'ı destekler bir siyaset izlediği görülmektedir. İran ise UAEA ile ilişkilerinde daha çok rasyonel, diplomatik ve stratejik bir tutum sergilemiştir.⁸⁰

Diğer taraftan, UAEA'nın denetimi ve işbirliği çerçevesinde 1 Ekim 2009'da P5+1 ve İran arasında yakıt çubukları sağlanması konusunda mutabakat sağlanmış olmasına rağmen, takasın mahiyeti konusunda bir uzlaşma gerçekleşmemiştir. Bu

⁷⁹ Cenap Çakmak, "İran-Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Kurumu (UAEK) ilişkileri", Satranç Tahtasında İran "Nükleer Program", Editörler: Dr.Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, İstanbul, Tasam Yayınları, 2007. s. 297.

⁸⁰ Serdar Erdurmaz, İran ve Nükleer Programındaki Gelişmeler, TÜRSAM, 2004, <https://turksam.org/iran-ve-nukleer-programindaki-gelismeler>, (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

bağlamda, UAEA 27 Kasım 2009'da Kum kentindeki tesis inşasının durdurulması kararını almıştır. Ayrıca, 17 Mayıs 2010'da İran, Brezilya ve Türkiye tarafından imzalanan bildiriye göre, İran'ın düşük düzeyde zenginleştirdiği 120 kilo nükleer yakıt çubuğu vermesi öngörülmüşse de UAEA'da alınan karar ile İran'ın nükleer programının askeri boyutundan kaygı duyulduğu ve endişelerin giderilmesi amacıyla şeffaf bir şekilde iş birliği yapılmasının elzem olduğu ifade edilmiştir.⁸¹

2.4.2. Avrupa Birliği'nin Tutumu

Nükleer krizin ortaya çıkmasından sonra AB, İran'la müzakere görüşmelerine gidilmesini istemiş ve diplomatik usullerin kabul edilmesini önermiştir. AB'nin bu yönde tavır almasındaki etken, İran'daki çıkarlarının hem sınıai hem de stratejik nitelik taşımasından ileri gelmektedir.⁸² Buna göre, İran'a yönelik bir askeri yaptırımın olması, AB'nin ticari çıkarlarının zarara uğraması ve böylece ekonomik istikrarsızlık sorunu ile karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Bu anlamda, İran'a uygulanan her türlü ambargo ve kısıtlamadan AB'nin etkilenmesi oldukça yüksektir. Burada, özellikle doğal gaz ve petrol fiyatlarındaki yükselişten büyük oranda etkilenecek olan bölge Avrupa'dır. Diğer taraftan, İran'ın nükleer girişimlerde bulunma hakkının tabii bir hâk olduğunu vurgulamaktan çekinmeyen AB, NPT Anlaşması'nın şartlarına uymasının da elzem olduğunu her durumda hatırlatmaktadır.⁸³

Bu genel çerçeveden bakıldığında, AB'nin İran siyaseti "zorlayıcı diplomasi" olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar AB, İran tarafından bir tehdit unsuru olarak ön planda bulunmasa da AB ile İran arasındaki ilişkinin durumu, İran tarafından AB'nin caydırıcı bir kuvvet olarak algılanmaması ve AB'nin diplomatik bir başarı elde edememiş olması bu sorunun çözümünü zora sokmaktadır.⁸⁴

Müzakereler sürecinde AB kendi politikalarını uygulama konusundan görece başarısız olmuştur. Dolayısıyla, mevcut politikaların yenilenmesi ve güncellenmesi

---

⁸¹ Zafer Akbaş, İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, History Studies, Cilt 5, Sayı 2, 2013, s.30.

⁸² Evren İşbilen, Nükleer Satranç: İran ve Nükleer Silahlanma Politikası, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2009, s.154.

⁸³ Köse, a.g.m., s. 45.

⁸⁴ İşbilen, a.g.e., ss. 156-157.

çerçevesinde ABD ile yakın ilişkiler kurma, AB ülkeleri açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Burada AB'nin ekonomik ve politik açıdan önemli bir güç olarak, dış politikada ortak bir anlayış geliştirememesinin de etkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu durum, P5+1 ülkeleri ile Cenevre'de 24 Kasım 2013 tarihinde varılan Anlaşma'nın değerli olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu Anlaşma çerçevesinde, İran'ın nükleer programını geçici olarak dondurması ve daha sıkı şekilde denetime müsaade etmesi ve bunların karşılığında İran'a yönelik yaptırımların hafifletilmesi önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, İran yönetiminin barışçıl amaçlar doğrultusunda nükleer enerji programına yön verdiğini dile getirmesi, AB'nin karar alıcıları üzerinde hiçbir tesir bırakmamakta ve inanmamaktadırlar. Bu anlamda AB'nin, uranyum zenginleştirme de dâhil olmak üzere, nükleer enerjiden barışçıl gayelerle yararlanmasına destek olmada İran'a yönelik hamlesi, aslında İran'ı köşeye sıkıştırma bağlamında rasyonel bir diplomatik hamledir. Daha açık bir ifadeyle, mevcut teklifin İran tarafından kabul edilmesi, İran'ın bağımsız olarak nükleer enerjiden yararlanma imkânını oldukça kısıtlayacaktır. Teknoloji transferi ve nükleer yakıt konusunda Batı'ya bağımlı hale gelen İran, UAEA'nın denetimi gibi konularda tavizler vererek AB'nin beklentilerine cevap vermiş olacaktır. Buna karşılık, AB'nin vermiş olduğu teklifleri İran'ın reddetmesi durumunda ise bu ülkenin nükleer enerjiden barışçıl olarak yararlanmak isteyip istemediği noktasında, AB ülkelerini daha çok şüpheli davranmaya sevk edecekti.⁸⁵

2.4.3. Rusya'nın Tutumu

1989 yılında nükleer yardımlar ve teknoloji transferi alanında, İran ile SSCB arasında mutabakatın imzalanmasının ardından, Rusya'nın da İran'ın nükleer çalışmalarına açıktan destek verdiği ifade edilebilir. Rusya ve İran'ın 1995 yılında Nükleer İşbirliği Anlaşması'nı imzalaması bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Buna göre, mevcut Anlaşma, Alman şirketlerinin yarım bıraktığı nükleer tesislerin yapımının Rusya tarafından üstlenilmesi, İranlı öğrencilerin konu alanında eğitim almak üzere Rusya'ya davet edilmesi ve nükleer

---

⁸⁵ İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği, TASAM, 15 Nisan 2005, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/181/iran_nukleer_programinin_arka_plani_ve_gelecegi, (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

enerjinin ihtiyaç duyduğu teknolojilerin Rusya tarafından İran'a nakledilmesini içermektedir. Bu çerçevede, Moskova Yönetimi'nin, İran'da faaliyet gösteren Rus iş adamlarını gayri resmi olarak desteklediği ve hatta İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın ikinci döneminde, her iki ülke arasında, Rus S-300 füze sistemlerinin alımına yönelik görüşmelerin başladığı bilinmektedir.⁸⁶

UAEA ile anlaşmaya varılamaması ve yaptırımların uygulanmaya koyulacağı gündeme gelmesiyle birlikte, nükleer girişimlerini ilerletebilmek adına İran'ın Rusya'ya daha çok yöneldiği gözlenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu yaptırımların İran'ın ekonomik olarak sıkıntıya girmesine sebep olması ve teknoloji transferi konusunda da yasağın uygulanması, İran ile Rusya arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesine ve ilerlemesine yol açmıştır.⁸⁷

2.4.4. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tutumu

Çin, İran'ın nükleer politikalarına bakış açısını enerji ihtiyaçları açısından değerlendirmekte ve bu doğrultuda şekillendirmektedir. Bazı Çin'li uzmanlara göre, ABD'nin uzun yıllar İran ile diplomatik ilişki kurmaması, yaptırımlar, İran-Irak Savaşı sırasındaki askeri saldırılar, İran'ın 'şer eksenli' olarak kabul edilmesi, ABD'li üst seviye liderlerin İran'da rejim değişikliğinden söz etmeleri, Körfez'de ABD'nin askeri birliklerinin bulunması ile tehdit ve baskı politikaları, sorunun derinleşmesinde etkili rol oynamıştır. Bu çerçevede, ABD'nin İran'ın bu politikasından vazgeçirmesinin yolu, İran'a yönelik baskı ve tehdit siyasetinden vazgeçmek ve diplomasiyi ön plana çıkarmak olarak görülmektedir. Çin'e göre, İran'ın nükleer çalışmalarında bu kadar ısrarcı ve sert bir politika gütmemesinin nedeni ABD'nin izlemiş olduğu politikalaradır.⁸⁸

Diğer taraftan, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğuna ilişkin iddialara ABD'nin hiç ses çıkarmaması Çin açısından sorunlu bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, ABD'nin izlemiş olduğu çifte standardın İran

⁸⁶ Kozhanov, N, Understanding the Revitalization of Russian-Iranian Relations. Carnegie Moscow Center. Moscow, Russia, May 2015, s.10.

⁸⁷ Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", Orta Doğu Analiz, 1(12), 2009, s.72.

⁸⁸ Ümit Alperen, "Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve 'Sorumlu Büyük Güç' Arasında Denge", İran Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2019, ss.11-35.

tarafından kabul edilmemesi beklenen bir tutumdur. İsrail ile benzer şekilde, Çin'e göre ABD'nin bir başka çifte standart uyguladığını düşündüren olay, nükleer silaha sahip olduğunu beyan etmesine rağmen NPT'ye dahil olmayan Hindistan'ın 2008 yılında ABD ile nükleer ticarete izin veren Barışçıl Atom Enerjisi İşbirliği Paketi'nin imzalamasıdır.⁸⁹ Dolayısıyla, ABD'nin mevcut politikaları Çin Yönetimi tarafından eleştirmektedir. Çin'e göre barışçıl ve adil olmayan bir çözüm ve politika, sorunun çözümünden ziyade daha çok derinleşmesine ve İran'ın nükleer çalışmalarının gizli yürütülmesine neden olmaktadır.

2.4.5. Türkiye'nin Tutumu

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin son zamanlarda iyi yönde gelişmesiyle birlikte, Türk karar alıcıları İran yönetiminin nükleer politikalarına karşı, İran'ın barışçıl amaçlarla bu çalışmaları yapmasının hakkı olduğunu ve sorunun şiddete başvurulmadan diplomatik yollarla çözülebileceğini söylemiştir. Üstelik İsrail'in de nükleer silahlara sahip olabileceğinden dolayı bölgenin kitle imha silahlarından arındırılması gerektiği, ABD ve diğer nükleer silahlar bulunduran ülkelerin kendilerinde bu tür silahlar bulunmasına rağmen İran'a bu yönde bir baskı uygulamanın tezatlık oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmalarının amaç ve kapsam yönünden olduğu kadar, bu çalışmalara gösterilmesi gereken özene de uluslararası toplumdan farklı baktığı görülmektedir. Türkiye, nükleer sorunun çözümünde İran'a uygulanacak ekonomik ve siyasi baskıların bu ülkeyi görüşmelere çekeceğini düşünmemekte ve böyle giderse nükleer çalışmalarından geri adım atmasının da mümkün olmadığını beyan etmektedir. Bu açıdan Türkiye, sorunun diplomatik yöntemler ile çözülmesini, bölgede normalleşmenin sağlanması için her iki görüşü de temsil eden karar alıcıların ortak bir mutabakata varması gerektiğini ve yeni yaptırımların kabul edilemez olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁰

Türkiye'nin İran nükleer krizindeki aktif rolü, Viyana Antlaşması'nın hayata geçmemesinden sonra başlamıştır. Kasım 2009'da anlaşma zemininin ortadan

⁸⁹ The Iran Nuclear Issue: The View from Beijing", Crisis Group Asia Briefing, No. 100, 17 February 2010, p. 8.

⁹⁰ Mustafa Yetim ve Rıdvan Kalaycı, "Türkiye İran ilişkileri: "Sıfır Sorun mu", Nükleer Sorun mu?", Akademik Orta Doğu, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 105.

kalkmasıyla, UAEA Genel Sekreteri Muhammed el-Baradeey, düşük derecede zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye’de tutulması fikrini ortaya atmıştır. Buna göre Baradeey, Türkiye’nin arabulucu rolünü üstlenmesini ve Fransa’nın vaat ettiği nükleer yakıt çubuklarını Tahran’a teslim edene kadar, düşük derecede zenginleştirilmiş uranyumu kendi topraklarında tutmasını önermiştir. Bu şekilde Baradeey, İran’ın bu anlaşmaya razı edilebileceğini düşünmüştür. Ancak İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki 18 Kasım’da yaptığı açıklamada İran’ın zenginleştirilmiş uranyum stokunu kesinlikle yurt dışına çıkarmayacağını açıklamıştır. Bu gelişmeler neticesinde Viyana Antlaşması ve Baradeey’in önerisini kabul etmeyen İran’ın mevcut sorunu müzakere yoluyla çözmeyi kabul etmediğine yönelik görüş uluslararası toplumda hâkim olmuştur.⁹¹

12 Nisan 2010 tarihinde Washington’da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi’nde Türkiye ve Brezilya’nın İran’a karşı arabuluculuk rolü üstlenmesi kararı alınmıştır. Bu çerçevede 28 Nisan 2010’da Tahran’a giden Brezilya Dışişleri Bakanı Amorim, Türkiye ile birlikte arabuluculuk yapmayı önermiştir. İran ise Brezilya’nın önerisine olumlu cevap vermiş ve 4 Mayıs 2010 tarihinde nükleer yakıt anlaşmasında Brezilya’nın arabuluculuğunu prensip olarak onaylamıştır.⁹²

Bu gelişmeler üzerine, 17 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan Tahran Bildirisi ile uranyum takası konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Anlaşma’nın imzalanmasının ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İran’a yönelik uluslararası yaptırımın artık son bulması gerektiğini ve dolayısıyla Türkiye’nin bunu kabul etmesinin mümkün olmadığını belirterek, “İran bu adımıyla uluslararası toplumun beklentilerine müspet bir cevap vermiş olduğunu kanıtlamıştır. İran ile ilgili endişeler bertaraf edilmiştir.” şeklinde açıklama yapmıştır.

2.4.6. İsrail’in Tutumu

İsrail, İran’ı “varoluşsal bir tehdit” olarak algılamıştır. İsrail’in 2006 yazında İran destekli Hizbullah ile savaşı, İran ile ilgili endişelerini daha da artırmıştır. Buna göre, nükleer silaha sahip bir İran, İsrail’in Orta Doğu’daki nükleer tekeline meydan

⁹¹ Bayram Sinkaya, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, Orta Doğu Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, s. 70.

⁹² Bülent Keneş, İran: Tehdit mi, Fırsat mı?, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 340.

okumakla kalmayacak, aynı zamanda Lübnan ve Filistin'deki vekillerini İsrail topraklarına saldırtacak şekilde güçlenebilecektir.⁹³ Bu bağlamda, dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, uluslararası desteği de arkasına alabilmek için, İran'ın sadece İsrail için değil, tüm dünya için bir tehdit oluşturduğunun altını çizmiştir. Bu noktada, İsrail için İran, mevcut sistemin sonunu getirebilecek bir tehdit unsuru olarak görülmektedir.

İsrail, İran ile yapılacak olan müzakereleri gönülsüzce kabul etmesine rağmen bu programı sabote etmek amacıyla her türlü çabayı göstermiş, ancak başarılı olamamıştır. 14 Temmuz 2015'te KOEP'nin açıklamasından sonra dönemin Başbakan'ı Netanyahu' "Dünya için tarihi bir hata" olarak konuyu eleştirmiştir. Dahası, Netanyahu İsrail'in bu anlaşmaya bağlı olmadığını ve İran'ın nükleer kapasiteye sahip olmasını ne olursa olsun engelleyeceğini de deklare etmiştir.⁹⁴

Diğer taraftan, İran'a askeri düzeyde İsrail'e bir saldırı gerçekleştirmekten çekindiği görülmektedir. Bunun nedenlerinden ilki İsrail istihbarat topluluğunun, İran'ın nükleer silaha sahip olmak için siyasi bir karar alıp almadığından ve bu silahı yapıp yapmayacağından emin olamamasıdır. İsrail Yönetimi'nin buradaki düşüncesine göre, eğer İsrail mevcut belirsizlikler üzerine hareket eder ve İran'a müdahalede bulunursa, bu durum özellikle Müslüman ülkelerin tepkisini çekebilir ve bu ülkelerin İran çevresinde birleşmesini de beraberinde getirebilirdi. İkinci olarak, İran'ın nükleer tesisleri ülkenin birçok yerine dağılmış olmakla birlikte çok yüksek nüfuslu şehirlere kurulmuştu. İran'ın bu tesislerini İsrail'in bombalaması demek, açık bir savaş anlamına gelebileceği için İsrail'in bu durumu göze alması söz konusu olamazdı. Üçüncü olarak, Lübnan Hizbullah'ı ile Filistin'deki Hamas Örgütü de İsrail için önemli bir risk faktörüdür. İsrail'in İran'a olası bir müdahalesinde Hizbullah ve Hamas aracılığıyla da misilleme gelmesi çok yüksek bir ihtimaldir. Dolayısıyla, içinde bulunduğu şartları değerlendiren İsrail Yönetimi propaganda kanalıyla ABD başta olmak üzere diğer ülkeleri kendi yanına çekmeyi tercih etmiştir.

---

⁹³ Cook, Jonathan. Israel and the Clash of Civilizations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East. Pluto Press, 2008, P.36.

⁹⁴ Mullen, Jethro and Nic Robertson. Landmark deal reached on Iran nuclear program, CNN, <https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. İSLAM DEVRİMDEN ÖNCE İRAN – ABD İLİŞKİLERİ

İran'ın jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konumda yer alması, geçmişten bugüne uzanan bir hedef aktör pozisyonu da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Büyük Britanya ile Çarlık Rusya'sı arasında süren güç mücadelesinin merkezinde yer alan İran, 20. yüzyıldan itibaren bu iki ülkeyi yeni bir üçüncü güç ile dengeleme politikası izlemiş ve böylece ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Buna göre, İran ile ABD arasında resmi diplomatik ilişkilerin başlaması 19. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Bu çerçevede, iki ülke arasında ilk resmi temas 1856 yılında imzalanan ABD-İran Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler, ABD'nin, İran üzerinde nüfuz alanı oluşturmaya çalışmasını da beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ve Soğuk Savaş'ın başlangıcında ABD- İran ilişkilerinde iki önemli faktörün belirleyici olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, SSCB'nin güneyden çevrelenmesinde İran jeopolitiğinin önemli bir noktada yer alması, ikincisi de İran'ın verimli petrol ve doğalgaz yataklarıdır. Bu iki faktör, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin dikkatini bölgeye yöneltmeye yetmiştir.⁹⁵

Bu andan itibaren ABD'nin, Büyük Britanya'yı da bölgede saf dışı bırakmaya çalışarak, bir yandan ham madde, bir yandan da pazar üzerinde etkinliğini güçlendirmek istediği görülmektedir. Bu vesileyle ABD, 1943 yılında İran ile ticaret antlaşması imzalamış ve böylece ABD mallarının İran'a daha kolay giriş yapmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde İran dış ticaretindeki payı diğer ürünlere

⁹⁵ Gülriz Şen, Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2016, ss. 70-84.

göre iki kat fazla olan ABD malları, bu dönemden sonra Hindistan'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Dolayısıyla, bu dönemden itibaren İran ekonomi-politiğinin en belirgin özelliği ABD'nin artan ağırlığıdır. 1950 yılında ABD ile İran arasında Truman Doktrini çerçevesinde imzalanan antlaşmanın ardından ABD, teknik yardım adı altında, İran'a bir dizi reform yapılması için destekte bulunmuştur.⁹⁶

1951'de yönetime gelen Başbakan Muhammed Musaddık'ın, İngiliz-İran Petrol Şirketi'ni (Anglo Iranian Oil Company) millileştirmek istemesi sonucu, İngilizlerin sert ambargosuyla karşılaşan İran içinde bulunduğu kriz durumundan ABD'nin desteği ile çıkmayı başarmıştır. Daha açık bir ifadeyle, İngilizlerin bu ambargosuna diğer petrol şirketlerinin de ayak uydurması sonucu, İran'da durum iktisadi krize dönüşmüş ve İran'ın finans piyasası değer kaybına uğramıştır. İran'ın SSCB ile yakınlaşma ihtimalinden derin endişe duyan ABD, böyle bir durumun gelişmemesi için İran'ı yanında tutmak istemiş ve böylelikle İngiltere'ye İran'a uyguladığı ambargoyu yumuşatması için baskı yapmıştır.⁹⁷

Dwight D. Eisenhower'ın 1953-61 yılları arasında başkan seçilmesinin ardından ABD, Musaddık yönetimine yönelik daha sert politikalar izlemeye başlamış ve mevcut sert politik ortam neticesinde, Musaddık bir darbe sonucu yönetimden uzaklaştırılmıştır. Darbenin hemen ardından ABD öncülüğünde Şah rejiminin yeniden inşası başlamış ve bu çerçevede Washington yönetimi, Şah ile 5 Mart 1957 yılında "Barış için Atom" adı altında sivil amaca yönelik bir nükleer enerji antlaşması imzalamıştır. Bu gelişmelerin ardından 1959 baharına gelindiğinde ABD ve İran arasında askeri bir antlaşma daha imzalanmış ve söz konusu antlaşma uyarınca; ABD, İran'ı üçüncü bir ülkenin saldırısına karşı koruyacağını ve gerekli gördüğü durumda müdahalede bulunacağını taahhüt etmiştir. Bununla birlikte, ABD İran'a yeni bir askeri ve ekonomik yardım garantisinde bulunmuş ve bu gelişmenin ardından İranlı birçok öğrenci ABD'ye eğitim amaçlı gönderilmiştir.

1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca Şah rejiminin ABD ile sıkı ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Bu dönemde İran'ın, petrol gelirlerinin büyük bir bölümünü ABD'den askeri malzeme almak için kullandığı ve bu bağlamda iki ülke arasındaki

⁹⁶ Şen, "Devrimden Günümüze İran...", a.g.e, 2016, ss. 87-92.

⁹⁷ Ervand Abrahamian, Modern İran Tarihi (Çeviren: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; İstanbul, 2. Baskı, 2011, ss. 150-152.

ilişkilerin oldukça yakın bir düzlemde geliştiği söylenebilir. Daha önce de vurgulandığı gibi, ABD'nin İran'a vermiş olduğu bu önem İran'ın içinde bulunduğu stratejik konumundan kaynaklanmıştır. İran'ın SSCB ile komşu olmasından da ileri gelen mevcut stratejik konumu, Pentagon ve CIA'in (Central Intelligence Agency-Merkezi Haberalma Örgütü) SSCB karşıtı amaçları için fırsat sunmuştur. Bu dönemde ABD'nin bölgeye olan ilgisi yalnızca İran'ın konumu ile yakından ilgili olmamakta, İran'ın sahip olduğu yeraltı kaynaklarının da ABD'nin ilgi odağında olduğu bilinmektedir. Burada, İran'ın sahip olduğu nüfusun da etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Buna göre, bölgenin en kalabalık nüfusuna sahip olan İran'ın bu durumu, bölgede zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan ülkelerin hiçbirinin nüfus gücünün bu kadar yoğun olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Diğertaraftan, 1973 yılına gelindiğinde Arap- İsrail Savaşı'nın yaşanması ve akabinde ortaya çıkan petrol krizi İran'ı derinden etkilemiştir. Buna göre, bölgenin içinde bulunduğu bu koşullar, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC-Organization of Petroleum Exporting Countries) kurulmasıyla birlikte petrolün varil fiyatının artmasını da beraberinde getirmiştir. İran'ın petrolden elde ettiği gelirin artmasının ardından, 1974 yılında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi yaptığı açıklamayla petrolden elde ettiği gelirlerle İran'da yirmi yılda yirmi bin MW elektrik üretimi sağlayan bir nükleer tesisinin kurulacağını duyurmuştur. Bu sırada ABD yönetimi ise İran'ın yeraltı kaynakları gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmesini ve bu anlamda nükleer enerjiden istifade etmeyi destekleyen politikalar izlemesi gerektiği üzerinde durmuştur.⁹⁸

Bu açıdan değerlendirildiğinde, 1979 öncesi dönemde, sistemin iki kutuplu yapısından yararlanan İran, ,mevcut durumu nükleer programını hayata geçirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Ayrıca, başta ABD olmak üzere, Batılı ülkelerin de desteğini kazanan İran, bu dönemde bahsi geçen ülkeler tarafından değerli bir müttefik olarak görülmüştür.⁹⁹

⁹⁸ Mustafa Kibaroglu, İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler, Bilkent Üniversitesi, Harp Akademileri Komutanlığı, Mart 2006, s.2.

⁹⁹ Şeyda Kurtay, İran Nükleer Krizi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, s.3, 2015, https://www.academia.edu/17336900/%C4%B0ran_N%C3%BCKleer_Krizi, (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

3.2. İRAN İSLAM DEVRİMİNDEN SOĞUK SAVAŞ'IN BİTİMİNE KADAR İRAN – ABD İLİŞKİLERİ (1979- 1991)

1941 yılında göreve başlayan Şah Pehlevi 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'ne kadar ABD ile ilişkilerin yakın düzeyde seyretmesini sağlamıştır. Aynı şekilde, ABD'de de İran'ın SSCB ile sahip olduğu geniş sınır hattının da etkisiyle, İran'a önem vermiş ve ilişkilerini olumlu seviyede yürütmeye gayret göstermiştir. ABD'nin bu yönde bir politika izlemesinde SSCB'nin etkisinin olmasının yanı sıra İran'da bulunan petrol yataklarının da payı önemli derecededir.¹⁰⁰

1973 petrol krizinin ardından yükselen petrol fiyatlarına karşı ABD'nin, İran'a petrol fiyatlarının düşürülmesine yönelik talepte bulunması ve bu durumun Şah tarafından reddedilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.¹⁰¹ İran ve ABD arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ABD'nin Şah yönetimine desteğinin kademeli olarak azalması sürecine de etki etmiştir. Bu desteğin azalmasında esas öne çıkan olgu ise ABD'nin bu dönemde uygulamaya koyduğu “Yeşil Kuşak Projesi”dir.¹⁰² Bu proje ile SSCB'nin çevrelenmesini hedefleyen ABD, Suudi Arabistan'ı bölgede önemli bir müttefik olarak değerlendirmiş ve bu gelişmelerin ardından İran'a olan destek azalmıştır. Bu kapsamda, İran'a gönderilen yardım ve destekler Suudi Arabistan'a aktarılmıştır.¹⁰³ ABD ile İran arasında yaşanan bu gelişmeler ile birlikte, Şah Pehlevi ülkede çıkan muhalif sesleri durduramamış ve İslam Devrimi'ne giden süreç hızlanmıştır.

1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi, İran ile ABD arasında o güne kadar süregelen ilişkilerin farklı bir noktaya doğru ilerlemesine neden olmuş ve böylece iki ülke arasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte, Şah Pehlevi döneminin bütün başarısızlıkları ve yanlış politikaları, Şah yönetimi ile ABD arasında mevcut olan

¹⁰⁰ Erven Altınkaş, Tarih Boyunca ABD- İran İlişkileri, s.2,

https://www.academia.edu/2314216/Tarih_Boyunca_ABD-%C4%B0ran_%C4%B0li%C5%9Fkiler_iKitap%C4%B0%C3%A7i_B%C3%B6l%C3%BCm (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

¹⁰¹ Ünal Gündoğan, “1979 İran İslam Devrimi'nin Orta Doğu Dengelerine Etkisi”, Orta Doğu Analiz, Cilt 3, Sayı 30, Haziran 2011, s. 68.

¹⁰² Yeşil Kuşak projesi kısaca ABD'nin İslam dinini uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanmasına yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. Soğuk savaş döneminde ABD'nin İslam'a ilişkin politikası ılımlı, denetlenebilir bir İslam'ı desteklemek, bu İslam'ı SSCB'ye ve komünizme karşı bir panzehir şeklinde kullanmak olarak ortaya çıktı.

¹⁰³ Gündoğan, a.g.m., s.70.

yakın ilişkiler nedeniyle, ABD kaynaklı olarak görülmüştür. Bu genel çerçeveden hareketle, 1979 Devrimi hem İran dış politikasını hem de uluslararası sistemi ciddi anlamda etkilemiştir. Bu tarihten itibaren, İran'ın ABD'nin yörüngesinden çıktığı, iki ülke arasındaki askeri, ekonomik, ticari alanlarda işbirliğinin sona erdiği ve aynı zamanda ABD için İran'ın bir düşman ülkeye dönüştüğü görülmektedir.¹⁰⁴

3.2.1. Rehine Krizi (1979-1980)

Şah rejiminin devrilmesinin ardından, 4 Kasım 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni destekli dört yüz kadar öğrenci ABD'de bir hastanede kalan Şah'ın iade edilmesini istemiş ve bu nedenle İran'daki ABD elçilik binasına baskın düzenlenmişlerdir. Bu olayın ardından, elçilikte çalışan kişilerin rehin olarak tutulduğunu ve isteklerinden vazgeçemediklerini duyuran İran'a ABD'nin yanıtı ise İran'ın taleplerine boyun eğmeyecekleri ve İran'a yönelik ambargonun uygulanmaya devam edeceğini yönünde olmuştur. Jimmy Carter başkanlığındaki ABD, İran ile uzlaşmaya yanaşmayarak elçilikte tutulan rehinelere için bir operasyon düzenleme kararı almıştır. Operasyon kapsamında çöle indirilecek olan bir helikopter yakıt aktarımı sonrasında elçiliğe doğru hareket ederek rehinelere kurtarma işlemini gerçekleştirecektir. Fakat planlanan durum istenilen şekilde gelişmemiş ve kum fırtınası nedeniyle helikopterin düşmesi sonucu sekiz ABD askeri hayatını kaybetmiştir. Operasyonun bu şekilde sonuçlanması İran'ın Dini Lideri Humeyni'nin olay sonrası ABD'nin Tanrı tarafından cezalandırılmış olduğu yorumunu yapmasına neden olmuştur.¹⁰⁵

Operasyonun başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ABD, İran ile anlaşma yapma girişiminde bulunmuş ve bu çerçevede görüşmeler gerçekleştirmiştir. Anlaşmanın içeriğinde ise rehin alınan ABD vatandaşlarının bırakılmasına karşılık, İran'a İsrail üzerinden gönderilecek ABD menşeli F-14 savaş uçağının yedek parçalarının, tanksavar füzelerinin ve bir takım silahların teslimatını kapsamıştır. Bununla birlikte Nikaragua'da bulunan kontra gerillaları desteklemek adına, ABD tarafından İran'ın bölgeye para yardımı göndermesi istenmiştir. Ne var ki, iki ülke arasında yapılmış olan ve birçok farklı maddeyi barındıran gizli anlaşma açığa

¹⁰⁴ Şen, "Devrimden Günümüze İran...", a.g.e, ss. 110-122.

¹⁰⁵ Misafir Yazarlar, İran'da 444 Gün Süren Rehine Krizi, 10 Kasım 2017, <https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html>, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

çıkması ve bu durum karşısında dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan zor durumda kalmıştır. Bu dönemde, ABD kamuoyu kontra gerillalarla işbirliği yapması nedeniyle Washington yönetimini suçlamıştır. Bu olay uluslararası alanda ‘‘Kontra Skandalı’’ ifadesi ile tanımlanmıştır.¹⁰⁶

Diğer taraftan, rehinelerin değişik devletlerde dolaştırıldığı bu dönemde, Şah Pehlevi Kahire’de vefat etmiştir. Bu gelişmenin üzerine, Şah’ın serveti tartışma konusu haline gelmiş ve bu servetin İran’a bırakılmaması halinde rehinelerin serbest bırakılmayacağı öğrenciler tarafından duyurulmuştur. Dini Lider Humeyni, rehinelerin serbest kalabilmesi için dört şartın kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre, ilk olarak, Şah’tan kalan servetin iadesinin sağlanması, ikinci olarak, ABD’de bulunan İran mallarının üzerindeki ambargolara son verilmesi, üçüncü olarak, ABD tarafından talep edilen tazminattan vazgeçilmesi ve son olarak da ABD’nin İran işlerine müdahale etmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine, rehin alman elli iki ABD vatandaşı, 20 Ocak 1981 tarihinde iki ülke arasında Cezayir’li diplomatlar arabuluculuk faaliyetlerine girişmiş ve bunun sonucunda anlaşma sağlanarak, rehineler 444 gün sonra serbest bırakılmıştır. Her ne kadar rehine krizi sona ermiş olsa da ABD ile İran arasındaki ilişkiler bu dönemde tam anlamıyla durma noktasına gelmiştir. Her iki ülke arasında günümüze kadar süregelen ilişkiler ise hiçbir zaman Şah dönemindeki kadar gelişmemiştir.¹⁰⁷

3.2.2. İran-Irak Savaşı (1980- 1988)

1979 yılında Irak’ın yönetimine Saddam Hüseyin’in, İran’ın yönetimine ise Ayetullah Humeyni’nin geçmesi, uzun yıllardır rekabet halinde olan iki ülkenin ilişkilerinin düşmanlık seviyesine gelmesine neden olmuştur. İslam Devrimi’nden önce ABD’nin çift sütun siyasetinin en önemli ayağından biri olması ve bu sayede Batı bloğunda yer alması, İran’ın ABD merkezli dış politika yürütmesini de beraberinde getirmiş ve bu durum Irak’ın Doğu Blok’una kaymasıyla, iki ülkeyi

¹⁰⁶ Mustafa Bağ, Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).

¹⁰⁷ ABD’yle İran arasında 40 yıl önce yaşanan elçilik krizi iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkiliyor? <https://www.independentturkish.com/node/87321/d%C3%BCnya/abdyle-iran-aras%C4%B1nda-40-y%C4%B1l-%C3%B6nce-ya%C5%9Fanan-el%C3%A7ilik-krizi-iki-%C3%Bclkearas%C4%B1ndaki>, (Erişim Tarihi: 01/11/2019).

birbirine rakip olması sonucuna yol açmıştır.¹⁰⁸ Bu minvalde, 1979'da ABD ile yaşanan rehine krizinin ardından Tahran için en büyük tehdit Irak olarak görülmüştür. Çünkü Irak, 1973'deki petrol krizinde 35 milyar dolarlık büyük bir gelir elde etmiş ve Suudi Arabistan'dan sonra Orta Doğu'nun en büyük ikinci petrol üreticisi olmuştur. Bununla birlikte, İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, bölgede liderliği amaçlayan Saddam'ın Baas ideolojisine karşılık, bir Şii ekolünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam Devrimi'nin Irak'taki Şii grupları da hareketlendirmesi, Saddam'ın bölgedeki liderlik koltuğunu da sarsma ihtimalini gündeme getirmiştir.¹⁰⁹

Diğer taraftan, Ahvaz, Hürremşehr, Abadan ve Bender Humeyni gibi enerji üretimi konusunda ön planda olan Huzistan bölgesinde, Şii Arapların özerkliğini sağlama düşüncesinde olan Saddam Hüseyin'in olası bir savaşta İran'a karşı galip gelmesi, bölgede kendi liderliğini söz konusu hale getirmesi bakımından da önem taşımıştır. Ayrıca, Saddam Hüseyin olası bir savaş halinde, 1979 yaşanan rehine krizi ile İran'ın Batı'dan yardım alamayacağını, buna karşılık Irak'ın SSCB'den askeri destek alacağını da düşünmüştür.¹¹⁰

Bu gelişmeler neticesinde bölgesel düzeyde etkin bir güç olma arzusu taşıyan dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'la 1975'de imzaladığı Cezayir Antlaşması'nı feshederek, Tahran'a savaş açmıştır. İran ile Irak arasında yaşanan savaş, 22 Eylül 1980 sabahı Saddam Hüseyin'in İran'a ait Abadan ve Hürremşehr kentlerini vurmasıyla başlamıştır. Sekiz yıl süren, sonucu alınamayan ve buna karşılık en az 1 milyon sivilin yaşamını yitirdiği savaşta, Washington yönetimi, İran rejimine karşı Saddam Hüseyin'in safında yer almıştır. Ne gariptir ki İsrail de İran'ı desteklemiştir. Bu duruma ek olarak, Suriye ve Libya'nın dışındaki diğer Arap devletleri de Şii olan İran rejimine karşılık Sünni bir yönetime sahip Irak'ı desteklemişlerdir. Bu süreçte, ABD'nin gücünü ardına alan Saddam Hüseyin, SSCB ile yakınlaşan Humeyni'nin "Dünya mazlumları istibdat ve diktatörlüğe karşı ayaklanmalıdır" sözünü kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve İran'ı, Irak'a

¹⁰⁸ Soner Doğan, İran'ın Orta Doğu Siyaseti, İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Araştırma (74), 2018, s.8.

¹⁰⁹ Arı, "Irak, İran ve ABD...", a.g.e., s. 398.

¹¹⁰ Arı, "Irak, İran ve ABD...", a.g.e., s. 402.

rejim ihraç etmeye çalışmakla suçlamıştır.¹¹¹Savaş başladığında Washington Yönetimi, İran ile ilgili olan istihbarat bilgilerini, İran'ın savaş konumuna ve askeri durumuna yönelik elde ettiği raporları Irak ile paylaşmış ve bu konu üzerine getirilen iddiaları da inkâr etmemiştir.¹¹²

Özetlenecek olursa, Orta Doğu da 1980'li yıllara damgasını vuran en önemli gelişme şüphesiz İran-Irak savaşıdır. Bu süreçte, ABD dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in İran'a saldırmasına destek veren bir dış politika benimsemiştir. ABD'nin Irak'a destek vermesinde ise iki amaç söz konusudur. Bunlardan birincisi, İran'ı kaybetme ve ABD'nin Tahran büyükelçiliği personelinin 444 gün süreyle rehin alınması olaylarının intikamı dolaylı olarak alınacaktı. İkincisi ise İran'da yeni kurulan Şia yönetiminin zayıflatılarak, İran'ın İslam dünyasını birleştirme girişimlerinin başarısız kılınacak olmasıdır. Reagan başkanlığındaki ABD yönetimi bu savaştan her iki tarafın da olabildiğince zayıflayarak çıkmasını arzulamıştır. ABD, İran'ın kaybetmesini istediği için, Irak'a savaş süresince askerî yardımın yanı sıra beş milyar dolara varan gıda desteği de sağlamıştır. Bu harcamaların önemli bir bölümü başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, bölgedeki diğer petrol zengini Arap ülkelerince karşılanmıştır. O kadar ki, Irak kısa sürede ABD'nin dokuzuncu büyük müşterisi olmuştur. Bununla birlikte, ABD yönetimi aynı zamanda el altından İran'a da silah satmaktan geri durmamıştır.¹¹³

Savaş, her iki ülkede de çok sayıda insan kaybının yanında ciddi ekonomik çöküntüye de neden olmuştur. Bunun sonucunda, Irak'ta Kürtler ve Şiiler Saddam'a karşı ayaklanmıştır. Buna karşılık İran, savaş sırasında yaşananlardan aldığı milli güçle, devrime yönelik muhalifi tepkilerden arınmış, sistemin sağlam temeller üzerinde yükselmesine ve halkın ABD ve İsrail'e karşı Humeyni devrimi etrafında bütünleşmesini sağlamıştır. Kendilerini savaşa sürüklediklerine inandıkları İsrail'e karşı, İslami dayanışma adı altında Hizbullah, İslami Cihad ve Filistinlilere destek

¹¹¹ Mustafa Bag, Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).

¹¹² David W. "The Middle East and The United States; A Historical and Political Reassessment", West view press, Four Edition, 2007, s.52.

¹¹³ Yaşar Semiz ve Birol Akgün, Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran- ABD ilişkileri, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s.165.

verirken, ABD'ye karşı denge sağlamak için de Rusya ile yakınlaşma politikası izlemiştir.¹¹⁴

3.3. 1991-2001 YILLARI ARASI İRAN-ABD İLİŞKİLERİ

1990'lı yıllardan itibaren ABD'nin tavrı İran'a karşı daha da belirginleşmiştir. 1995 yılı itibariyle uluslararası alanda İran'a karşı yürüttüğü politikaların bir sonucu olarak ABD İran'a yönelik çeşitli yatırımları hayata geçirmiş ve ticareti yasaklamıştır. 1996 yılına gelindiğinde ise ABD, İran'a yönelik suçlamalara devam etmiş ve kitle imha silahları edindiği ve uluslararası terörizme destek verdiği yönünde açıklamalarda bulunarak, İran'a ticareti ve yatırımı engellemek için uluslararası alanda diğer devletleri ikna etmeye çalışmıştır. Burada, ABD müttefiki olarak gördüğü Avrupa ülkelerini yanına almak istese de istediği düzeyde başarıyı elde edememiş ve Avrupa ülkeleri İran'ın nükleer silah üreteceğine dair kanıt bulamadıkları için teknolojik ve bilimsel malzeme ticaretine devam ettirmişlerdir.¹¹⁵

ABD'nin tek yönlü yaptırımlarına rağmen İran, 1990 yıllar boyunca nükleer enerji ortaklarıyla birlikte büyük atak yapmış ve bu alanda önemli bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, 1998'de Clinton başkanlığındaki ABD, İran'ın ihtiyaç fazlası enerji ürettiğini ve bununla silah üretimi yaptığını iddia ederek nükleer programa yardım eden kişi ve kuruluşlara yaptırım uygulama kararı aldığını belirtmiştir. Böylelikle, İran'ın Yayılmasını Engelleme Yasası (Iran Nonproliferation Act) çıkartılmıştır.¹¹⁶

1997-2005 yılları arasında İran cumhurbaşkanlığına seçilen Muhammed Hatemi, 1998 yılında CNN'e verdiği röportajda “uygarlıklar arası diyalog”u vurgulamış ve ABD ile İran'ın bağımsızlık savaşı arasında benzerlikleri olduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Washington yönetimi ise Hatemi'nin bu çıkışına olumlu yanıt vermiş ve iki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda, iki ülke arasında güreş müsabakaları oynanmıştır. İran ile ABD'nin

¹¹⁴ Semiz ve Akgün, a.g.m., s.166.

¹¹⁵ Congress, US. 1996. Public Law 104 – 134 104th Congress An Act. US: US Congress. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ172/PLAW-104publ172.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

¹¹⁶ Ningthoujam, 2016, <https://doi.org/10.1177/2347798916637500>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

¹¹⁷ R. Ramazani, Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy, Middle East Journal, Volume 58, No 4, 2004, s.29.

yakınlaşmasının bir diğer ayağını ise 2000 yılında dört Amerikalı senatörle İranlı milletvekillerinin bir araya gelmesi oluşturmaktadır. Ne var ki 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, ABD kamuoyunda İslamofobinin artmasına neden olmuş ve bu yaşananlar dönemin ABD Başkanı George W. Bush (2001-2009) hükümetinde ABD ile İran arasındaki bağlantıların bir kez daha kopmasıyla sonuçlanmıştır.

İki devlet arasındaki diplomasi genel hatlarıyla incelendiğinde, iki kutuplu sistemin sona ermesinden sonra, özellikle dört önemli nokta dikkatleri üzerine toplamaktadır:

- Tahran yönetiminin teröre destek verdiği iddiası,
- Bölgedeki diğer ülkelere İran rejiminin ihraç edileceği endişesi,
- Tahran'ın Orta Doğu'da barışı devamlı baltaladığı görüşü ve
- Tahran yönetiminin kitle imha silahlarını üretmek için çaba sarfettiği iddiası.

3.4. 2001'DEN 2011'E KADAR İRAN-ABD İLİŞKİLERİ

İran enerji ihtiyacını nükleer enerji ile karşılayıp petrol ihracatı yapmak istemesine rağmen İran'ın Batı karşıtlığı tutumunu kullanan ABD kendine bir tehlike olarak gördüğü İran'a karşı güvenlikleştirme politikası uygulamaya başlamıştır. 1990'larda başlayan bu süreç 2001'de ABD'de başkanlığa gelen George W. Bush ile zirveye çıkmıştır. 11 Eylül saldırısının ABD güvenlik konusundaki sertleşmesi ve bununla birlikte İran'ın bildirmediği Natanz ve Arak nükleer enerji tesislerinin ortaya çıkmasıyla ABD, İran'ı çevreleme politikasına geçmiştir.¹¹⁸

11 Eylül olaylarının hemen arkasından ABD'nin "şer eksenini" devletlerini ilan etmesi ve sonrasında Irak ve Afganistan'a ABD askeri birliklerinin transfer edilmesi, Tahran yönetimi tarafından İran'ın kademe kademe kuşatılması olarak algılanmıştır.¹¹⁹ Ocak 2002'de dönemin ABD Başkanı George W. Bush tarafından ilan edilen Bush Doktrini çerçevesinde "şer eksenini" devletleri içerisine alınan Tahran yönetimi, Bush Doktrini'ne çok ağır tepki vermiştir. ABD'de 2002 yılında çıkarılan Ulusal Güvenlik Stratejisinde diğer adıyla Bush Doktrininde, ABD güveline karşı tehdidin kaynağı ABD'nin müttefiki olmayan totaliter rejimler olduğu vurgulanmıştır. Doktrinde terörizm ve kitle imha silahları ile mücadele ve ön alıcı saldırı kavramları dikkat çeken vurgulardır. Bush strateji ile ilgili konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi haydut devletler olarak tanımlamış, bu ülkelerin kitle imha silahları edinme amaçlarına karşı konulacağını ifade etmiştir. İran'ın zenginleştirme ile ilgili tüm çalışmalarının durdurulması kararı Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından alınmıştır. Bu kararda Natanz ve Arak'ta bildirilmemiş nükleer tesis inşaatlarının ortaya çıkması önemli rol almıştır. İran anlaşmada işbirliğine girişmemiş 2004'te Irak konusundaki iddiaların asılsız çıkmasıyla Bush yönetiminin gönülsüz desteğiyle İran'a AB ile diplomasi yolu açılmıştır.¹²⁰

ABD bu dönemde, İran'ın Orta Doğu'daki terör örgütlerine ekonomik ve askeri destek sağladığını iddia etmiş ve bunun engellemesi için İran'daki rejimin değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Her ne kadar Tahran yönetiminin Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad gibi örgütlere veya örgütlerin faaliyetlerine direkt olarak

¹¹⁸ Gaietta, 2016, <https://doi.org/10.1057/9781137508256>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

¹¹⁹ Burak Bilgehan Özpek, a.g.e., s.195.

¹²⁰ Şen, "Devrimden Günümüze İran...", 2016, a.g.e., s.276.

yardım gönderdiğinin resmi bir kanıtı ABD tarafından gösterilememişse de dünya kamuoyunda yaygın görüş İran'ın bu örgütlere yardım ettiği yönündedir. Böyle bir yaygın görüşün olmasının nedeni ise İran'ın devrimden sonra yaşadığı radikal kültürel dönüşüm ve bu dönüşüm ile toplumda ABD, Yahudi ve Batı karşıtlığının yerleşmiş olmasıdır. 2005 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın bir televizyon kanalında İsrail'in ve ABD'nin yok olduğunu görmeyi arzuladığını söylemesi de bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.¹²¹

ABD'nin Irak'ın kimyasal silah bulundurduğunu iddia ederek Saddam Hüseyin'e karşı savaş açtığı dönemde ise İran, Saddam Hüseyin'e ve onun rejimini düşman olarak gördüğü için, ABD'nin Irak'ı işgal etmesine sessiz kalarak dolaylı da olsa destek vermiştir. Diğer taraftan, % 60'ı Şii Müslüman olan Irak üzerinde, savaşın başladığı andan itibaren İran ile ABD arasında bir nüfuz rekabeti olduğu da bilinmektedir.¹²² Her ne kadar, ABD'nin Saddam rejimine karşı savaş açması İran ile ABD arasındaki ilişkilerin istemeden de olsa yumuşamasına neden olsa da ikili ilişkiler ilerleyen süreçte tekrar negatif yöne eğilim göstermiştir. Bu doğrultuda, yaklaşık sekiz sene süren Irak-İran çatışmasının ardından, ABD'nin 2003 senesinde İran'ın en büyük düşmanlarından biri olarak kabul edilen Saddam'ın Sünni profildeki rejimine darbe indirmesi, Tahran rejimi tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür.¹²³

Bu dönemde Tahran ile Washington arasında çekişmeli olan bir diğer mesele de İran'ın nükleer programıdır. İran'ın bu dönemde gizlide olsa nükleer silah çalışmalarını yapabildiği görülmüştür. 2002 Ağustosunda İran yönetimine muhalif olan Ulusal Devrim Konseyi'nin, Tahran'ın nükleer çalışmalarını dünya kamuoyuna duyurmasının ardından, o dönem cumhurbaşkanı olan Hatemi, olayın gizlenemeyeceğini anlayınca, Şubat 2003'de Tahran'ın zenginleştirilmiş uranyumu üretecek imkânlarla sahip olduğunu söylemiştir.¹²⁴

---

¹²¹ Güner Özkan, ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Cilt 44, Sayı 509, 2007, s. 23.

¹²² Mustafa Bağ, Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).

¹²³ Arif Keskin, Irak'ta ABD-İran Savaşı, Stratejik Analiz, Şubat 2007, s.44.

¹²⁴ Özkan, a.g.m., s. 27.

Bu süreçte ABD'nin en büyük endişesi, 2003'ten bu yana Tahran rejiminin geliştirdiği ve halen de geliştirmeye devam ettiği nükleer enerji programıdır. 11 Eylül terör eylemlerinin ardından, ABD'nin "terörist" olarak nitelendiği kimselerin daha çok "Arap ve Müslüman" kimliği taşıması ve bu grubun ABD'ye göre en büyük temsilcilerinden birisinin de Tahran rejimi olması durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Buna göre, İran'ın nükleer programına devam etmesi, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin algısında "potansiyel terörist" olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, Washington yönetimi İran'a nükleer programını durdurması şartıyla, geniş kapsamlı müzakerelere başlayabileceğinin de sinyallerini zaman zaman vermiştir.¹²⁵ ABD'nin bu niyeti İran tarafında bir karşılık bulmayınca, Washington yönetimi İran'ın BM ile yaptığı müzakerelere katılmış, ancak bundan da bir netice alamayınca tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır.

ABD kamuoyu açısından Tahran rejimin nükleer programının tek gayesi nükleer silah üretmektir. ABD'nin bu yönde düşünmesinin altında yatan en büyük neden ise Tahran yönetiminin nükleer programı hakkında dışarıya bilgi paylaşmamasıdır. ABD yönetimi İran'dan, nükleer programı hakkında UAEA'na bilgi vermesini ve programının bu kuruluş tarafından denetlenmesi için gerekli prosedürü yürürlüğe koymasını istemiştir. Tahran yönetimi ise, 2004'de UAEA'ya nükleer programını denetleme izni vermiş, ancak iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamamış, aksine ABD'nin İran'a olan güven problemi nedeniyle bu konu üzerindeki endişeleri artarak devam etmiştir. Tahran yönetimi açısından bakıldığında ise ABD'nin Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından başlattığı İran'ı çevreleme siyaseti oldukça endişe verici görülmektedir. Bu durum, BMGK'nin daimi üyesi olan Çin ve Rusya ile İran'ın yakın temas kurmasını ve bu sayede ABD'nin çevreleme siyasetini dengelemeye çalışmasını gerektirmiştir.¹²⁶

Tahran'ın ABD'ye duyduğu güvensizliğin önemli bir nedeni de ABD'nin Irak'ı işgal etmesidir. Tahran yönetimi, Irak'ın elinde kitle imha silahı olmadığı halde Washington'un bölgeyi işgal etmesini ve Batılı devletlerin de bu duruma tepki göstermemesini kanıt olarak göstererek, nükleer programlarına aynen devam

---

¹²⁵ Talha Köse. İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, SETA Yayınları, 2008, s.39.

¹²⁶ Özkan, a.g.m., s. 31.

edeceğini söylemiştir. Bu noktada, ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonucunda şekil alan Tahran siyasetinin, sadece İran'ın nükleer programını bitirmekle kısıtlı olmadığı bir gerçektir. Daha açık bir ifadeyle, ABD aynı zamanda İran'da rejim değişikliğinin de olmasını istemektedir. Dolayısıyla, Tahran yönetimi, İslam rejimin garantisini nükleer çalışmalarının devamlılığına bağlamaktadır. Bu çerçevede, Washington ile Tahran arasından karşılıklı güven ilişkisinin sağlam bir zemine oturtulmaması, İran'ın nükleer programını Washington'un kaygı verici bir durum olarak algılamasını da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, Tahran'ın nükleer silahlar üretebilmesi, aynı zamanda Orta Doğu'daki güç boşluğunu dolduran ABD ve onun en değerli müttefiki İsrail'e karşı bir güç dengesi anlamı da taşımaktadır.¹²⁷ Dolayısıyla, ABD'nin ortaya çıkması muhtemel bu yeni güce karşı endişe duymasındaki temel neden, İran'ın sadece nükleer güce sahip olması değil, aynı zamanda bölgede önemli bir güç haline gelmesinin yaratacağı sonuçlardır.

İran içinde muhafazakâr kanadı temsil eden Ahmedinejad'ın 2005'te Cumhurbaşkanı seçilmesi de ABD açısından güvensizliği devam ettiren bir diğer unsur olmuştur. Obama'nın iktidara gelmesiyle birlikte, ABD ve İran arasındaki ilişkilerde bir yumuşama dönemine girileceği beklentisi gelişmiştir. Bu dönemde, Obama'nın dış politika sorunlarını çözme ve böylece kötüye giden ekonomik durumu düzenleme yönündeki açıklamaları, Tahran tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, “makul bir atmosfer ve karşılıklı saygı” çerçevesinde ABD ile dolaysız müzakere fikrini benimsediklerini dile getirmiştir. Ancak, Obama'ya Başkanlık seçimini kazandığı için tebrik mesajı gönderen Ahmedinejad'ın bu davranışı, iki ülke arasındaki ilişkide gerginlikten yumuşamaya doğru bir dönüşümün olacağı inancını arttırmış olsa da beklentiler karşılanmamıştır. Burada belirleyici olan, kronik hale gelmiş bazı temel sorunların çözülebilmesi için ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerini bir an önce durdurması talebini sürdürmesidir.¹²⁸

Diğer taraftan, 2006 ve 2007 yıllarında ise BM Güvenlik Konseyi tarafından İran aleyhine yaptırım kararları alınmıştır. ABD'nin öncülük ettiği bu yaptırım

¹²⁷ Richard N. Haas, The New Middle East, Jan 2007, <http://www.iceta.org/rh080107.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

¹²⁸ Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier, “Kaos Senaryolarının Merkezinde İran”, BİLGESAM Yayınları, Ocak 2012, s. 9.

kararlarında nükleer çalışma için sağlanan maddeler ve makinelerin İran'a transfer edilmesinin önünü geçilmesi ve nükleer çalışmaların devam etmesini sağlayan kişi ve kurumların finansal varlıklarının durdurulması yer almaktadır. Bu dönemde her ne kadar ABD tarafından askeri müdahale dile getirilse de diğer ülkelerce destek görmemiştir.¹²⁹

Bununla birlikte ABD, Fransa ve Büyük Britanya'nın Tahran'a karşı ortak yaptırım için kolektif çalışmaları devam etmektedir. Bu çalışmalar çerçevesinde 2008'in Ocak ayında yaptırım kararına ilişkin taslak üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 1803 sayılı karar çerçevesinde, nükleer programı sürdüren ve balistik füze çalışmalarına katılan kişiler ve kurumlar, bu kurumlara ait mal varlıkları dondurulan tüzel kişiliklerin listesi genişletilmiştir. Üye devletlerdeki finans kuruluşları, bankalar (Bank-1 Milli ve Bank-1 Sadaret) İran'ın nükleer ve balistik füze programına katkıda bulunmamaları konusunda uyarılmıştır. Ayrıca karar kapsamında İran'ın deniz ve hava sahasının da denetime tabii tutulmasına karar verilmiştir.¹³⁰

Tahran ile Washington arasındaki diplomasinin bir dönüm noktası ise 2008 yılında Cenevre'deki P5+1 toplantısında olmuştur. Washington tarafı, 19 Temmuz 2008'deki toplantıya Siyasal İşler Müsteşarı William Bruns'ı göndermiştir. Bu durum Washington'un "Tahran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmadan masaya oturmam" politikasının değişime sahne olduğu şeklinde okunmuştur.¹³¹ Yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra iki üst düzey yetkili, İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Sekreteri ve nükleer baş müzakereci Sait Celili ile William Burns 1 Ekim 2009 tarihinde baş başa görüşme imkânı bulmuşlardır.¹³² Bu görüşmeler neticesinde, "İran'ın tıp alanında faaliyet gösteren Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü için ihtiyaç duyulan yakıtın karşılanması" ve "zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılarak daha yüksek oranda zenginleştirilip yakıt

¹²⁹ Şen, "Devrimden Günümüze İran...", 2016, a.g.e., s.180.

¹³⁰ Hasan Ürküt, İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013, s.107.

¹³¹ Ekinci, a.g.e., s.32.

¹³² Sinkaya, 2009, a.g.e., s.75.

çubuğuna dönüştürülerek İran'a teslim edilmesi" üzerinde prensip anlaşmasına varılmıştır.¹³³

Bu görüşmeler ikili ilişkiler adına umut verici gibi görünse de Tahran'ın dış politikasının öncelikleri arasında, Amerika'nın en büyük dostu olan İsrail'in, İran üzerindeki dikkatini sona erdirmek yer almaktadır. İran'ın mevcut durumu hayata geçirmek adına Şii muhalifleri ve komşularındaki çeşitli örgütleri desteklemeye başladığı iddia edilmektedir. Özellikle Amerika'nın işgal ettiği Irak'taki Şii'lere destek verdiği ve çatışmalara sebep olduğu yönündeki gelişmeler, Washington'un bir sonraki hedefi olmaktan kurtulmak adına yaptığı girişimleri olarak yorumlanmaktadır.¹³⁴

Tahran'ın Şii'lere verdiği destekle Irak'taki Şii hareketlerinin güçlenmesi, komşu ülkelerdeki Şii'lerin de ilgisini çekmektedir. Öte yandan, İran'ın, Saddam rejiminin devrilmesiyle birlikte Orta Doğu siyasetinde daha da aktifleşmesi ve Şii'lerin önderi olarak ön plana çıkması, hem Amerika'nın hem de Orta Doğu'daki diğer devletlerin yürüttüğü statükonun tehdit edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹³⁵

Washington 2003'teki savaşında Irak'ta "Pandora'nın kutusunu" açmış fakat 2011'de istikrarı sağlayamadan bu ülkeden çekilmiştir. Ne var ki, bu durum İran açısından memnuniyetle karşılanmış ve Tahran yönetimi, Irak üzerinde hiç olmadığı kadar denetimi elde etmiştir. Öyle ki Amerikan ordu istihbaratında savaşın tek kazananının Tahran olduğu dile getirilmekte ve bölgede kilit unsurlarla ilişki kurma imkânını elde ettiği vurgulanmaktadır.¹³⁶

---

¹³³ Sandıklı ve Emekler, a.g.e., s. 9.

¹³⁴ Geoffrey Kemp. Iran and Iraq: The Shia Connection, SoftPowerandtheNuclearFactor. United States Institute of Peace, Special Report, 2005, p.156.

¹³⁵ Gülriz Şen, "İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset", Orta Doğu Etütleri, Cilt 3, No (2), Ocak 2012, s.101.

¹³⁶ Fatih Oğuzhan İpek, Irak'ta ABD-İran rekabeti, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/irak-ta-abd-iran-rekabeti/1416884>, (Erişim Tarihi: 18.11.2019).

3.5. ARAP AYAKLANMALARINDAN NÜKLEER ANLAŞMA'YA KADAR İRAN-ABD İLİŞKİLERİ

21.yüzyıl'da yaşanmış olan önemli siyasi olaylardan biri de Kuzey Afrika ile Orta Doğu ülkelerinin yönetimlerine tepki olarak başlatılan kitle hareketleridir. Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar, 17 Aralık 2010 yılında Tunus'ta Muhammed Bouazizi isimli genç bir seyyar satıcının kendisini yakması neticesinde başlamış ve diğer ülkelere yayılarak, birçok değişime neden olmuştur. Sürecin sonunda Libya, Tunus, Yemen ve Mısır gibi ülkelerde yönetim değişiklikleri yaşanmıştır.¹³⁷ Her ne kadar bu toplumsal hareketlerde İslami referanslar çok güçlü olarak görülme de İran bu hareketlerin ABD ve İsrail karşıtı söylemler çerçevesinde şekillendiğini sıklıkla dile getirmiştir.¹³⁸ Bu dönemde yaşanan olaylar, ABD için de İran'la ilişkiler açısından önemli bir rekabet sahası olarak göze çarpmaktadır.

Arap ayaklanmaları ile yaşanan değişim, İran-ABD ilişkileri için de yeni mücadele zeminleri ve hedefler yaratmıştır. ABD ve İran, Arap ayaklanmalarını oynadıkları sıfır-toplamli oyunun yeni bir arenası olarak görerek, oyunu ya ABD ya da İran'in kazanması üzerine kurgulamışlardır. Literatürdeki "galip/mağlup" tartışmaları bu perspektifi yansıtmaktadır. ABD, nükleer programına devam etmesi için İran'a fırsat ve güven sağlayacak gelişmeleri kendi siyaseti adına bir kayıp olarak görmektedir. Bu anlayışa göre, nükleer bir İran, ABD'nin bölgedeki varlığı ve hayati çıkarları için bir tehdittir. İsrail'in güvenliği, petrol üretim ve transferinin güvenliği, terörizm ve köktencilikle mücadele İran'ın nükleer programının durdurulmasına bağlıdır. Bu konuda İsrail'in ve Mübarek'in gidişinin ardından İran'ı dengeleme konusunda kendisini yalnız hisseden Suudi Arabistan'ın da İran rejimine karşı daha sert bir siyaset için ABD'ye baskı yaptığını da eklemek gerekir.¹³⁹

Arap ayaklanmalarının etkisini Suriye'de göstermeye başlaması ve ardından çatışmaların şiddetlenmesi iki ülke arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Buna göre, Suriye'de çıkan çatışmaların iç savaşa evrilmesi, neticesinde İran faktörü de bölgede

¹³⁷ Duygu Dersan Orhan, Orta doğu'nun Krizi; Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt; 3, Sayı; (1-2), 2013, s.18.

¹³⁸ Şen, "İran ve "Arap Baharı..", a.g.m, Ocak 2012, ss.95-118.

¹³⁹ Şen, "İran ve Arap Baharı...", a.g.m, Ocak 2012, s.101.

etkinliğini göstermeye başlamıştır. Suriye lideri Beşşar Esad'n önemli bir müttefiki olan İran savaşın gidişatında etkili bir aktör olarak önemli rol oynamıştır. Burada, İran özellikle Şii hareketini destekleyerek ve lojistik anlamda destek sağlayarak varlığını hissettirmiştir. ABD, İran'ın Suriye yönetimi üzerindeki etkinliğinden rahatsızlık duyduğunu her fırsatta dile getirmiştir.¹⁴⁰

ABD'nin mevcut politikasının altında yatan temel neden Suriye ve İran'ın anlaşmasından duyduğu endişe olduğu söylenebilir. Söz konusu devletlerin bir ittifak içerisine girmesi bölge içerisinde İsrail'in güvenlik sorunu açısından ciddi sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle ABD, Avrupa ülkelerinden Fransa, Almanya ve İngiltere'nin de desteğini alarak Esad yönetimine karşı bir baskı oluşturma çabası içerisine girmiştir. İran'ın ise bu anlamda Esad yönetiminin uygulamalarına ve herhangi bir tepki ortaya koymadığı bilinmektedir.¹⁴¹

İran'ın Arap ayaklanmaları sürecinde izlediği politikalar, içinde bulunduğu coğrafi konum ve toplumsal alan tarafından belirlenmiştir. İran'ın buradaki esas amacı, yaşanan olaylar nedeniyle İran'ın bölgesel yükselişi ile stratejik kazanımlarının etkilenmemesini sağlamak ve ülkede bulunan muhalif güçlerin birleşerek iktidara karşı gelmelerini engellemek üzerine kuruludur. Dini lider Ayetullah Hamaney, 2011 yılında yapmış olduğu bir konuşmada ortaya çıkan ayaklanmaların 1979 İslam Devrimi'nin bir devamı olduğunu ifade etmiş ve süreçten övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Ayrıca ayaklanmaları ABD ile İsrail açısından oldukça zor bir süreç ve yıkım olarak nitelendirmiştir.¹⁴² Süreç içerisinde meydana gelen olaylar, ABD ve İran için ayrı alanlar yaratmıştır. Daha önce de vurgulandığı gibi, ABD ve İran yaşanan süreci sıfır toplamlı oyun olarak değerlendirmiştir.

İran'ın nükleer enerji üretiminin engellenmesi adına 2012 yılından beri ABD, İsrail ve AB tarafından İran'a yönelik gerçekleştirilen baskılarla, aynı zamanda İran'ın Suriye desteğinin de kesilmesi hedeflemektedir. İki durum için de ABD'nin,

---

¹⁴⁰ Mustafa Bağ, Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).

¹⁴¹ Bayram Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası, SETA Analiz, Nisan 2012, s.6.

¹⁴² Şen, "İran ve Arap Baharı...", a.g.m, Ocak 2012, s.95.

BMGK'de Çin ve Rusya'nın veto ha engeline takıldığı bilinmektedir.¹⁴³ İran tarafından Suriye'nin önemli görülmesi ve Esad yanlısı bir tavır sergilenmesi, ABD'nin Orta Doğu'da uygulamış olduğu politikalarının belirlenmesinde önemli olmuştur.¹⁴⁴

ABD'nin bölgedeki stratejik ortağı olarak tasvir edilen Mısır'da yaşananlar noktasında ise İran ayaklanmaları desteklemiş ve Mısır'ın içinde bulunduğu durumu bir nevi uyanış olarak yorumlamıştır. İran'ın mevcut tavrının nedenleri arasında Mısır'ın ABD'nin stratejik ortağı olmasının yanı sıra Mübarek yönetiminin Şii yayılmacılığını engelleyici politikalar izlemesi ile İran-İrak Savaşı boyunca Irak'ın desteklemesinin de etkileri yer almaktadır. Dolayısıyla İran'ın Mısır'da yaşanan ayaklanmalara ilişkin mevcut politikasının amacı, ABD'nin stratejik müttefikinin oyun dışı bırakılması ile İran'ın gündem dışı tutulmasıdır. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki artışla da ekonomik düzeyde kendisini korumayı hedeflediği de söylenebilir.¹⁴⁵

Yemen özelinde konuya bakılacak olursa, Yemen'in İran ile olan ilişkisi yeni bir olgu olmamakla birlikte, İslam Devrimi sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin ivme kazandığı bilinmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Yemen içerisinde yaşayan Huti nüfus, Devrim'in gerçekleştiği dönemde İran'a destek vermiş ve bu anlamda İran'ın Batı anlayışına benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Devrim sonrasında ise İran'ın Yemen vatandaşı olan Zeydi nüfusa din eğitimler vermesi ve bu eğitimlerden faydalananlar arasında, daha sonraları Huti'lerin lideri olacak Hüseyin El-Husi ile Abdul Malik El-Husi gibi isimlerin yer alması önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu faaliyetler sonucunda Yemen içindeki Huti kesim, Sünni iktidara başkaldırma yolunu tercih etmiştir. Bu dönemden itibaren, Huti'ler gerek askeri gerekse ekonomik anlamda İran'ın desteğini almışlardır. Her ne kadar bu durum, BMGK'nin gündemine taşınsa ve açığa çıkarılmaya çalışılsa da istenilen düzeyde

---

¹⁴³ Suriye'ye uygulanan silah ambargosuna yönelik olarak AB, ABD ve Arap Birliği tarafından hazırlanan tasarı iki kere reddedilmiş bunun üzerine ortak bir platforma geliştirme süreci içerisine girmişlerdir. Birol Akgün, "Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)", SDE Analiz, Haziran 2012, s.10.

¹⁴⁴ Melih Kazdal, İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak, Uluslararası İktisadi ve İdari, Araştırmalar Dergisi, C.1, S:1, 2018, s.8.

¹⁴⁵ Onur Okyar, "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?", Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 45 (Bahar 2015), s.69.

başarı sağlanamamıştır. İran'ın Yemen içindeki Huti nüfusu destekleyerek bir anlamda "Şii Hilali" hedefini gerçekleştirmeyi amaçladığı ve bu nedenle Yemen gibi bölgesel anlamda önemli noktada bulunan bir ülkeyi kontrol altına almayı hedeflediği ifade edilebilir.¹⁴⁶

İran, Huti'leri desteklemesine karşılık, Huti'ler de hükümete sert çıkışlar yapmakta ve ülkenin içinde bulunduğu durumu daha sıkıntılı bir noktaya taşımaktadırlar. Bu genel çerçeveden bakıldığında, İran'ın, Orta Doğu bölgesinde etkinliğini artırmak amacıyla ortaya çıkan tüm gelişmeleri değerlendirdiği söylenebilir.

ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden olan Suudi Arabistan'ın durumu da önemli olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, İran'ın devrim sonrasında izlediği politik hamlelere önemli engellerden biri de ABD'nin müttefiki olan Suudi Arabistan'dan gelmektedir. Yemen başta olmak üzere bölgenin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, Suudi nüfuz alanının Arap ayaklanmaları sonrası sarsıldığı bir gerçektir. Burada, ABD'nin müttefiklerini koruyucu bir nitelik taşıyan klasik yaklaşımından uzaklaşmasının da payı büyüktür. Arap ayaklanmaları sonrasında, özellikle Körfez bölgesinde, ABD'nin askeri angajmanı azaltıcı girişimlerde bulunması güvenlik noktasında Suudi Arabistan'ı endişeye sevk etmiştir. ABD'nin güvenlik ve dolayısıyla nüfuz şemsiyesi altında etki alanını genişletmeye çalışan Suudi Arabistan'ın karşı karşıya kaldığı bu durum, İran açısından fırsat olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin bu yönde tavır sergilemesinde ise dış politika alanının da daha çok Asya-Pasifik merkezli hareket etmek istemesi ile savunma giderlerini azaltma yanlısı olması yer almaktadır.¹⁴⁷

ABD'de Obama'nın başkan olmasının yanı sıra, Haziran 2013'te Ruhani'nin de İran'da cumhurbaşkanı seçilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin ülkesinin ekonomik ilişkilerini küresel ölçekte geliştirmek istediğini belirtmesi bu anlamda oldukça anlamlı karşılanmıştır. Gelişen bu ılımlı ortam neticesinde, İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile

---

¹⁴⁶ Gül Seda Acet, Yemen'de İç Savaş ve İnsani Krizin Boyutları, Social Sciences Studies Journal, Vol:4, Issue:13, 2018, s.117.

¹⁴⁷ Abdullah Erboğa, "Obama ve Trump Dönemi ABD-Körfez İlişkileri", SETA Analiz, Sayı 269, Şubat 2019, s. 10.

ABD Başkanı Obama'nın, Eylül 2013'te telefon görüşmesi yapması oldukça önemlidir. Bu görüşmenin önemi, 1979'dan bu yana iki ülke liderleri arasında gerçekleşen ilk temas olmasından ileri gelmektedir. Bahsi geçen telefon görüşmesinin asıl konusunu ise İran'ın nükleer programı oluşturması da konunun boyutunu göstermesi bakımından dikkate değer bir gelişmedir.¹⁴⁸

---

¹⁴⁸ BBC News, "Obama ve Ruhani telefonla görüştü", 28.09.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NÜKLEER KRİZİN İRAN- ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

4.1. NÜKLEER ANLAŞMAYA GİDEN SÜREÇ

2002 yılında Ulusal Direniş Konseyi ve Halkın Mücahitleri Örgütü'nün eski bir üyesi olan Alireza Jafarzadeh'in, daha önce de vurgulandığı gibi, Washington'da düzenlenen bir basın toplantısında Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer projeyi ortaya çıkarması büyük yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine, ABD İran'ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamış ve böylece İran nükleer krizinin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. İran'ın UAEA'ya bildirmeden yürüttüğü bu faaliyetlerin ortaya çıkmasının ardından ABD, Ek Protokolü İran'ın Meclis onayından geçirmesini ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini istemiştir.¹⁴⁹ Bu çerçevede, iki ülke arasında gerilen ilişkiler, nükleer işbirliğinin de sonunu getirmiş ve buna bağlı olarak da İran yalnızlaşma sürecine girmiştir.

İran'ın nükleer enerji faaliyetlerine girişmesinde Saddam Hüseyin dönemi Irak ile girişilen ve uzun yıllar devam eden savaşın etkisinin yanı sıra, İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu iddiası ile ABD'nin, sırasıyla 2001 ve 2003 yıllarında Afganistan ve Irak'a müdahale etmesinin de etkisi önemlidir. Bu durum, İran tarafından ABD'nin bir çevreleme politikası yürüttüğü şeklinde yorumlanmış ve tüm bu gelişmeler nedeniyle, çok öncelerde başlanmış olan nükleer faaliyetlere daha somut bir şekilde ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla İran'ın, nükleer teknolojiyi ve üretilmesi muhtemel nükleer silahları bir caydırıcılık unsuru ve denge aracı olarak görmeye başladığı söylenebilmekle birlikte, özellikle Batılı ülkeler tarafından müdahale edilmesi kolay bir ülke olarak nitelendirilmemesi

---

¹⁴⁹ Fikret Birdişli, İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye için Yaratacağı Sonuçlar, Güvenlik Stratejileri, Sayı 15, s.37.

için, nükleer faaliyetler konusuna özel önem verdiği de ifade edilebilir. Bu bağlamda, nükleerleşme olgusu İran kamuoyuna bir ulusal dava olarak lanse edilmekle kalmamış, aynı zamanda bütünleştirici bir araç olarak da kullanılmak istenmiştir. Diğer taraftan, mevcut durum ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok yaptırımlarla İran'a ve dolayısıyla İran halkına yeni problemler olarak etki etmiştir. Bununla birlikte, ABD ve İsrail'in dünya kamuoyuna askeri seçenek de dâhil olmak üzere her türlü tedbire başvurulabileceklerini açıkça duyurmaları, bu hususun giderek daha karmaşık bir hal alması sonucunu da doğurmuştur.¹⁵⁰

Daha önceki bölümde de vurgulandığı gibi, İran ise 1968 yılında imzaladığı, 1970 yılında onayladığı NPT anlaşmasıyla nükleer silaha sahip olmayan imzacı devletlerin bu silahları edinme arayışı içerisine girmemesini kabul etmiş ve yalnızca barışçıl amaçlı olmak üzere nükleer enerji üretme hakkına sahip olabileceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının denetlenmesi hususunda da UAEA'nin yetkisini kabul etmiştir. Bu minvalde, Tahran yönetiminin iddiası nükleer silah edinme gibi bir amaç gütmedikleri, nükleer enerji üretme çalışmalarının yalnızca elektrik üretimine ve barışçıl amaçlarla kullanılacak nükleer teknolojiye yönelik olduğuna ilişkindir.¹⁵¹

Dolayısıyla, İranlı yetkililer NPT yükümlülüklerinin ihlali niteliğinde olan “nükleer silah üretmek için gizli tasarıları olduğu” yönündeki iddiaları tümüyle reddetmişlerdir. Diğer taraftan, nükleer program kapsamındaki bazı gelişmeleri UAEA'ya bildirmekte başarılı olmadıklarını da kabul etmişlerdir. Görüşmeler esnasında İranlı yetkililer, tesise ilişkin bütün verilerin UAEA'ya bildirilmesindeki bu başarısızlıkta, İran'ın iç bürokratik etkenlerinin etkili olduğu yönünde açıklamalar yapmışlardır. Ancak, İranlı bazı yetkililer de uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiklerini UAEA'ya bildirmeleri halinde projenin bitirilmesine ABD'nin kesinlikle izin vermeyeceğini ileri sürmüş ve dolayısıyla tek çıkar yolun tesisi gizlice inşa etmekten geçtiğini ifade etmişlerdir.¹⁵²

¹⁵⁰ Köse, “İran Nükleer Programı ...”, 2008, a.g.m., s.45.

¹⁵¹ Jane, a.g.m., s.267.

¹⁵² Mustafa Kibaroglu, İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak, Akademik Orta Doğu, s.80.

Dahası, İranlı yetkililer Antlaşma'nın hiçbir şekilde üye devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme hakkını engellemediğini ileri sürmüş ve ABD tarafından talep edilen uranyum zenginleştirmeye son verme istemini reddetmişlerdir. Bununla birlikte, İran'ın UAEA'yı Natanz ile ilgili bilgilendirmemesini güvenlik yükümlülüklerinin ihlali değil, sadece bir hata niteliğinde olduğunun bizzat UAEA tarafından onayladığını öne sürmüşlerdir. Bu kapsamda, Brezilya, Arjantin, Japonya ve Belçika gibi devletlerin uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme imkânlarına sahip olduklarını ve herhangi bir şekilde nükleer silah geliştirdiklerine dair suçlamalarla muhatap olmadıklarına da işaret etmişlerdir. Dolayısıyla, İran, bu durumun çifte standart niteliğinde olmasından duyduğu memnuniyetsizliği sıklıkla dile getirmiştir.¹⁵³ 2004 Kasım ayında AB-3 ile İran arasında varılan geçici antlaşmaya göre İran, kendi isteği ile yaklaşık bir yıldan beri askıya almış olduğu nükleer faaliyetlerine bir müddet daha başlamamaya karar vermiştir.¹⁵⁴

Fakat Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile gerek İsrail hakkındaki sert açıklamaları, gerekse zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesine bağlılığı, müzakere masasına geri dönmeyi AB için çok zorlaştırmıştır. AB, kendi içerisindeki görüşmeler sonrasında ABD'ye de danışarak UAEA'ye, İran'ın nükleer dosyasını BMGK'ne götürme yolunu açmıştır. Nitekim krizin başlangıcından itibaren ABD'nin isteği, konunun UAEA yetkisinden çıkarılarak BMGK'ne aktarılması olmuştur. Washington'un bu konunun BMGK'ne taşınması konusunda ısrarcı olmasının temel nedeni, ABD tarafından tek taraflı olarak alınan ve uluslararası alanda tepki çeken yaptırım kararlarının Konsey tarafından da alınarak, çok taraflı olarak uygulanacak yaptırımlar yoluyla, İran üzerinde kuvvetli bir uluslararası baskı oluşmasının sağlanabilecek olmasıdır.¹⁵⁵ Diğer yandan, İran yönetimine göre, nükleer anlamda tüm muhataplar İran'a karşı iki yüzlü, tutarsız,

---

¹⁵³ Jane, a.g.m., s.278.

¹⁵⁴ Mehmet Dalar, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslar arası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 24, ss. 270-303.

¹⁵⁵ İran'a 6 hafta yeter, 11 Temmuz 2006, <https://www.internethaber.com/irana-6-hafta-yeter31476h.htm> (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

çekışmeci ve saldırgan davranmakta ve bu durum İran'ın uluslararası arenada sarf ettiği mücadelecı ve uzlaşmaz tavrını daha da artırmaktadır.¹⁵⁶

Obama yönetimi ise Nisan 2009'da, İran ile nükleer sorun hakkında görüşme masasına oturmak için ön koşul koyulmayacağını açıklamıştır. Obama'nın İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmasını görüşmelere başlanmasının ön koşulu olarak ileri sürmeyeceğini ifade etmesi, devraldığı George W. Bush yönetiminin pozisyonundan önemli bir farklılık oluşturması bakımından değerlidir.¹⁵⁷ 2009 yılında yapılan başkanlık seçimi sonrasında gelişen mevcut olaylar ile ülke içindeki meşruiyetinin sorgulanmaya başladığını gören Ahmedinejad da dış politikada meydana gelen sorunların kendisini iç politikada daha da zor durumda bırakabileceği kaygısıyla hareket etmiş ve Batı ile görüşme masasına oturma kararı almıştır. Bu minvalde, P5+1 ülkeleriyle pek çok konuda görüşme önerisinde bulunmuştur.¹⁵⁸

Tahran, Ekim 2009'da Cenevre'de yapılan görüşmelerde İran'ın elindeki düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu üçüncü bir ülke olarak Rusya veya Fransa'da işleyip yakıtı dönüştürmesi için göndermesini ve bunun karşılığında nükleer reaktörlerinde kullanacağı yakıtı almasını ihtiva eden anlaşmayı kabul etmiştir. Cenevre görüşmeleri, gerek ABD ve İranlı yetkililerinin doğrudan temasa geçmelerini sağlaması gerekse karşılıklı güvenin tesis edilmesi açısından da olumlu karşılanmıştır.¹⁵⁹ Bununla birlikte, UAFA'nın Rusya ve Çin'in de katıldığı 27 Kasım 2009'daki yönetim kurulu toplantısında İran'ın Kum kenti yakınlarında yeni bir nükleer tesis gizlemesi ve BM'ye bildirmemesi kınanmış, uranyum zenginleştirme programının durdurulması çağrısı yapılmıştır.¹⁶⁰

Washington'un İran'ın nükleer faaliyetlerindeki amaçları hususunda şüphe duymaya başlayan GK'nin daimi üyelerini Tahran'a yaptırım uygulanmasına yönelik ikna etme çabalarında ise son aşamaya gelinmiştir. Nitekim 2009 Mayıs'ta ABD

---

¹⁵⁶ Suat Tayfun Topak, Uluslar arası Sistemde Nükleer Güç Dengesi: İran'ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Rolü, International Journal of Social Science, cilt 6, sayı 5, 2013, s.703.

¹⁵⁷ Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", ss.63-64.

¹⁵⁸ Telatar, a.g.e., s.64.

¹⁵⁹ W. Q. Bowen and J. Brewer, "Iran's Nuclear Challenge: Nine Years and Counting", International Affairs, Vol: 87, No: 4, s. 935.

¹⁶⁰ Thomas Erdbrink, "Ahmedinejad Vows Dramatic Expansion of Iran's Nuclear Program", The Washington Post, November 2009.

Dışışleri Bakanı Hillary Clinton GK'nin daimi üyelerinin İran'a yeni yaptırımlar uygulanması noktasında anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.¹⁶¹

Diğer taraftan, Washington'un Rusya ve Çin'i ikna sürecinin devam ettiği bu sırada ise 17 Mayıs 2010'da Tahran yönetiminin, Türkiye ve Brezilya'nın arabuluculuğuyla İran'ın düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumunun Türkiye'de depolanması ve bunun karşılığında Rusya ve Fransa'dan %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum almasına ilişkin planı kabul ettiği açıklanmıştır. Tahran Antlaşması; Türkiye Başbakanı, Brezilya Devlet Başkanı ve İran Cumhurbaşkanı'nın da hazır bulunduğu Tahran'da, yine bu üç ülkenin Dışışleri Bakanları tarafından imzalanmıştır. Anlaşma özetle; tarafların barışçıl nükleer enerji hakkı olduğuna, mutabakatın ve nükleer yakıt değişiminin iş birliğini başlatacağına, İran'ın NPT'na uymasının gerekliliğine, İran'ın 1200 kg düşük oranlı uranyumunun bir aya kadar Türkiye'de muhafaza edileceğine ve İran'ın bir hafta içerisinde UAEA'ya mutabakatı bildirmesi gerektiğine, Viyana Grubu'nun (ABD, Rusya, Fransa, UAEA) 1 yıl geçmeden 120 kg %20 zenginleştirilmiş uranyumu tahsis edeceğine, antlaşmaya uyulmazsa Türkiye'nin süratle ve şartsız olarak İran'ın uranyumunu teslim edeceğine, İran ve Batı arasındaki görüşmelerin tekrar başlamasına ve Türkiye-Brezilya ikilisinin bu antlaşmanın garantörü olduğuna vurgu yapmaktadır. Antlaşma metni Ekim 2009'da Viyana Grubu ile İran'ın anlaşmaya vardığı içerik ile neredeyse aynıdır.¹⁶² Ancak Tahran'ın 5+1 ülkeleri tarafından daha önce yapılan tekliflere ve varılan anlaşmalara uymaması nedeniyle bu plan İran'ın zaman kazanmak amacıyla attığı taktik bir adım olarak nitelendirilmiştir.¹⁶³

Diğer taraftan, UAEA denetçilerinin Şubat 2010'da ilk kez İran'ın nükleer silah elde etmeye yönelik gizli nükleer faaliyetlerde bulunduğuna ilişkin kanıtlara sahip olduklarını açıklaması, Tahran'ın Cenevre'de imzalanan anlaşmaya uymaması nedeniyle rahatsız olan Rusya'nın nükleer program hususunda İran'a verdiği desteği sorgulamasına neden olmuştur.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ İran'la Nükleer Silah Antlaşması Çökebilir mi, 1 Mayıs 2018, BBC Haber, <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-43958116> (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

¹⁶² İran, Türkiye ve Brezilya ile Nükleer Antlaşmayı İmzaladı, 17 Mayıs 2010, BBC Haber, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

¹⁶³ Telatar, a.g.e., s.66.

¹⁶⁴ Jane, a.g.m., s.269.

5+1 ülkeleri ve İran arasında Nisan 2012’de İstanbul’da ve Mayıs 2012’de Bağdat’ta gerçekleştirilen toplantılar ise askeri güç kullanımını olasılığını düşürücü etki yaratmışsa da iki taraf da somut bir ilerleme kaydedememiştir. İstanbul’da yapılan müzakerelerden çıkan sonuç, müzakere sürecinin devam etmesine yönelik irade açıklamaları şeklinde olmuştur. ABD yönetimi de Tahran’a nükleer gözlemcilerini göndermeyi ve tetkik ettirmeyi, aksi takdirde konuyu BM gündemine yansıtacağını bildirmiştir.¹⁶⁵ İran’da 2013 yılında yapılan seçimler sonucunda Cumhurbaşkanlığına Hasan Ruhani’nin seçilmesi krizin seyrini değiştirmiştir. Batı ile uyum içinde hareket etme isteği bulunan Ruhani, krizin aşılması adına İran’ın görüşmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶

Bu gelişmenin ardından, her iki taraf da kalıcı bir anlaşma taslağı üzerinde çalışmaya başlamak istediklerini bildirmiştir. İran’ın Dini Lideri Hamaney ise Batılı ülkeler ve ABD ile görüşmelerin devam etmesini desteklediğini bildirmiş ancak Tahran’ın nükleer programından vazgeçmeyeceğini de vurgulamıştır. Bununla birlikte, ABD ile İran’lı yetkililer geçici anlaşmadan bir yıl sonra kalıcı bir anlaşma imzalamayı hedeflediklerini sözlerine eklemiştir. Geçici anlaşmaya göre, İran uluslararası yaptırımların kalkması halinde en önemli nükleer enerji faaliyetini kısıtlamayı kabul etmiştir. Geçici anlaşmanın imzalanmasının ardından geçen yaklaşık bir yıllık süre sonunda İran ile P5+1 ülkeleri arasında yeni dönem için görüşmeler de Viyana’da gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁷

Temmuz 2015’de P5+1 ülkeleri ile İran arasında devam eden görüşmeler KOEP antlaşmasıyla yeni bir döneme girmiştir. Daha açık bir ifadeyle, BMGK’nin 5 daimi üyesi olan ABD, İngiltere, Çin, Fransa ve Rusya ile Almanya, Temmuz 2015’te İran ile nükleer anlaşmayı imzalamıştır. Antlaşmaya göre 2003 yılında başlayan müzakereler nihayete erdirilmiştir. İlerleyen süreçte, AB’nin İran’a yönelik uyguladığı petrol ambargosunun son bulacağı, yaptırımların ise 5 yıl içinde tamamen kaldırılacağı açıklanmıştır. İran tarafı ise karşılık olarak nükleer tesislerinin

---

¹⁶⁵ Zafer Akbaş, a.g.m., s. 35.

¹⁶⁶ İran’da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Ruhani Yeniden Seçilebilir mi?, 27 Nisan 2017, Euronews, <https://tr.euronews.com/2017/04/27/iran-da-cumhurbaskanligi-secimleri-ruhani-yeniden-secilebilir-mi>, (Erişim Tarihi: 18.12.2019)

¹⁶⁷ İran’la Nükleer Görüşmelere Mayıs’ta Devam, Amerikanın Sesi, 9 Nisan 2014, <https://www.amerikaninsesi.com/a/iranla-nukleer-gorusmelere-mayista-devam/1889781.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

kontrolünün yapılması izni vermiştir. Dönemin ABD Başkanı Obama'nın İran müzakerelerinde her zaman barışçıl yolları dendiği ve bu uğurda İsrail'in çıkarlarına zaman zaman ters gelebilecek harekette bulunmayı göze aldığı ifade edilebilir. 2016'da İran'ın Basra Körfezi'ndeki sularına giren 10 ABD'li denizci, Devrim Muhafızları tarafından gözaltına alındı. 2018 yılının Kasım ayına gelindiğinde, açıklanan yaptırımlarda 8 ülkenin geçici muaf olduğu beyan edilmiş ve ABD'nin İran'a yönelik tavrının yeniden olumsuz bir yapıya büründüğünü gözlenmiştir. Bu dönemde 20 ülke İran'a yönelik yaptırımlara kaldığı yerden devam etmiştir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ 5 Soruda İran'la Nükleer Antlaşma, 14 Temmuz 2015, BBC Haber, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_bes_soruda_iran_nukleer, (Erişim Tarihi: 22.12.2019).

4.2. KRİZE GİDEN SÜREÇ

Eski bir devlet geleneğine ve derin bir kültüre sahip olan İran, tarih boyunca hem bölgesinde hem de dünyada önemli ve öncü bir aktör olma çabasında olmuştur. Diğer bir ifadeyle, tarihsel düzelmde her dönem İran güçlü bir devlet imajı vermeye özen göstermiştir. Bu hedef doğrultusunda İran son yüzyıl içinde askeri kapasitenin zirve noktası olarak yorumlanan gücün, nükleer güç sahibi olmaktan geçtiğini düşünmüştür. Bu nedenle nükleer güç konusunda tüm çabaları uygulamaya koymuştur. Söz konusu nükleer güç sahibi olma politikası, dünyada sadece sayılı devletlerin izlediği politika olmasının yanı sıra, İran'ın da Orta Doğu'da ve dünyada bir güç haline gelmesini sağlayacak olması bakımından önemli bir etmendir.¹⁶⁹

İran'ın nükleer enerji çalışmaları doğrultusunda ABD ile ilişkileri tarihsel olarak iki farklı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem olarak 1957-1979 tarihleri arası Şah dönemi, ikinci olarak 1979'dan yani İran İslam Devrimi ile başlayarak günümüze kadar süren inişli-çıkışlı süreçtir. Bu dönemler, iki farklı politik ilişki olarak ayrımı göstermektedir. Şah dönemi ABD-İran ilişkisinin temeli müttefiklik çerçevesinde gelişmekle birlikte, ABD'nin SSCB'ye karşı çevreleme politikasında ve zengin kaynaklara sahip Orta Doğu'da kurmak istediği hegemonyada da aranabilir. İslam Devrimi ile gelen rejim döneminde ise ABD karşıtı ideolojik duruş nedeniyle her iki ülkenin dedüşman ilişkisi boyutuna geçmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Nükleer enerji çalışmaları da bu politik tavır ve ideolojik farklılık içerisinde gelişen ilişkilerde önemli bir etmen olmuştur.

Tahran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin KOEP, yukarıda da ifade edildiği gibi, yaklaşık yirmi aylık müzakerelerin ardından Tahran, BMGK'nın beş daimi üyesi ve Almanya ile 2015 yılında imza edilmiş ve ardından yürürlüğe girmiştir. Antlaşma'ya göre; Tahran yönetimi nükleer programını feshedecek buna karşılık karşı taraf da İran'a uygulanan uluslararası yaptırımları kaldıracaktır. Washington'un Antlaşma'dan beklentisi Tahran'ın nükleer silahlara sahip bir ülke olmasını engellemek ve nükleer silah üretimine yönelik tüm çalışmaları durdurmak yönündedir. Tahran yönetiminin ise beklentisi ise son yıllarda iyice zarar gören ülke

¹⁶⁹ Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspection and the Attitude of the West." Middle Eastern Studies 43 (2): 223-45, 2007, <https://doi.org/10.1080/00263200601114083>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

ekonomisini uluslararası yaptırımlardan kurtarmak şeklindedir. UAEA'nın 2016 yılında Tahran'ın sivil amaçlı nükleer çalışmalarda bulunduğunu açıklamasının ardından Antlaşma yürürlüğe girmiş ve bu çerçevede BM ve diğer Batılı devletlerin Tahran'a yönelik uyguladığı ekonomik, ticari, enerji vb. alanlardaki ambargolar kaldırılmıştır.¹⁷⁰ Bu duruma ek olarak, Antlaşma kapsamında Tahran'ın bankalardaki kısıtlanmış milyarlarca dolar değerindeki parasına da erişim izni verilmiştir.

2016 yılına gelindiğinde ise ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın seçilmesi, nükleer anlaşmaya ilişkin kat edilen mesafelerin ve yapılan antlaşmaların feshedilmesine neden olacak bir süreci de beraberinde getirmiştir. Başkan Trump yönetime geldikten hemen sonra, seçim vaadi olan, Tahran'ın Barack Obama yönetimiyle 2015 yılında imzaladığı Nükleer Antlaşma'dan ilk fırsatta çekilceğini açıklamıştır. Bunun ardından 8 Mayıs 2018 tarihine gelindiğinde İran ile imzalanan Antlaşma'dan çekildiğini bildiren ABD Başkanı Trump, kaldırılan ambargoların tekrar yürürlüğe sokulacağını ve yeni ekonomik müeyyidelerin uygulanacağını da sözlerine eklemiştir. Başkan Trump'ın bu açıklamalarının arkasından İran Cumhurbaşkanı Ruhani, Antlaşmaya taraf olan diğer ülkelerle olan mevcut duruma bağlı kalacağını bildirmiştir. Rusya ve Çin yönetimi de bu çerçevede Antlaşma'ya bağlı olduklarını belirtmişlerdir. AB tarafından yapılan açıklamalarda ise AB'nin Antlaşma'ya bağlı kalacağı açıklanırken, Antlaşma'nın Avrupa devletlerinin güvenlikleri açısından önemli olduğunun da altı çizilmiştir. Bununla birlikte, BMGK kararlarının da hukuki bağlayıcılığı olduğunun da vurgusunu yapmışlardır.¹⁷¹

---

¹⁷⁰ Kılıç Buğra Kanat, Hasan Yücel, "Nükleer Anlaşma Sonrası ABD'nin İran Politikası", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA), SAYI: 246, Temmuz 2018, s.7-9.

¹⁷¹ Kanat, Yücel, a.g.m., ss.16-17.

4.3. KRİZİN ABD-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

ABD'nin Anlaşma'dan çekilmesinin ardından, Anlaşma'ya taraf olan devletlerin yukarıda da değinilen yaklaşımlarına bakıldığında farklı sorumluluklar üstlendikleri açıkça görülmektedir. ABD özelinde soruna bakılacak olursa, Başkan Trump, 8 Mayıs'taki açıklamalarında iki kademeli olmak üzere ekonomik ölçekli ambargolar uygulanacağını söylemiştir. Buna göre, ekonomik yaptırımların birinci aşaması 7 Ağustos 2018 tarihinde uygulamaya sokulmuştur. Bu ambargolar çerçevesinde; Tahran yönetiminin, otomotiv ve havacılık sektörü üzerinden ticaret yapmasının engellenmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte, ABD Başkanı Trump'ın da diğer devletlerin de İran'a yönelik yaptırımları hayata geçirmesi için çok açık bir biçimde tehditkâr söylemler kullanışı da bir gerçektir. Washington'un ambargolarının devam etmesi ve bu yaptırımlara diğer ülkelerin de katılması ihtimali göz önüne alındığında İran ekonomisinin zorlanması kuvvetle muhtemeldir. Bahsi geçen yaptırımların Tahran'ın petrol satışlarına yönelik olduğu düşünülürse, önemli miktarda enerji arzına dayalı İran ekonomisinin bu yaptırımlardan büyük zararlar görmesi de kaçınılmazdır. Bu noktadan bakıldığında, ABD'nin, Tahran yönetiminin ticaret yaptığı limanları kapatması, Tahran'ın ihracatını büyük ölçüde sınırlandırmayı öngörmesi açısından önemlidir.¹⁷²

Diğer taraftan, ABD'nin, KOEP Anlaşması'ndan çekilmesiyle üç ihtimalin varlığından söz edilmektedir. Buna göre, birincisi, İran'ın Anlaşma'nın kurallarını uygulamayı sürdürmesi ve bu durumun uluslararası arenada üstün bir pozisyonda konumlanmasını da beraberinde getirmesidir. Bunu sağlarken de ABD ve anlaşmaya taraf olan İngiltere, Almanya ve Fransa'nın ilişkilerini bozma ihtimalidir. Ancak bu ihtimal İran'ın içinde bulunduğu içsel denge durumu göz önüne alındığında düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. İkincisi, İran'ın daha sert bir tavır takınarak KOEP hükümlerini uygulamayarak, nükleerleşme çalışmalarını uluslararası denetim dahilinden çıkartması ve Orta Doğu bölgesinde ABD'ye karşı üstünlük savaşımını oldukça sert bir noktaya taşıması ihtimalidir. Son olarak, İran'da bulunan radikal kanadın kontrolü eline alarak KOEP haricinde NPT'nin tarafı olmaktan da

---

¹⁷² Recep Yorulmaz, ABD Yaptırımları ve Kur Krizinin Bölge Ekonomilerine Yansımaları, Orta Doğu Araştırmalar Merkezi (ORSAM), NO; 218, Eylül 2018, s.4.

vazgeçebilme ihtimalidir. Elbette ki her ihtimalin değişik sonuçları da beraberinde getirebileceği bir gerçektir.¹⁷³

Diğer taraftan, ABD Başkanı Donald Trump, Nisan 2019'da İran'daki Devrim Muhafızları Ordusu'nu terörist örgüt olarak tanımladığını belirten açıklamalarda bulunmuştur. ABD'nin bu ifadeyi kullanarak İran'ın askeri gücünü ifade eden ordusunu terör örgütü olarak adlandırması bir ilki oluşurması bakımından oldukça önemlidir. Bu tanımlamanın ardından, İran'ın da ABD'nin Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nı (CENTCOM) aynı şekilde terör örgütü olarak ifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, İran Milli Güvenlik Konseyi de konuya ilişkin açıklama yaparak, ABD hükümetini terörizmi desteklemekle itham etmiştir. Burada, CENTCOM ve bağlantısı olan tüm güçler için terör örgütü ifadesi kullanması iki ülke arasındaki ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.¹⁷⁴ Kısacası İran'ın nükleerleşme çalışmalarının açığa çıkması ABD tarafından İran'a karşı oldukça sert bir tavrı da beraberinde getirmiş ve iki ülke arasında süregelen ilişkiler hiç olmadığı kadar kritik boyuta gelmiştir. Bu noktadan değerlendirildiğinde, ABD destekli başlatılmış olan nükleer programın, günümüz itibarıyla uluslararası alanda bir tehdit algısı yarattığı ortadadır.

Başkan Trump, 8 Nisan 2019'da İran Devrim Muhafızları Ordusunun ABD'nin yabancı terör örgütleri listesine eklendiğini duyurdu. İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi de aynı gün yayımladığı açıklamada, ABD Merkez Kuvvetlerini (CENTCOM) terör örgütleri listesine aldığını bildirdi. Tahran yönetimi, ABD tarafından petrol satışının engellemesi girişimine karşı, Hürmüz Boğazı kartını masaya koydu. Basra Körfezi'nde Mayıs ve Haziran aylarında tankerlere saldırılar düzenlendi. ABD bu saldırılar nedeniyle İran'ı suçlarken, Tahran yönetimi ithamları kabul etmedi.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Turgut Kerem Tuncel, ABD'nin İran Nükleer Anlaşmasından Çekilmesi, Avrasya İncelemeler Merkezi (AVİM), Analiz No : 13, 2018, s.4.

¹⁷⁴ Mustafa Bağ, Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).

¹⁷⁵ İdiris Okuducu ve Mustafa Melih Ahışalı, ABD-İran ilişkilerinin 67 Yıllık Tarihçesi, 06.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-iliskilerinin-67-yillik-tarihcesi/1693820>, (Erişim Tarihi:11.04.2020).

4.4. ABD- İRAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİNE YÖNELİK MUHTEMEL SENARYOLAR

İran nükleer krizini diplomatik yöntemlerle çözme girişimlerinden sonuç alınamaması ve bu yöndeki umutların tükenmeye başlaması, krizin çatışmaya dönüşme durumunun yüksek olduğuna dair yorumları da beraberinde getirmektedir. Üstelik İran ile ABD'nin giderek sertleşmesi ve iki aktör arasında aktif bir çatışma yaşanacağına ilişkin değerlendirmelerin uluslararası kamuoyunun gündemine yerleşmesi, İran'ı küresel kaos senaryolarının merkezine konumlandırmaktadır. Ocak 2020'de Bağdat Havaalanı'na düzenlenen füze saldırısında İran destekli Haşdi Şabi'nin Başkan Yardımcısı Ebu Mehdi el-Mühendis ve İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani öldürülmesi bu anlamda oldukça dikkat çekici gelişmelerdir. Bu gelişmelerin ardından Irak'taki ABD Büyükelçiliği'ne İran destekli milislerin saldırması da kamuoyunda ciddi yankı uyandırmıştır. Bu noktadan değerlendirildiğinde, bu zamana kadar kontrollü gerginlik stratejisi izleyen her iki ülkenin de bu stratejiden oldukça uzaklaştığı görülmektedir. Yaşanan bu son gelişmeler artık bu kontrollü gerginliğin yönetilemediğini göstermektedir.

4.4.1. İran İslam Cumhuriyeti Garantisi Senaryosu

Bu senaryo adından da anlaşılacağı üzere iki tarafın da karşılıklı mutabakatı ile kaygıların giderilmesi esasına bağlı olacağı üzerinedir. Ayrıca bu düşünceye göre ABD, Rusya, Çin, AB ve BM'nin İran'a yönelik düşmanca tavırlarından ve uygulamakla tehdit ettiği yaptırımlardan vazgeçeceğine ilişkin olmakla birlikte, muhalif grupların desteklenmeyeceğine dair taahhütte bulunma durumunu da içermektedir. Buna karşılık, İran'ın da nükleer silah üretme gayesinden vazgeçmesi, İsrail'i bir tehdit olarak görmediğini dünya kamuoyuna ilan etmesi, terörizmle mücadelede aynı safta yer alması ve Irak'ın içişlerine karışmayacağı taahhüdünde bulunması söz konusudur. Bu sayede karşılıklı olarak kaygılar son bulacak ve çok taraflı mekanizmalar karşılıklı bir şekilde işletilerek, iki taraflı gerginlik son bulacaktır. Bunun için ise iki koşulun sağlanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi; uygun siyasal ortamın hazırlanmasıdır. Burada tarafların hukuki, ekonomik ve psikolojik araçları belli bir düzeyde tutmalı ve gerginliği hafifletici yönde

seyretmelidir. İkincisi ise görüşmelerin İran'ın nükleer kapasiteye sahip olmasından önce neticelenmesidir.¹⁷⁶

Bu modelin bir diğer özelliği de diğer modellere ani geçiş imkânı sağlamasıdır. Her iki taraf da olumlu yönde ilerleme kaydederken, farklı amaçlara yön verebilmeleri muhtemeldir. Örneğin İran, olumlu geçen bu görüşmelerle diğer tarafı oyalayabilir ve bu sayede nükleer silahını üretebilmek için gerekli zamanı elde edebilir. Aynı şekilde, ABD de bu modeli diğer modellere geçiş için kullanabilir. Aslında bu model diğer modellere geçişi yavaşlatmakta, hatta dondurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında modelin, ABD çıkarlarına ters düştüğü ifade edilebilir. Bilindiği üzere, ABD için asıl amaç İran'da rejim değişikliğidir. İran'da nükleer silah üretiminden vazgeçilmesi, sorunun kökünden çözüleceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, bu kriz yeni bir bahane olana kadar sorunu rafa kaldırılacak ve son tahlilde bu görüş sadece bir ara çözüm olarak kalacaktır.¹⁷⁷

4.4.2. Nükleer Silahlara Sahip İran Senaryosu

İran'ın, Batı dünyasının kendi arasında düştüğü ihtilaftan faydalanarak zaman kazanması ve bu sayede istihbarat faaliyetlerini de boşa çıkartarak beklenmedik bir zamanda başarılı bir nükleer deneme uygulaması muhtemeldir. Burada başarılı bir nükleer denemenin yapılacağı zamanın iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Nükleer denemeyi, ABD'nin askeri gücünü kullanmadan önce gerçekleştirmek ise elzemdir. Aksi takdirde bunca faaliyet, tesis ve program bir hayal kırıklığı olacaktır. Ancak bu denemenin başarıya ulaşması durumunda, bütün olasılıklar yeniden hesaplanacak ve tabiri caizse bütün kartlar yeniden dağıtılacaktır.¹⁷⁸

Bu durum karşı taraf için büyük bir gözdağı olacağından, her şeyden önce İran'ın biran önce bu denemeyi gerçekleştirmesi ve bunun da başarıya ulaşması gerekmektedir. Tarafların ellerindeki kartları, zaman içinde oyunda kullanacakları düşünüldüğü için masadaki en önemli sorun güvenilirlik olarak değerlendirilmektedir. Güven sorununu aşmak ve oynadığı oyuna diğerlerini

¹⁷⁶ Waleed Kassid Al-Zaidi, "The crisis between the United States and Iran in the Trump era and the possible options", Journal of Iranian Orbits, p.70.

¹⁷⁷ Al-Zaidi, a.g.e., s.71.

¹⁷⁸ Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", Tepav, Orta Doğu Çalışmaları, Haziran 2006, s.45.

inandırabilmek için de İran'ın dünyaya ciddi bir kanıt sunması gerekmektedir. İran'ın bunu başarması bir sonraki aşamada ABD'nin, nükleer silaha sahip diğer ülkelerin ve bölgede yaşayan başka devletlerin İran'la barış içinde yaşama zorunluluğunu ortaya çıkaracaktır. Böylece Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail başta olmak üzere bölge ülkelerinin hepsinde bir güvensizlik hâsıl olacak ve doğal olarak hepsinde de nükleer silahlanma çalışmaları görülecektir.¹⁷⁹ Sonuç olarak nükleer silahlara sahip İran fikri de enerji sorununda kırılmalık, bölgede nükleer silahlanma yarışı, gerilim ve kulislerle dolu bir dönem anlamına gelecektir.

4.4.3. İran'ın Hürmüz Boğazı'nı Kapatması ve Petrol Krizi Senaryosu

ABD, İran Merkez Bankası ile iş yapan finans kuruluşlarına yaptırım uygulanması kararını almış; Suriye için toplanan AB Dışişleri Bakanları 1 Aralık 2011 tarihinde 143 İran şirketinin mal varlıklarını dondurmuş ve 37 İran vatandaşıma seyahat yasağı getirmiştir. Ayrıca 2012 yılının Ocak ayında yapılan istişarelerde ay sonunda yapılacak müzakerede petrol ambargosunun neticeye ulaşması hususunda uzlaşmaya varılmıştır. Avrupa Komisyonu'nun verilerine göre, 2010 yılında AB üyesi ülkeler ham petrol ihtiyaçlarının %5,8'ini İran'dan karşılamıştır.¹⁸⁰

İran'dan en fazla ham petrol satın alan AB ülkeleri olan İtalya, İspanya, Yunanistan ve Belçika gerekli tedbirleri almaya çalışmaktadır. İran ise ham petrol ihracatının %17'sini AB ülkelerine yapmaktadır. Gelirinin neredeyse yarısını ham petrol ihracatından kazanan İran'ın, böylesi bir ambargo durumunda Asya piyasasına yöneleceği tahmin edilmektedir. Ancak başta Çin olmak üzere birçok ülkenin İran'dan ithal ettikleri petrol miktarında azalmaya gidecekleri öngörülmektedir. Nitekim Çin'in Ocak ayından itibaren bu oranı yarı yarıya azaltması bu duruma örnek gösterilebilir. Bu sebeple, petrol ihracatının Rusya, Afrika ve diğer Orta Doğu ülkelerine kaydırılması muhtemeldir. ABD, diğer ülkelere de İran'dan yaptığı

¹⁷⁹ Özcan, a.g.m., s.47.

¹⁸⁰ "Suriye için Toplandılar, İran'a Yaptırım Kararı Aldılar", <https://www.haberturk.com/dunya/haber/693310-suriye-icin-toplandilar-irana-yaptirim-karari-aldilar> (Erişim Tarihi 01.12.2019).

petrol ithalatını durdurmasını istemekte ve AB bu yönde yaptırım uygulamak için çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır.¹⁸¹

Bu gibi olasılıklara karşı İran'ın da sessiz kalması beklenmemekle birlikte, Hürmüz Boğazı'nı kapatabileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda, İran Deniz Kuvvetleri'nin Ocak 2012'de Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nda deniz tatbikatı yapm ve kısa, orta ve uzun menzilli top atışları denemelerini gerçekleştirmesi bu noktada oldukça anlamlıdır. . Karadan denize ve denizden denize yapılan bu füze atışlarının hepsinde tam bir başarı sağlandığı kaydedilmektedir. İran'ın bu gibi alternatif tehditsel girişimlerine karşılık ABD ise Hürmüz Boğazı'nın her durumda açık kalması gerektiği konusunda ısrarcı davranmaktadır. ABD Savunma Bakanı Leon Panetta, Hürmüz Boğazı'nın ABD için bir "kırmızı çizgi" olduğunu ve boğazın kapatılması durumunda gerekli karşılığın gösterileceğini ifade etmektedir. Bunun ifade ettiği anlam ise petrol fiyatları ile ilişkilidir. Buna göre, deniz yoluyla yapılan petrol sevkiyatının yaklaşık % 40'ının ve küresel petrol ticaretinin yaklaşık %20'sinin Hürmüz Boğazı'ndan yapıldığı dikkate alındığında boğazın kapatılmasının petrol fiyatlarının çok geçmeden iki katına çıkacağı sonucu tahmin edilmektedir.¹⁸²

Böyle bir tehlike göze alınacak olursa, uluslararası sistemde bir petrol krizinin yaşanacağı düşünülmektedir. Uluslararası kamuoyu ise böyle bir gelişmenin oluşmasından oldukça endişe duymaktadır. Ayrıca İngiltere'nin bölgeye ilave gemi göndermesi, İran'a karşı ciddi bir askeri harekât gerçekleştirileceğine ilişkin öngörüler de artırmaktadır. Her ne olursa olsun bu durumdan İran ekonomisinin de ciddi düzeyde sıkıntıya girmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle de söz konusu hamlenin gerçekleşmesi, yalnızca İran'a yönelik doğrudan bir askeri müdahaleyi ortaya çıkarma ihtimalini de artırmaktadır.¹⁸³

¹⁸¹ Esin Gedik, "Hürmüz kapanırsa petrol 200 dolara çıkar", <http://www.aksam.com.tr/hurmuzbogazi-kapanirsa-petrol-200-dolara-cikar,-cari-acik-36-milyar-dolar-artar-91327h.html>. (Erişim Tarihi 08.12.2019).

¹⁸² "ABD'den Son Uyarı: Hürmüz Kırmızı Çizgimizdir", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-son-uyari-hurmuz-kirmizi-cizgimizdir-19633574>, (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

¹⁸³ Necdet Pamir, İran ABD Yaptırımlarında Yeni Dönem ve Olası Sonuçları, <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/06/NECDET-PAM%C4%B0R-%C4%B0RANA-ABD-YAPTIRIMLARINDA-YEN%C4%B0-D%C3%96NEM-VE-OLASI-SONU%C3%87LARI.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.12.2019).

4.4.4. Askeri Müdahale Yolu Senaryosu

ABD ile İran ilişkilerinin geleceğine dair yapılan tüm tartışmalarda askeri müdahale önemli bir yer teşkil etmektedir. Askeri müdahale yoluyla rejim değişikliği durumunda ABD yönetimi politik sonuçlara ulaşmak için askeri müdahaleyi en önemli bir araç olarak görmektedir. Senaryoya göre, görüşmeler sürüncemede kaldıkça ve zaman geçtikçe İran'ın nükleer silaha sahip olma anı daha da yaklaşmaktadır. Dolayısıyla, diğer araçlarla yürütülen girişimlerden ümit kesilmekte ve kriz giderek tırmanmaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, Washington-Tahran ilişkilerinde son kırk yılın en büyük gerilimi 3 Ocak 2020'de ABD tarafından Bağdat'ta gerçekleştirilen Kasım Süleymani suikastıyla yaşanmıştır. Kasım Süleymani, Orta Doğu'da agresif nüfuz ve yayılmacı politikalar uygulayan İran'ın, bölgedeki en önemli figürü olup Arap ayaklanmaları öncesi ve süresince Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Şii grupların örgütlenmesi ile bölgesel politikalarda Tahran lehine yön verilmesinde en önemli aktördür. ABD'nin böylesi yüksek değerde bir hedefi seçmesi, İran politikasında önemli bir değişikliğe işaret ederken, Tahran yönetiminin bu suikasta vereceği cevaba bağlı olarak bir bölgesel savaş çıkacağı beklentisi oldukça yüksektir. Buna karşılık İran, ABD açısından "makul" sayılabilecek bir karşılık vermiş ve krizin daha fazla tırmanmasının önüne geçilmiştir.¹⁸⁴

Böyle bir ortamda, ABD veya İsrail, kritik eşiğe geldiğini varsayacak olursa, askeri müdahale kartını oynayabilir. Askeri müdahale, İran'ın nükleer silah elde etmesinden önce ve üç amaç doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Bunlardan ilki, İran'ın nükleer alt yapısının yok edilmesidir. Böylece, İran tehdit olmaktan çıkacak ve tehlike halinden uzaklaşacaktır. Bu sayede İran'ın pazarlık gücü de kalmayacaktır. İkincisi, ekonomik alt yapıyı etkisiz hale getirerek iç dinamiklerin harekete geçirilmesi ve rejim değişikliğine uygun politik ve psikolojik ortamın sağlanmasıdır. Sonuncusu ise İran'ın konvansiyonel askeri gücünü hasara uğratarak, merkezi yönetimin denetim yeteneğini sınırlamaktır. Ayrıca bu müdahalenin nükleer silaha sahip olmadan önce gerçekleştiriliyor olması, askeri güç kullanılarak rejim

¹⁸⁴ Kasım Süleymani Sonrası Ortadoğu, 06 Ocak 2020, <https://www.setav.org/analiz-kasim-suleymani-sonrasi-ortadogu/>, (Erişim Tarihi: 11.01.2020).

değişikliği senaryosunu da gün yüzüne çıkartacaktır. Ancak, İran fiilen işgal edilmediği müddetçe, Rejim bir süre daha iktidarda kalacak ve erkenden bir rejim değişikliği söz konusu olmayacaktır. Bu nedenle, askeri müdahale birinci aşamayı, sonraki dönem ise ikinciye aşamayı oluşturmaktadır. Bunun yanında, İran halkının mevcut rejimin destekçisi olma durumu ile işlerin daha da karmaşık hale gelmesi mümkündür. Görülen o ki işgal içermeyen bir askeri müdahalenin İran sorununu hemen çözüme ulaştırması mümkün gözükmemektedir. Yalnızca süreci farklı ve yeni bir aşamaya taşıyacaktır.¹⁸⁵

Söz konusu tehdit unsuru bağlı müdahale seçeneği yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Buna göre, ABD'nin hava harekâtı ve füze saldırılarıyla İran'ın nükleer tesislerini yok etme ihtimalinin arttığı, ABD'nin herhangi bir askeri operasyon başlatmayacak olması durumunda olası bir saldırı girişiminin İsrail tarafından yalnız başına gerçekleştirileceğine yönelik açıklamalar yapılmaktadır. Ayrıca bu konuda beklenen hazırlıkların üst seviyeye çıkarıldığı ve harekât ortamının olgunlaştırılmaya çalışıldığına yönelik tahminler de yapılmaktadır.

Diğer yandan beklenmeyen bir şekilde Rejim eğer yıkılacak olursa, bu durumda yeni problemlerin de oluşması muhtemeldir. Buna göre, örneğin, yeni gelecek iktidarın hangi usullere göre seçileceği, ülkenin siyasi yapısının hangi unsurlara göre şekilleneceği, bu durumun ülke bütünlüğünü gözetip gözetmeyeceği ve sorunun gittikçe derinleşmesi halinde mezhepsel çatışmaların ve kaos ortamının ortaya çıkacak olması gibi durumlar beklenen problemler olarak ifade edilmektedir. Bahsi geçen senaryoda ise en belirsiz nokta burasıdır. Şayet bu durum gerçekleşirse, sürecin Irak'ın başına gelen gibi olmayacağı belirtilmektedir. Bu noktada, İran'ın toprak ve siyasal bütünlüğünün korunarak liberal demokrasinin inşa edilmesi ve nükleer silahtan arındırılmış bir İran tasavvurunun oluşturulması olası görülmektedir. Diğer bir ihtimal ise İran gibi etnik grupların yoğunlukta olduğu bir ülkede, bu etnik grupların İran'ın parçalanmasında büyük rol oynayacağıdır.

Üçüncü bir ihtimal olarak da İran'ın federal bir yapıya bürünme hali gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, merkezi yönetim zayıflarken, egemenliğin birçok gruba

---

¹⁸⁵ Sait Yılmaz, "ABD- İran Savaş Senaryosu"09.01.2020, <http://ankaenstitusu.com/abd-iran-savas-senaryosu/>, (Erişim Tarihi: 11.01.2020).

ortak bir şekilde dağıldığı görülecektir. Burada, İran'ın bir kısmında federal yapının korunmasının yanı sıra çeşitli etnik unsurlar tarafından birkaç parçaya bölünmesi de söz konusudur. Bu durumda, gerek Hürmüz Boğazı'nın kontrolünü, gerekse de Basra Körfezi'nde bozulan dengeleri, çeşitli devletçikler korumaya çalışacaktır. Diğer taraftan İran, Şii dünyasının liderliğini yaptığını her defasında dile getirmektedir. Böyle bir durumda, bölgesel dengelerin ve jeopolitik okumaların tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Nükleer silahlardan arınmış, liberal ekonomiye geçmiş, göreceli olsa da demokrasiyi benimsemiş, federal ya da parçalanmış bir İran tasavvuru ABD ve AB gibi taraflarca kulağa hoş gelebilir. Ancak bu sonuçlar ile birlikte ortaya çıkacak olan maliyetin kimler tarafından karşılanacağıdır.

SONUÇ

İran'ın nükleer programı ve buna bağlı olarak gelişen kriz hali, uluslararası arenadaki en karmaşık sorunlardan biridir. İran'ın nükleer gelişiminin hız kesmeden devam etmesi ile birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun mevcut programın niteliğini belirlemedeki yetersizliği, bu krizin varlığını sürdürmesinde önemli etkenlerdir. Bununla birlikte, İran'ın nükleer programının, barışçıl amaçlardan ziyade, "güç olgusunu sürdürme hedefi" taşıdığı ve özellikle de "nükleer silah geliştirme niyetinde" olduğu iddialarının ağırlık kazanması da tetikleyici gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

İran'ın merkezde konumlandığı nükleer krizde, birçok yerli, bölgesel ve uluslararası aktörün varlığı söz konusu olmakla birlikte, mevcut aktörlerin kendi güvenlik algılarını koruyan farklı stratejilerinin de bulunduğu bir gerçektir. Burada, etkili olan kuvvet, güvenliğin hala ana itici güç olmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla, İran'ın, nükleer güç olma arzusu taşımada, güvenlik olgusu temel belirleyici olarak görülebilir. Burada, özellikle rejim üzerinde artan baskının da rolü bulunmakta ve mağduriyet duygusu pekişen Tahran Yönetimi'nin faaliyetleri bu minvalde devam etmektedir. Ancak, İran, bölgesel ve küresel güvenlik anlayışı çerçevesinde, nükleer faaliyetlerine hız kazandırsa da nükleer programın, rejimin karşı karşıya olduğu güvenlik tehditlerini daha da arttırdığı bir gerçektir. Bu bağlamda, bölgesel ve küresel bazda nükleer bir İran'ın kabul edilmesi mümkün olmamakla birlikte, nükleer kapasiteye sahip bir İran'ın sadece güvenliğinin değil, aynı zamanda hayatta kalmasının da tehdit altında olması muhtemeldir.

İran'ın nükleer politikasının arka planı incelendiğinde, bu konudaki ilk girişimlerin Şah döneminde başladığı görülmektedir. 1953 yılında, Eisenhower döneminde ABD, müttefiki olarak gördüğü İran'a nükleer faaliyetlere başlaması yönünde tavsiyeler vermiş, devamında ise tavsiyelerin yerine getirilmesi amacıyla desteğini sürdürmüştür. İran'ın bu faaliyetleri barışçıl amaçlı yürütmesi şartıyla Avrupa devletlerinden de destek görmüş ve bu sayede İran'da reaktör inşası bir nevi yarışa dönüşmüştür. Bu noktadan bakıldığında, Almanya ve Fransa'nın bu dönemlerde İran'da en fazla reaktör inşa eden ülkeler olduğu söylenebilir. 1979

İslam Devrimi sonrası ise nükleer çalışmaların boyutu ve bununla yanı sıra İran'ın Batı ile olan ilişkileri ciddi düzeyde sarsılmıştır.

İran İslam Devrimi, “ne Doğu ne de Batı” sloganlarıyla 1979'da İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Yeni kurulan hükümet, devrimci antiemperyalist doğasıyla ABD'nin şu anki uluslararası düzenine karşı olduğunu ilan etmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, mevcut uluslararası düzeni, sadece uluslararası sistemin en güçlü devletlerinin çıkarlarına yönelik olan, zayıf ve bağımsız ülkelerin ulusal kaynaklarını güç mantığı ile sömüren bir anti-adalet ve emperyalist düzen olarak gördüğünü ilan etmiştir. ABD, İran İslam Cumhuriyeti'ni uluslararası ve bölgesel düzeyde ABD çıkarlarına meydan okumaya çalışan revizyonist ve devrimci bir ülke olarak görmektedir. Bu nedenle ABD'ye göre, İran mevcut uluslararası düzen ve kurallar dahilinde hareket etmemektedir. Dolayısıyla İran nükleer enerjiyi devrimci ve revizyonist bir kimlikle elde etmeye çalışırsa, ABD çıkarlarına küresel ve bölgesel düzeylerde zarar vermek için daha fazla çaba göstereceği değerlendirilmektedir.

İslam Devrimi'nin önemli öğretilerinden biri İsrail'in varlığına karşı çıkmak olmuştur. Ayetullah Humeyni sürekli olarak Şah'ı İsrail ile ilişki içinde olmak ve İran'ın İslam dünyasındaki itibarını düşürmekle suçlamıştır. İran'ın İsrail'e muhalefetini ideolojik bir neden üzerinden değerlendirmek mümkündür. İran İslam Cumhuriyeti açısından İsrail, Filistin topraklarını işgal eden ve kuruluşundan bu yana Müslümanların çıkarlarına defalarca zarar vermeye çalışan gasp edici bir rejimdir. İran yönetimi kendisini İslam dünyasının ezilenlerin ve özgürlük arayanların savunucusu olarak görmektedir. Bu çerçevede Filistin direniş hareketlerine birçok kere siyasi, ekonomik ve askeri yardım sağlamıştır. İran bölgede İsrail ile mücadele etmek için Hizbullah ve Hamas gibi İslami direniş hareketlerine açık bir şekilde destekte bulunmuştur. İki grupta şimdiye kadar İsrail ile birkaç kez çatışmıştır. Direniş hareketlerinin amacı İsrail'in gelişmesini ve etkisini önlemek, işgal altındaki bölgeleri kurtarmak ve son olarak bir Filistin Müslüman devleti kurmaktır. ABD'nin stratejik bir müttefik olarak gördüğü İsrail'in güvenliği her zaman ABD dış politikasının en önemli ilkelerinden biri olarak görülmüştür. Bu nedenle, ABD'ye göre, İran'ın nükleer kapasitesini artırması İsrail için önemli bir tehdit unsuru olarak kendini gösterebilecektir. Öte yandan, İsrail'in bölgedeki devletler arasında nükleer

gücü elinde tutan tek devlet olması, bölgede varlığını sürdürmesine yarayan en önemli etmen olarak görülmektedir. Dolayısıyla ABD'nin bölgede İsrail dışında başka bir devletin nükleer güce sahip olmasına asla izin vermeye niyetli olmaması da bu açıdan değerlendirilebilir.

Ağırlıklı olarak ABD müttefiki olan Körfez Arap devletleri, İran'ın artan nüfuzundan her zaman endişe duymaktadır. Körfez İşbirliği Konseyi üyesi devletler Kuveyt, Bahreyn, BAE, Umman ve Suudi Arabistan, İran'ın artan tehdidine karşı koymak için bir "Körfez Birliği" kurulmasını önermiştir. ABD'li yetkililer defalarca endişeleri anladıklarını belirterek, ABD ve Körfez İşbirliği Konseyi'ndeki müttefikleri arasında taahhütler belirleyerek ve girişimler uygulayarak bir güvenlik anlaşması yapılacağını duyurmuşlardır. Körfez İşbirliği Konseyi üye devletleri bölgede hegemonyasını kurmaya çalışan ve mezhepsel ayaklanma yaratan İran tehdidine karşı koyma ihtiyacı üzerine birçok açıklama yapmışlardır. Zengin petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan Körfez Arap devletleri, İran karşıtlığı ile ABD'nin stratejik müttefiki olmuşlardır. Bu ülkelerden küresel pazarlara enerji akışını sürdürmek ve kontrol etmek için ABD, bu ülkelerin güvenliğini ve bağımsızlığını sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu nedenle, ABD açısından nükleer güce sahip bir İran, Körfez bölgesinin petrol zengini ülkelere tehdit oluşturabilecektir. Bu ABD'nin çıkarları ile tam bir tezat oluşturmaktadır.

İran'ın bölgede stratejik bir konum kazanması Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen'de büyük bir etkinlik alanı oluşturmasına yol açmıştır. İran'ın gizlice Orta Doğu'da belli gruplar ile müttefik ağı oluşturduğu gerçeği, genellikle hamlelerini "vekil milis gruplar" üzerinden gerçekleştirdiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu etki ağı Lübnan'da Hizbullah ile başlamış ve İslam Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana devrimci ideolojisi ile etkisini sınırlarının ötesine ihraç etmeye çalışmıştır. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından "İran'ın Orta Doğu'daki Etki Ağları" (2019) adlı raporunda İran'ın bölgedeki etkisinin kapsamı hakkında önemli bir ayrıntı sunulmuştur. Raporda; "İran'ın Orta Doğu'daki güç dengesini lehine değiştirebildiği" üzerine değerlendirme yapılmıştır. Raporun yazarlarına göre, İslam Cumhuriyeti'nin etkisinin artmasında üçüncü taraf güçlerin kullanımından yararlanılmıştır. Bu noktada, ABD'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı çıkmasının

ana nedenlerinden biri olarak da İran'ın bölgedeki etkisini kontrol etmek ve gücünün gelişmesini önlemek olduğu söylenebilir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, ABD İran'ı kontrol etmek için çeşitli stratejiler kullanmıştır. Başlıca bu stratejilere bakılacak olursa; ekonomik ve siyasi yaptırımlar, İran'a karşı bölgesel koalisyonların oluşturulması ve hatta kısmi askeri operasyonlar ile karşılaşmaktadır. İran'ın nükleer enerjiye erişimi bölgedeki gücünü ve etkisini attırarak Orta Doğu'daki güç dengesini ABD müttefik kuvvetlerine karşı bozabileceği gerçeği, Orta Doğu'daki diğer güçler arasında nükleer rekabete yol açabilecektir. Bu durum ise kendi içinde bölge devletlerinin arasındaki güç dengesini bozabilecek ve hatta bölgede savaş olasılığını arttırabilecektir. Bu nedenle, ABD açısından, Orta Doğu'daki güç dengesini korumak konvansiyonel silahlarla yapılmalı ve hiçbir ülke nükleer güce ulaşmamalıdır.

Diğer taraftan, soruna ABD ile İran ilişkileri özelinde bakılacak olursa, her iki ülkenin de birbirlerine yönelik politikalarını, geçmişten süregelen deneyimlerle şekillendirdiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, İran ve ABD, mevcut politikalarında birbirlerini en önemli tehdit ve düşman olarak görmeye uzun yıllardır devam etmektedir. Burada, üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise İran ve ABD'nin nükleer konuya karşı tutumlarının da ilişkileri ile paralel şekillenmesidir. Daha açık söylemek gerekirse, İran ve ABD yakın müttefik oldukları dönemde, birbirlerini güvenlik tehdidi olarak görmez ve nükleer çalışmalarda herhangi bir sorun çıkmazken; iki devletin birbirini güvenlik tehdidi olarak algılamasıyla, nükleer çalışmaların da nükleer krize neden olmasıdır. Bununla birlikte, daha önce de vurgulandığı gibi, hem İran'ı hem de ABD'yi etkileyen birbirinden farklı yerli, bölgesel ve uluslararası dinamiklerin varlığı mevcuttur.

Dolayısıyla, 2002'den bu yana tüm çaba ve girişimlere rağmen, nükleer krizin henüz çözülememesinde bahsi geçen dinamiklerin erkinliği önemli derecededir. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, ABD ve İran başta olmak üzere, mevcut aktörler ve buna bağlı dinamikler vasıtasıyla ortak bir noktanın bulunabilirliği oldukça güç gözükmektedir. ABD ve İran'ın müzakerelere yanaşmaya isteksiz tavırlar sergilemesi ve uzlaşmadan kaçınmaları, nükleer krizin devamını ise mümkün kılmaktadır. Mevcut krizi çözmek için, hem geçmiş deneyimleri bir kenara

bırakmaktan, hem de gelecek için müzakerelere devam ederek, ortak çalışmalar geliştirmekten geçmektedir. Burada, özellikle İran'a yönelik resmi tehdit dilinin azaltılması, yaptırımların hafifletilmesi ve İran'ın barışçıl nükleer faaliyet hakkının kabul edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akgün, Birol (Haziran 2012). Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), SDE Analiz.
- Al-Fayez, Mihemed (2003). “Tadahiyat Barnamij İran Al nawawey, Mawqih Al İstratijiah,” Abhas Al Siyasia. (El Fayez, Muhammed (2003). “İran Nükleer Programının Etkileri”, Strateji Sitesi, Politik Araştırma.
- Ali, Hind Mustafa (2000). “Al Dawafih Al Askaria Al Nawawya Al İrania wa Al Tatbiqat Al Silmya”, Mukhtarat İranya.(Ali, Hind Mustafa (2000) “İran Nükleeri” Askeri Motivasyonlar ve Huzurlu Uygulamalar Arasında, İran Seçilken grubu)
- Alikhani, Mehdi (2005). “Shah wa Atom, Chagungi Aghaz Fahaliyet Hay Hestey İran”, Paygah Khaberi Sherif News.(Alikhani, Mehdi (2005). Şah ve Atom: İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Nasıl Başlanır, Sharif News).
- Arı, Tayyar (2007). Irak, İran, ABD ve Petrol, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Attia, Mamdouh Hamed (2003). “Al Barnamij Alnawawey Al İrani wa Al mutaghayrat fe Amn Al khalij”, Al Haya Al Mısırya Al hama Lilkitab. (Attia, Mamdouh Hamed (2003). “İran'ın Nükleer Programı ve Körfez Güvenliğinde Değişkenler”, Mısır Genel Kitap Örgütü.
- Brzezinski, Zbigniew ve M. Gates, Robert (2004). İran'ın Zamanı Geldi, İstanbul, Profil Yayıncılık.
- Cankara, Yavuz (2005). Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Enerji Politikası, İstanbul; İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Celalifer Ekinci, Arzu (2009). “İran Nükleer Krizi”, Birinci Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK); Ankara.
- Cook, Jonathan (2008). Israel and the Clash of Civilizations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East, Pluto Press.
- Çakmak, Cenap (2007). “İran-Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Kurumu (UAEK) İlişkileri”, Satranç Tahtasında İran Nükleer Program, Editörler: Dr. Dağcı, Kenan, Sandıklı, Atilla , Tasam Yayınları, İstanbul.
- Çitiloğlu, Ercan (2015). “İran'ı Anlamak”. Başken Üniversitesi Basın yayın ve Halkla İlişkiler Bürosu.
- David W. (2007). “The Middle East and The United States; A Historical and Political Reassessment”, West view press, Four Edition.

•Ertürk, Ferruh (2006). “Nükleer Enerji ve Çevre”. Yıldız Teknik Üniversitesi; İstanbul.

•Gharib Abadi, Kazim (2007). Mawzwh hestaey İran bi Riwayet Esnade, Muasasa chap wa İntisharat Wazaret Umur Khariji. (Gharib Abadi, Kazem (2007).Belgelere Göre İran Nükleer Örneği. Dışişleri Bakanlığı Basın ve Yayınları).

•H. Palabıyık, H. Yavaş, ve M. Aydın (2010).“Nükleer Enerji ve Sosyal Kabul”. USAK Yayınları.

•İşbilen, Evren (2009). Nükleer Satranç: İran ve Nükleer Silahlanma Politikası’, Ozan Yayıncılık, İstanbul.

•Jafarzadeh, Alireza (2007). The Iranian Threat: President Ahmedinejad and the Coming Nuclear Crisis, New York: Palgrave Macmillan.

•Kemp, Geoffrey (2005). Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power and the Nuclear Factor. United States Institute of Peace, Special Report.

•Keneş, Bülent (2012). İran: Tehdit mi, Fırsat mı?, Timaş Yayınları, İstanbul.

•Keskin, Arif (Şubat 2007). “İrak’ta ABD-İran Savaşı”, Stratejik Analiz.

•Khan, Saira (2010). Iran and Nuclear Weapons Protracted conflict and proliferation, Routledge Global Security Studies, Routledge, London and New York.

•Kibaroglu, Mustafa. “İran’ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı’nın Tutumu: Şah’a Destek, Mollalara Yasak”.Akademik Orta Doğu.

•Kozhanov, N. (May 2015). Understanding the Revitalization of Russian-Iranian Relations. Carnegie Moscow Center. Moscow, Russia.

•Köse, Talha (2008). “İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”, SETA Yayınları.

•Köse, Talha (2008). “İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”, SETA Yayınları, Ankara; Ekinci, Arzu Celalifer (2009). “İran Nükleer Krizi”, USAK Yayınları, Ankara.

•Lesch, David W. (2007). “The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment”, Westview press, 4 edition.

•Mehmud, Ahmed İbrahim (2005). Barnamj Al Nawawy alİrani Afaq AL azma bayna Al taswya al Sahbawa maxatırı al tashid, Markaz Al dirasat Al Siyasia wa Al Stratijia, AL Ahram. (Mahmoud, Ahmed Ibrahim (2005).İran’ın nükleer programı Zor bir çözüm ile tırmanma riskleri arasındaki krizin beklentileri, Al-Ahram Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi).

•Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli – II (Aralık 2012). Ekonomi ve Dış politika Araştırma Merkezi (EDAM), 1. Baskı, İstanbul.

•ÖZBAY, Fatih. “Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri”, BİLGESAM.

•Samore, Gary (2005). “Iran’s Strategic Weapon’s Progrmmes: A Net Assessment”, New York: Routledge.

•Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier (2012). İran nükleer krizinin Türkiye’ye olası etkileri”, BİLGESAM Yayınları.

•Sandıklı, Atilla ve Emeklier Bilgehan (Ocak 2012). “Kaos Senaryolarının Merkezinde İran”, BİLGESAM Yayınları.

•Sinkaya, Bayram (Nisan 2012). Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası, SETA Analiz.

•ŞEN, Gülriz (2016). “Devrimden Günümüze İran’ın ABD Politikası, Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz”, Ankara; ODTÜ Yayıncılık.

•Vural, Hazar (2013). “İran İslam Cumhuriyeti ve Bölgesel Barış İnşası”, V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı “Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası” Konferans Tam Metin Kitabı, Uludağ Üniversitesi; Bursa 11-12.

•Yesevi, Çağla Gül (2015). İran’ın Enerji Sektörü: İran’ın Yumuşak ve Akıllı Gücü. İstanbul, Beta Yayınları.

Makale ve Bildiriler

- Acet, Gül Seda (2018). “Yemen’de İç Savaş ve İnsani Krizin Boyutları”, Social Sciences Studies Journal, Vol:4, Issue:(13).
- Akbaş, Zafer (2013). “İran’ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları”, History Studies, Cilt 5, Sayı (2).
- Alperen, Ümit (2019). “Çin’in İran Nükleer Politikası:Ulusal Çıkar ve ‘Sorumlu Büyük Güç’Arasında Denge”, İran Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı (2).
- Al-Zaidi, Waleed Kassid. “The crisis between the United States and Iran in the Trump era and the possible options”, Journal of Iranian Orbits.
- Arı, Tayyar (Mart 2005). "Iran: Eski Dost Yeni Düşman", 2023 Dergisi, IV:(47).
- Aydın, Dilek ve Tekbıyık, Arif: “İran’ın Nükleer Programı’nın Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri, 2007, Pdf.
- Aydıntepe, Mustafa ve Artokça, İzzettin. Yemen, Stratejik Rapor, NO (55).
- Birdişi, Fikret. “İran’ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye için Yaratacağı Sonuçlar”. Güvenlik Stratejileri, Sayı (15).
- Bowen, W. Q. and Brewer, J. “Iran’s Nuclear Challenge: Nine Years and Counting”, International Affairs, Vol: 87, No (4).
- Dalar, Mehmet.“İran’ın Nükleer Programı: Uluslar arası Hukuk Bağlamında Bir Analiz”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı (24).
- Deniz, Taşkın (Ocak 2013). Suriye’nin durumu, ABD - Rusya ve Türkiye’nin tutumu, İstanbul, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı (27).
- Doğan, Soner (2018). “İran’ın Orta Doğu Siyaseti”, İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), Araştırma (74).
- Dueck, Colin and Ray, Takeyh (2007). “Iran’s Nuclear Challenge”, Political Science Quarterly 122, (2).
- Ekinci, Arzu Celalifer (2009). “ iran Nükleer Krizi”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara.
- Ekinci, Arzu Celalifer (2012). “İran’ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazı’nın Önemi”. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Akademik Orta Doğu, Cilt 6, Sayı (2).
- Erboğa, Abdullah (Şubat 2019). “Obama ve Trump Dönemi ABD-Körfez İlişkileri”, SETA Analiz, Sayı (269).

• Erdbrink, Thomas (November 2009). “Ahmedinejat Vows Dramatic Expansion of Iran’s Nuclear Program”. The Washington Post.

• Ergün, Suzan ve A. Polat, Melike (2012). “Nükleer enerji ve Türkiye’ye yansımaları”. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı (2).

• Gündoğan, Ünal (Haziran 2011). “1979 İran İslam Devrimi’nin Orta Doğu Dengelerine Etkisi”. Orta Doğu Analiz, Cilt 3, Sayı (30).

• İşeri, Emre ve Özen, Cem (2012). “Türkiye’de sürdürülebilir enerji politikaları kapsamında nükleer enerjinin konumu”. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı (47).

• Jane, Murat (2017). “İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerininin Analiz”, Iran Special Issue, Cilt 1, Sayı (2).

• Kanat, Kılıç Buğra ve Yücel, Hasan (Temmuz 2018). “Nükleer Anlaşma Sonrası ABD’nin İran Politikası”. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA), Sayı (246).

• Kaya, İslam Safa (2012). “Nükleer enerji dünyasında çevre ve insan”. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı (1).

• Kazdal, Melih (2018). İran’ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak, Uluslararası İktisadi ve İdari, Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı (1).

• Keskin, M. Hakan (2013). “Nükleer Krizde AB’nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 9, Sayı: (34).

• Khan, Saira (2010). “Iran and Nuclear Weapons”, Routledge Taylor and Francis Group, New York; Jane, Murat (2017). “İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerininin Analizi”, İran Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı (2).

• Kibaroğlu, Mustafa (1999). “Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya’nın Güvenliği”. Avrasya Dosyası, Cilt: 5, Sayı, (2).

• Kibaroğlu, Mustafa (Mart 2006). “İran’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler”, Bilkent Üniversitesi, Harp Akademileri Komutanlığı.

• Koç, Erdem ve Şenel, Mahmut Can (2013). “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme”, Mühendis ve Makina, Cilt 54, Sayı (639).

• Okyar, Onur (Bahar 2015). “İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı (45).

- Orhan, Duygu Dersan (2013). “ Orta doğu’nun Krizi; Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği”, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt; 3, Sayı; (1-2).
- Özbey, Halide (2019). “İran’a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye - İran Enerji İlişkilerine Etkisi”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı (8).
- Özcan, Nihat Ali (Haziran 2006).“İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”, Tepav, Orta Doğu Çalışmaları.
- Özdemir, Büşra Zeynep (2018). “İran Yaptırımları Türkiye-İran Enerji İlişkilerine Etkileri”, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı (260), Ankara.
- Özdemir, Nevin ve Çobanoğlu, E. Omca (2008).“Türkiye’de nükleer santrallerin kurulması ve nükleer enerji kullanımı konusundaki öğretmen adaylarının tutumları”. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı (34).
- Özkan, Güner (2007). “ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar”, Cilt 44, Sayı (509).
- Özpek, Burak Bilgehan (Ocak 2012). “En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Orta Doğu”, Orta Doğu Etütleri, Cilt: 3, No, (2).
- Ramazani, R. K. (2004). “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy” , Middle East Journal, Volume 58, No (4).
- Semiz, Yaşar ve Akgün, Birol. “Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran- ABD İlişkileri”, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.
- Seydioğulları, Hatice Selcen (2013).“Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji”, Planlama, Cilt 23, Sayı (1).
- Sinkaya, Bayram (Aralık 2009).“İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükseliş ve Düşüşü”.Orta Doğu Analiz, Cilt 1,sayı (12).
- Sinkaya, Bayram (Haziran 2010). “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, Orta Doğu Analiz, Cilt 2, Sayı (18).
- Şen, Gülriz (Ocak 2012). “İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset”, Orta Doğu Etütleri, Cilt 3, Sayı (2).
- Telatar, Gökhan. “Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”, pdf.
- The Iran Nuclear Issue (February 2010). The View from Beijing“, Crisis Group Asia Briefing, No (100).

•Topak, Suat Tayfun (2013). “Uluslar arası Sistemde Nükleer Güç Dengesi: İran’ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye’nin Rolü”. International Journal of Social Science, cilt 6, sayı (5).

•Tuncel, Turgut Kerem (2018). “ABD'nin İran Nükleer Anlaşmasından Çekilmesi”. Avrasya İncelemeler Merkezi (AVİM), Analiz No (13).

•Yeşiltaş, Selim (2019). “İran Nükleer Krizi ve Müzakereleri”, International Sciences and Studies Journal, Volu:5, Issue:(40).

•Yetim, Mustafa ve Kalaycı, Rıdvan (2011). “Türkiye İran İlişkileri: “Sıfır Sorun mu”, Nükleer Sorun mu?”, Akademik Orta Doğu, Cilt 5, Sayı (2).

•Yorulmaz, Receb (Eylül 2018). “ABD Yaptırımları ve Kur Krizinin Bölge Ekonomilerine Yansımaları”. Orta Doğu Araştırmalar Merkezi, No (218).

Elektronik Kaynaklar

- “ABD'yle İran arasında 40 yıl önce yaşanan elçilik krizi iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkiliyor?”
<https://www.independentturkish.com/node/87321/d%C3%BCnya/abdyle-iran-aras%C4%B1nda-40-y%C4%B1l-%C3%B6nce-ya%C5%9Fanan-el%C3%A7ilik-krizi-iki-%C3%Bclkearas%C4%B1ndaki>, (Erişim Tarihi: 01/11/2019).
- “ABD'den Son Uyarı: Hürmüz Kırmızı Çizgimizdir”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-son-uyari-hurmuz-kirmizi-cizgimizdir-19633574>, (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- “Suriye İçin Toplandılar, İran'a Yaptırım Kararı Aldılar”,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/693310-suriye-icin-toplandilar-irana-yaptirim-karari-aldilar> (Erişim Tarihi 01.12.2019).
- 5 Soruda İran'la Nükleer Antlaşma, 14 Temmuz 2015, BBC Haber,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_bes_soruda_iran_nukleer, (Erişim Tarihi: 22.12.2019).
- ABD'nin planı ortaya çıktı (2019),
<https://www.sabah.com.tr/amerika/2019/09/19/ve-abdnin-plani-ortaya-cikti>, (Erişim Tarihi: 24.09.2019).
- Bag, Mustafa (2019). “Darbeler, çatışmalar, gizli anlaşmalar: ABD-İran ilişkilerinin son 50 yılı”, <https://tr.euronews.com/2019/06/21/darbeler-catismalar-gizli-anlasmalar-abd-iran-iliskilerinin-son-50-yili-trump-nukleer>, (Erişim Tarihi: 21.10.2019).
- BBC News, “Obama ve Ruhani telefonla görüştü”, 28.09.2013,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130928_obama_ruhani, (Erişim Tarihi: 11.04.2020).
- Congress, US. 1996. Public Law 104 – 134 104th Congress An Act. US: US Congress. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ172/PLAW-104publ172.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).
- Cordesman, Anthony H. (2000). “Iran and Nuclear Weapons.” Washington, http://csisprod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/media/csis/pubs/iranbckground032100.pdf, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).
- Dışişleri Bakanlığı, “İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu”,
http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf, (Erişim Tarihi: 26.10.2019).
- Serdar Erduramaz, İran ve Nükleer Programındaki Gelişmeler, TÜRKSAM, 2004, <https://turksam.org/iran-ve-nukleer-programindaki-gelismeler>, (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

• Altınkaş, Erven. “Tarih Boyunca ABD- İran İlişkileri”, https://www.academia.edu/2314216/Tarih_Boyunca_ABD-%C4%B0ran_%C4%B0li%C5%9Fkiler_iKitap%C4%B0%C3%A7i_B%C3%B6l%C3%BCm (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

• Dünden bugüne İran nükleer anlaşması, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-nukleer-anlasmasi/1139503> , (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

• Ersoy, Ömer “Uluslararası Politikada Nükleer Güç Etkisi ve Güncel Sorunlar”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/newsdetail/uluslararasi-politikada-nukleerguc/1550>. (Erişim Tarihi: 13.10.2019).

• Gaietta, Michele (2016). The Trajectory of Iran’s Nuclear Program. The Trajectory of Iran’s Nuclear Program. New York: Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1057/9781137508256>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

• Gedik, Esin. “Hürmüz kapanırsa petrol 200 dolara çıkar”, <http://www.aksam.com.tr/hurmuzbogazi-kapanirsa-petrol-200-dolara-cikar,-cari-acik-36-milyar-dolar-artar-91327h.html>. (Erişim Tarihi 08.12.2019).

• Gürkaş, Berna (2008). “İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği”; <https://tasam.org/> , (Erişim Tarihi 28.11.2019).

• Haas, Richard N. (Jan 2007). “The New Middle East”, <http://www.iceta.org/rh080107.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019).

• İpek, Fatih Oğuzhan. Irak’ta ABD-İran rekabeti, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/irak-ta-abd-iran-rekabeti/1416884>, (Erişim Tarihi: 18.11.2019).

• İran ile Nükleer Müzakereler 26.03.2015, <https://www.haberler.com/iran-ile-nukleer-muzakereler-7123457-haberi/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

• İran Nükleer Programı ve Müzakereler, 2 Nisan 2015, <http://www.tuicakademi.org/iran-nukleer-programi-ve-muzakereler-benan-yagisan/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

• İran Nükleer Programı ve Müzakereler, 2 Nisan 2015, <http://www.tuicakademi.org/iran-nukleer-programi-ve-muzakereler-benan-yagisan/>, (Sinkaya, B. “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”), (Erişim Tarihi: 11.03.2020).

• İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği, TASAM, 15 Nisan 2005, https://tasam.org/trTR/Icerik/181/iran_nukleer_programinin_arka_plani_ve_gelecegi , (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

• İran, Türkiye ve Brezilya ile Nükleer Antlaşmayı İmzaladı, 17 Mayıs 2010, BBC Haber, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

• İran'a 6 hafta yeter, 11 Temmuz 2006, <https://www.internethaber.com/irana-6-hafta-yeter31476h.htm> (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

• İran'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Ruhani Yeniden Seçilebilir mi?, 27 Nisan 2017, Euronews, <https://tr.euronews.com/2017/04/27/iran-da-cumhurbaskanligi-secimleri-ruhani-yeniden-secilebilir-mi>, (Erişim Tarihi: 18.12.2019).

• İran'ın 58 Yıllık Nükleer Serüveni, <https://onedio.com/haber/iran-in-58-yillik-nukleer-seruveni-482775>, (Erişim Tarihi: 22.10.2019).

• İran'ın Nükleer Programının Tarihçesi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648>, (Erişim Tarihi: 09.11.2019).

• İran'la Nükleer Görüşmelere Mayıs'ta Devam, Amerikanın Sesi, 9 Nisan 2014, <https://www.amerikaninsesi.com/a/iranla-nukleer-gorusmelere-mayista-devam/1889781.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

• İran'la Nükleer Silah Antlaşması Çökebilir mi, 1 Mayıs 2018, BBC Haber, <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-43958116> (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

• Kasım Süleymani Sonrası Ortadoğu, 06 Ocak 2020, <https://www.setav.org/analiz-kasim-suleymani-sonrasi-ortadogu/>, (Erişim Tarihi: 11.01.2020).

• Kerr, Paul K. (2018). "Iran's Nuclear Program: Status", <https://fas.org/sfp/crs/nuke/RL34544.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

• Keskin, Arif İran Hürmüz Boğazı'nı kapatabilir mi? <http://www.newsaze.com/arif-keskin-iran-hurmuz-bogazini-kapatabilir-mi-1-1-sayfa-id-676-y-119-id2-7319>, (Erişim Tarihi: 09.11.2019).

• Kibaroglu, Mustafa (2006). "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power." The Middle East Journal 60 (2): 207–32, <https://doi.org/10.3751/60.2.11>, (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

• Kibaroglu, Mustafa (2007). "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspection and the Attitude of the West." Middle Eastern Studies 43 (2): 223–45, <https://doi.org/10.1080/00263200601114083>, (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

• Kinch, Penelope (2006). "The US-Iran Relationship : The Impact of Political Identity on Foreign Policy", London and New York: I.B.Tauris & Co. Ltd, <http://www.ibtauris.com/Books/Society--social-sciences/Politics--government/UsIran-Relationship-the-The-Impact-of-Political-Identity-on-ForeignPolicy?menuitem=>, (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

• Kurtay, Şeyda (2015). “İran Nükleer Krizi”, Çanakkale Önsökiz Mart Üniversitesi,s.3, 2015, [https://www.academia.edu/17336900 /%C4%B0ran N%C3%BCkleeer Krizi](https://www.academia.edu/17336900/%C4%B0ran_N%C3%BCkleeer_Krizi), (Erişim Tarihi: 22.11.2019).

• Kutchesfahani, Sara (2006). “Iran’s Nuclear Challenge and European Diplomacy”, EPC Issue Paper No. 46, https://www.files.ethz.ch/isn/17041/EPC_Issue_Paper_46.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

• Lyse Doucet, İran’ın Nükleer Programında Dönüm Noktası Mı? 1 Mart 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130206_iran_nukleer_diplomasi.shtml, (Erişim Tarihi: 13.03.2020).

• Mullen, Jethro and Nic Robertson (2015). Landmark deal reached on Iran nuclear program, CNN, <https://edition.cnn.com/2015/07/14/politics/iran-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

• Ningthoujam, Alvite Singh (2016). “Iranian Nuclear Program: A Chronology.” Contemporary Review of the Middle East 3 (1): 111–22, <https://doi.org/10.1177/2347798916637500>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

• Okuducu, İdiris ve Melih Ahışhalı, Mustafa (2020). ABD-İran İlişkilerinin 67 Yıllık Tarihçesi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-iran-iliskilerinin-67-yillik-tarihcesi/1693820>, (Erişim Tarihi: 11.04.2020).

• Pamir, Necdet (2019). “İran ABD Yaptırımlarında Yeni Dönem ve Olası Sonuçları”, <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/06/NECDET-PAM%C4%B0R-%C4%B0RANA-ABD-YAPTIRIMLARINDA-YEN%C4%B0-D%C3%96NEM-VE-OLASI-SONU%C3%87LARI.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.12.2019).

• Sait Yılmaz, “ABD- İran Savaş Senaryosu”09.01.2020, <http://ankaenstitusu.com/abd-iran-savas-senaryosu/>, (Erişim Tarihi: 11.01.2020).

• The Power Reactor Information System (PRIS), “The Database on Nuclear Power Reactors”, <https://pris.iaea.org/pris/>, (Erişim Tarihi: 26.10.2019).

• Uygur, Hakkı. “İran’a Yaptırımlar ve Muhtemel sonuçları”, 12.08.2018, <https://iramcenter.org/irana-yaptirimlar-ve-muhtemel-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

• Yazarlar, Misafir (Kasım 2017). “İran’da 444 Gün Süren Rehine Krizi”, <https://www.stratejikortak.com/2017/11/abd-iran-rehine-krizi.html>, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

Tezler

•Özdamar, Ramazan (2012).“İran’ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yücel Acer, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

•Ürküt, Hasan (2013). İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Rawa Mala Nabi Mahmood

Uyruğu : Irak

Telefon : 05317721332

Email : rawaraparinuni@gmail.com

Eğitim Derece	Okul / Program	Mezuniyet
Yüksek Lisans	Kocaeli Üniversitesi – Uluslararası İlişkiler	2018- 2020
Türkçe Öğrenmek	Kocaeli Üniversitesi – TÖMER	2017- 2018
Lisans	Salahaddin Üniversitesi – Siyasal Bilimler	2009- 2010

İş Deneyim

Yıl	Yer	Görev
2013	Raparin Üniversitesi – Ranya, Irak	Araştırma Görevlisi

**RAWA MALA NABI
MAHMOOD**

**İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI NÜKLEER KRİZİN
İRAN-ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

**YÜKSEK LİSANS
TEZİ 2020**